

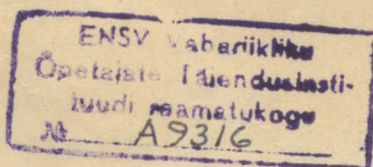
ESNA VALLA KOOLIDE AJALUGU

17. SAJANDIST 1970.a.

UURIMUSLIK TÖÖ

Aime Toomsalu

Opetaja pensionär

PEM 295

KT 66

Fotod registreeritud fotofondis

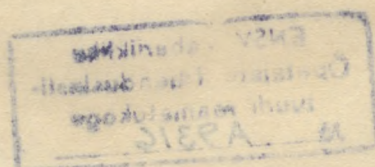
Fotod leiad fotofondist

ESNA VALIA KOOLIDE ALALUGU

17. SALANDIST 1970. a.

UURIMISELE TÖÖ

Alme Toomasin
Opetaja, pensionär

E e s s ö n a

Endine Esna vald asus Peetri kihelkonnas Järvamaal, praeguses Paide rajoonis. Siia kuulusid mõisad samanimeliste küladega: Esna, Müüsleri, Käisi, Koordi, Öötla, Vodja, Viisu ja Kodasema mõis Ämbra külaga.

1959.a. alates olen nimetatud kohad mitmel korral läbi käinud ning kogunud sealt kaasaegsetelt hulga andmeid, tegin koolimajade fotosid ja põhiplaanid. Väärtuslikku kirjalikku materjali sain veel arhiividest ja raamatukogudest. Käesolevas töös on käsitatud Esna valla koolide ajalugu peamiselt 19. ja 20. sajandist.

Esna valla haridusoludest saame veel ülevaate samasse valda kuuluvate Viisu algkooli ja Koordi l. kl. ministeeriumikooli põhjalikumast kirjeldusest. Need on varem antud Tallinna Õpetajate Täiendusinstituuti koos fotode ja plaanidega. Viisu algkool 48 lk. + 2 fotot ja 2 koolimaja põhiplaani (1961.a.) Koordi l. kl. ministeeriumikool 24 masinakirja lehte + 1 foto ja 3 plaani 1968. aastal.

Esna valla 1905.a. revolutsiooni juhtide Koordi ministeeriumikooli õpetaja Johannes Meieri, Öötla algkooli õpetaja Johannes Ibruse ja Ämbra õpetaja Hendrik Peerandi revolutsiooniline tegevus ja elulood on mul kirjeldatud 1969.a. ilmunud raamatus "Kui selga sirutati".

Paide koolide ajaloomaterjal koosneb ajalehtede artiklist, peamiselt autori ja tolleaegse õpilaste mälestustest. Õppisin Paide naisgümnaasiumis 1912-1918.a.

Paide algkool 1954.a.

Paide linn 8-klassiline kool

Paide algkool

Paide 8-klassiline kool

Paide (Ämbra) algkool

Paide 4-klassiline kool (Kirkumõisa mõis)

Paide 4-klassiline kool (Öötla mõisahoone)

Paide algkool

Paide algkool

Paide koolide õpilased 1917.a. pöördeajast õpperingis

Paide kool

Paide gümnaasiumi "pöörde-ali" õpilased 1918.a.

Paide koolide ajal.

S i s u k o r d

Eessõna

Haridusolud 17. ja 18. sajandil

Valla kogukondade tööst 1966.a. ja haridusolud 19. sajandil 6

Haridusolud 20. sajandil 31

Haridusolud kodanlise Eesti valitsuse ajal 43

Haridusolud nõukogude korra ajal 48

Ammuta algkool 54

Mälestusi koolielust 20. sajandi 1. veerandil 59

1917. aasta Veebruarirevolutsioon Paides 66

1917/18. õppeaasta Paide koolides. Suur Sotsialistlik 76

Oktoobrirevolutsioon

Saksa okupatsiooniaegne kool Paides 1918. a. 81

Kokkuvõte 84

Koolimajade 14 põhiplaani

F o t o d (18) (leidad foto fondist)

1. Ammuta algkool
2. Ataste Õpetajate Seminar
3. Esna algkool
4. Esna väikelaste kool
5. Müüsleri algkool
6. Müüsleri algkooli ait
7. Müüsleri 6-klassiline algkool
8. Müüsleri algkool 1954.a.
9. Roosna-Alliku 8-klassiline kool
10. Vodja algkool
11. Vodja 8-klassiline kool
12. Peetri (Ämbra) algkool
13. Peetri 8-klassiline kool (kirikumõisa hoone)
14. Öötla 6-klassiline kool (Öötla mõisahoonde)
15. Öötla väikelaste kool
16. Öötla algkool
17. Paide koolide õpilased 1917.a. pörandaalusest õpperingist "Valguse poole"
18. Paide gümnaasiumi "pöranda-all" õppivaid õpilasi 1918.a. Eesti saksaokupatsiooni ajal.

Harimatus ning ebausk oli suur nii talupoegade, linna alem kihi, mõisnike ja vaimulike hulgas. XVI saj. töötasid linnades ainult mõned koolid. Kiriku ideoloogia mõju tugevdamiseks tehti XVII sajandil katseid eriti noorsoo õpetamiseks katekismuses ja kirikulaulus. Köstri ülesandeks oli katekismust pähe õpetada etteütlemisega ja kirikulaulu ettelaulmisega igas kihelkonnas.

1645. a. andis Eesti piiskop Ihering korralduse, et mõisate ja külades pidi igal pool lugema õpetamiseks ABD raamat tarvitusele võetama. Umbes 1641. a. andis Ihering esimese aabitsa välja. (P. Põld, Eesti kooli ajalugu 1 303)

Heinrich Stahl, kes oli 1627-1638. a. Järva-Peetris ja Madises kirikuõpetaja, kirjutas siin "Kodu ja käsiraamat", kirjutas eesti keele grammatika, ja vaimulikku kirjandust ning rajas eesti kirjakeele vanema, saksa keeletraditsioonile.

Esimene lugemaõpetamise meetod oli veerimise meetod - el, er, em.

B. G. Forselius taotles kirjaviisi lihtsustamist ja lugemaõpetamist uue meetodi järele, ta andis tähtedele uued nimed - le, me, re. Forselius asutas Tartu lähedale ühe eestikeelse õpetajate seminari 1684. a., kus 160 poissi on õppinud, nelja aasta jooksul. Mõisnikud ei sallinud Forseliuse tegevust, kartes, et kool nende pärisorjad käest ära viib.

XVII sajandi lõpuks kavatseti igasse kihelkonda asutada köstrikool, kus oleks õpetatud lugemist ja kirjutamist. Rahvakooli loomine sõltus sellest, kuivõrd rüütelkond seda algatust majanduslikult toetas. "Mõnes kihelkonnas Bestimaal leidis juba ammu enne 1690. a. üksikuid koole. Järva-Peetri kihelkonnas kons-tateeritakse külakoolmeistrite tsgevust juba 1690. a. visitatsioo nil. Koolimajade olemasolu kohta puuduvad andmed." (O. Liiv Li-sandeid Eesti rahvakooli ajaloole 1 - 41)

Järva-Jaani kiriku pastor Kelchi kirjast 19. juunist 1688. a. kes kahe talve jooksul laskis õpetada vanal viisil, kolmandal aga uue lugemaõpetamise meetodi tarvitusele võttis: .... olin, varasemast rääkimata, eriti sel möödunud talvel, tänu jumale, nõnda õnnelik, et sain 22 poissi kokku, mistõttu see asi siin-paigas niisugusesse ausse tõusis, et ma tuleval talvel (kui jumal tahab) loodan hea hulga koolilapsi kokku saada j. n. e. (Eesti Ajaloo Lugemik J. Kahk ja A. Vasar lhk. 195).

Väljavõte Bengt Gottfried Forseliuse aruandest piiskop J. H. Gerthile rahvakoolide kohta Eestis 1688. a.

Haridusolud. 18. sajandil.

Põhjasõja ajal hävisid Eesti köstrikoolid. 1751.a. päritakse sinodil, kas küla- ja kihelkonnakoolid veel edasi kestavad. Vastati: Külakoolid on selles mõttes olemas, et üks laps teiselt õpib, ked kirikuõpetaja enne on lugema õpetanud. Kihelkonnakoolidega on vilets lugu. Talupoegadel ei ole leiba. Paljudes kohtades puudub koolimaja. Kooliõpetajal puudub palk. Mõisnikud suhtuvad koolisse loiult. (Põld, Eesti kooli ajalugu lhk. 507).

Eesti kihelkonnakoolist hargnes 18. saj. II poolel "leerikool" välja, mis oli ainukeseks kooliks kodukooli kõrval. Kirikuõpetaja käis igal sügisel mööda külasid lapsi ja vanu loetamas. Sellest ajast saidki nad omale nimeks "õpetaja", enne hüüti neid pappideks ja kirikuisandateks.

(Ruut, Eesti rahvakooli ajalugu lhk. 35).

Kirikuõpetaja külasse tulekul olevat osa Öötla küla inimesi metsa jooksnud, sest nad ei tahtnud vastata katekismuse peatükke ega lugeda kirikuõpetajale. (M. Tomberg, 1860, Ööteas.) 18. IV 1765. a. loodi uus mõisaküla ehk talupoja koolid. Pandi maksma õpetussundus.

Mõisnik määras kooliõpetaja, kelle palgaks oli tema mõisaorjuse ja maksude osaline vähendamine. (Põld, Eesti kooliajalugu lhk 51-55).

Eestimaa koolide süstemaatilisele väljaarendamisele asuti ülevenemaalise 1786. a. rahvakoolide põhikirja alusel.

(ENSV Ajalugu lhk 160).

Mõned mõisnikud püüdsid talurahvale veidi haridust anda. Olemasolevad talurahva koolid olid väga viletsad ja nendes õpetati lugemist, katekismust ja kirikulaule.

Tole aegse Roosna-Alliku mõisnik Stackelbergi nõudmisi talurahva õppimise osas näeme tema seaduse raamatust:

"Halliko valla kohto ja Seädusse Ramat"

1791. a.

Otto Friedrich Stackelberg s. 1731. a.

§ 1.

"Kes Jummal senna ei tunne, ei ollegi parrem, kui pimme pagana rahvas, sepärrast õppetago issa ja emma, ehk perrevannemad omma lastele, ehk kasvantikkueille pissikeselt ja truiste ramatud kätte.

§ 2.

Kui omad leivavanemad ei oska ise lugeda, siis peavad

nad teda mõisakooli panema ja sundima õpetust võtma."

Vastupanijaid ahvardab nuhtlusega.

III Raamat I peat. 4 salm.

"25 hopi kepiga ja tamma peab 2 tundi sambas seisma" Kui ikka vastane, lisatakse nuhtlus juure."

§ 3.

"kõige kirriko "wöörmünder" sagedaste ja vähemast kord nädalas koli vatamas, ja muretsego, et kolmeister visipärast õpetab, ja lapsed usinad on õppetust vastu võtma."

(Samas seaduseraamatus on sulaste ja tüdrukute palgad kindlaksmääratud (lhk 150). Taluteenijad said kurnava töö eest vaevalt süüa ja kehakatet.)

Valla kogukondade tööst 1866.a.- 1892.a.

Endise Eana valla piirkonnas oli mõisnikkude poolt moodustatud seitse valda. Igasse neist kuulus mõis koos temale kuuluvate küladega.

Eana, Koordi, Viisu, Vodja, Mõisleri, Kodasema ja Öötla vallad.

Iga kogukond nimetas oma esindajad valla omavalitsusse, kes omakorda valisid vallakohtu liikmed ja vallatalitajad, Viimaste valimine oli salajane ja toimus puupallide ahil riide all, lastes pallid soovitud isiku kaussi.

Igal täisealisel (21-60.a.) kogukonda kuuluvasse meessoost talupidajal oli 1 hääl, mõisasulastel, käsitöölistel, s.o. maata kogukonna liikmetel oli iga 10 täisealise mehe kohta 1 hääl.

1866.a. oli Koordi vallas hääleõiguslikke mehi.

15 mõisasulast	sai 1 esindaja
4 külaperemeeste sulast	sai 1 esindaja
33 ilma maata oma käe peal elavaid ..	sai 3 esindajat
19 küla taluperemeest	sai 19 esindajat

Kokku 71 meest .....

sai 24 esindajat

Need 24 meest valisid 6 valijameest.

Peremeeste seast 3, mõisasulaste seast 1,
vallasualste seast 1, ilma maata meestest 1.

Need 6 valitud valijameest valisid:

Valla kohtu peavanemaks Juhan Jago p. Tomberg'i (taluperemees)

" abimeesteks: 1) Jüri Mikhelson (taluperemees)

2) Hans Mürk (maata mees)

Kõrvameesteks: 1) Hans Koovit (taluperemees)

2) Rein Niiren (taluperemees)

Talitajaks valiti Karl Karelson (taluperemees)

abimeheks valiti Jaan Mardi p. Pall (taluperemees)

Mõisa politsei nimel Von Zur Mühlen (kirikuõpetaja)

(RAKA Tartu fond 2934, nim. 1 sü 1 lhk 1)

Seega oli kogu võim vallas omavalitsuses taluperemeeste käes (6 esindajat) ja maata meestel ainult 1 esindaja.

(Suha 52 : 19, 1 : 6).

21. detsembril 1866.a. mõistsid valla peavanemale palgaks iga mehe hinge pealt 1 karnits rukkid ja vallakirjutajale (kooliõpetaja) Karel Bokkivits'ile aasta palgaks 20 rubl. (P. 2934 u. 1 sü 1 lhk 5) Koordi vallavalitsuse protokollis raamatust).

H a r i d u s o l u d

19. sajandil

" 1816.a. talurahva priikslaskmisega anti uus kooli-seadus. Iga 500 hinge peale pidi üks vallakool ja iga 1000 hinge peale üks kihelkonnakool olema. Sunduslik kooli eel-aasta oli kodukool, mis algas 7.eluaastaga ja kestis kuni kooliminekuni. Vallakoolis käimine oli sunduslik 10. elu-aastast alates niikaua kui õpetaja leiab lapse väljaõppinud olema.

Järelikooliks oli kordajate kool, mis algas kooli lõpe-tamisest ja kestis leeri alguseni. Eel- ja järelikool pidid kuus kord oma oskust kooliõpetajale näitama ja kuulusid kirikuõpetaja järeelvalve alla. Koolis õpiti: lugemist, laul-mist, katekismust.

19. sajandi I poolel oli koolide arv väikene. Kool-meistrid olid koolitamata ja õpetamise oskuseta. Koolitaju ei olnud, ehk olid väga viletsad. Õppeabinõusid ei olnud, ka kooli seinatahvlit ei tuntud. Kooliõpetajale määrati prii küte, valgustus, aga palk ei olnud kahjuks kindlaks määratud, seda määras ja andis vald ja mõisnik oma heaksarvamisel.

Koolide asutamine olenes kohalikust kirikuõpetajast ja mõisnikust. Olid need edumeelsed, edenes kooliasi. Olid need tuimad ja laisad, lamas kooli asi tardunud olekus. Välist riiklist tugeid ei olnud enam "

(Eesti rahvakooli ajalugu Ruut 1 41-42)

Juba ammu enne ametlike koolide asutamist moodus-tati J. Peetri erksamate talupoegade algatusel kodused koolid.
(1846.a. Viisus - lmk 1. Viisu kool)

Embra külas oli Upaangu saunas elanud vigane küla karjus, kes talvel lapsi õpetanud.

Lapsed istunud ta saunas rehetoas parsi säre peal ja nende õpetaja kõlgutanud jalgu vommil särel istudes.

(Kivine Aarne s.1913. Paide t. 43 Türil

(isa jutustuse järgi)

Vanimad koolid Järva-Peetri kihelkonnas olid:

Järva-Peetri (RAKA. Tartu 4.855 Nr.1 S-8 14 1.13) 1836.a.

Päinurme - ametlik asutamisaasta

1836

Koigi - " - "

1840

Vodja	- ametlik asutamise aasta	1845
Viisu	- " -	1850

ENSV Oktoobrirevol. K.A.

fond 2522, n. 1 sü 297 l 61-91

Väikeses Ataste mõisas asutati 1936.a. kooliõpetajate väljaõpetamiseks seminar. (Peetri khk. mõisnikkude koolul.)

Ta direktoriks olnud mõisa kangur Juhan Jürgens.

Peetri Kalpuste kadakasaksaliste vanapreilide vanaisa.

(läksid 1939.a. Saksamaale) (K.M.K.O Fond 200 m:11:1 l 54)

Rahvakoolid olid aga ikka endiselt täiesti mõisnike ja pastorite meelevald all.

Õppetöö kestis tavaliselt 10.nov. 10.märtsini 2-6 päeva nädalas. Niimoodi käis laps koolis 1-3 aastat.

Rahvakoolide arenemiseks andis tőuke eriti talurahva liikumine 40-dail aastail.

1840.aasta ümber loodi kolmejärguline Ev. Lutheriusu maakoolide valitsus:

1. Kihelkonna koolivalitsus
2. Kreisimaa "
3. Ülem maakoolide valitsus

Kreisi koolivalitsuse juurde seati üks ilmalik ja teine vaimulik revident. Nüüd edenes koolide asutamine arvuliselt ja ka sisuliselt. Tuli juurde piiblilugu, vallakoolides hakati ka kirjutamist ja arvutamist õpetama. Kihelkonna kooli tuli juurde saksa keel. Kooliõpetajalt nõuti eksamit, mis ta pidi tegema praosti ees.

1860.a. määrati koolmeistri palk kindlaks . Kui 200 hinge vallas, siis palk 100 rbl. ehk 7 taalrimaad. Kui üle 200 inimese vallas, siis 150 rbl. ehk 10 taalrimaad.

(Zant. Eesti rahvakooli ajalugu l. 451)

J. Peetri kihelkonna kooliolud 19.s.

II poolel.

Eesti EV. Lutheriusu konsistooriumi aruande järgi oli Järva Peetris

1852.aastal

kõik koolid mõisa ülevalpidada.

Koolis õpitakse: kirjutamist, arvutamist, piiblilugusid, laulmist.

Koolid on:

1. Koigis	kooliõpetaja	Mart Lind	17 õpilast
2. Esnas	- " -	Hans Veinberg	85 "
3. Assikul	- " -	Jaan Simson	8 "
4. Viisak	- " -	Jaan Laas	43 "
5. Palu	- " -	Juhan Birken	22 "
6. Vodja	- " -	Ado Dider	26 "
7. Öötla	- " -	Rute	32 "
8. Kodasexva	- " -	Mart Felsen	31 "
		Kokku	244 õpilast
		poisse	147
		tütarlapsi	97

Inspektor Hoffman

Kasutatavad raamatud:

ABD Buch

Piiblilood

Katekismus

Lauluraamat

Piibel.

Kõik jõuavad hästi edasi, eriti laulmises kõik hästi.

Õpetajad on võimelised ka jumalasõnaga lapsi edasi viima

Henning Järva Peetri kirikuõpetaja

(RAKA. Tartu fond 1187 Nim 2

sü 5055 l. 23)

Eestimaa Ülemkooli komisjon a. 1860

Järva Kreisi koolide revideerimise aruanne.

a) Kirissare (Koordi) koolimaja on mõisamaal Vaaso ja Härjango külas.

Uus koolimaja

Kooliõpetaja ei ole mingisugust õpetaja eksami teinud.

Kooliõpetaja kasutada on mõisa maa 8 tiinu.

Revideerijad

Viiso kooliõpetajal ei ole eksam tehtud

Öötla kooliõpetaja Aleksandri koolis õppinud

^m
Kodaserva Aleksandri koolis
Esnas Gest. Eberhard
Müsleriis Piliistveres õppinud
Assik Pärnaste külas mõisamaal

Silasi vald on väike ja pole senini end ühegi teise vallaga ühendanud.

Kõisi (Esseneburg) pole koolimaja, väike vald ja pole kuhugi ühendatud.

Vodja kool Kurjaveres külas mõisa maal. Õpetaja ei ole ühtegi eksami sooritanud.

J. Peetris 9. juunil 1861.a.

(RAKA. Tartu fond 855 NA. S-a 14 l 13)

Konsistooriumi aruanne 1862.a. koolide kohta

- 1) Järva-Peetris on konsistooriumi poolt 1736.aastal asutatud kool.
- 2) Koolid on mõisade poolt asutatud nende mõisade maade piirides.
- 3) Lapsed õppisid lugemist, katekismust ja võivad leeris õppida paremini.
- 4) Järva-Peetris on 14 kooli.

Kes koole külastavad on edu märgata. Üldse hariduse alal edeneb.

Igas külas on kool. Ei olegi neid kus ei ole.

RAKA. Tartu fond 855, Nim 1. SU - 21 l.8.

1860/61 Müsleriis uus koolimaja.

Doll. rev.

Koortis, Öötlas, Vodjal täielik ülalpidamine mõisast.

Eestimaa kindralsuperintendent

1862 - 1887.

Õpperaamatud

Piiblilood I ja II (K.I. Maasing)

Õnse Luteruse veikene katekismus (Körber)

Lühikene jutt M. Lutheri elust ja sündinud asjadest.

W. Schulz.

(1905.a. jäeb Eglon pimedaks)

K.M.K.O M 200 11:1 l. 54.

Viisu kaal 1.4,5

Koordi kaal 1. 1,3

Kooliõpetaja töö tasustamisest

saame pildi Kodasema kogukonna volim^{ee}iste koosoleku käigust

30. det. 1881.a.

Juhan Kirsi ütles, et tema sellega rahul ei ole, et kooli tarvis tule raha makstakse 3 rbl. iga aasta, sest et koolil mitte tuld tarvis ei ole. Laste õpetamine olevat valges ja koolmeister tulega midagi kooli heaks ei tegevat, ei ka mitte lugemist pidavat valla rahvale laupäeva õhtuti.

Koolmeister vastab: kui valla rahvas laupäeva õhtul kokku tulevad lugemisele, siis on tema ikka lugemist pidanud ja on valmis edaspidi pidama. Koolmeister peab ka ühtlasi valla kirjutaja ametit ja selle ameti järel on tuld vaja.

Peremees Mihkel Kleitsman: Asjata raha loopimine - koolmeistrile tuleraha andmine. Arvab ka, et koolmeistril muidu koht käes on, üks teine võiks selle kohha ette rendi maksta ja lapsed ka koolitada. Kuid teised valla peremehed ja volimehed olivad selle poolt, et kooli tarvis tule raha aastas kolm rubla makstud saab.

(R.A.K.A. Tartu fond 1028, Nim.7, S.ü 1 l.53)

Kooliõpetaja sai oma palga maast, pida ta ise pidi harima, peale koolitöö oli tal veel vallakirjutaja kohustetäitmine, igal laupäeval jutlustamine, lasteristimine, surnute ärasaatmine, seltskonnategevus (kiriku laulukoorid).

Kodasema kooliõpetaja õpetas külalapsi koolimajas, mõisniku nõudmisel pidi aga laupäeviki mõisa^{väike} lapsi õpetamas käima 4 km kaugusel Kodasema mõisas härrastemajas.

Mõned vallaametis olevad talumehed olid isekad ja näägutasid kooliõpetajat iga kopika pärast, mis ta tegeliku palga juurde kuulus.

Kui kooliõpetaja sai aastas 3 rbl. petrooleumiraha, siis tuli see iga maksja isiku kohta maksta vähem kui 1,5 kop. aastas.

Missugust moraalist piina pidi vaene kooliõpetaja tundma, kui teda istmesoendajad mõnitasid. M. Kleitsmanis kehastub tõusiklik eksp^oõnataator, kes soovib, et kooliõpetaja üldse

tasuta lapsi õpetaks. Kuid leidsus mehi, kes asja peale teisisi vaatasid ja kooliõpetaja kasuks otsustasid.

Igakord ei lõppenud n. isugused kooliõpetaja töö alahindamised kaine mõistuse võiduga kohapeal.

Naabrivala Metstaguse kooliõpetaja Metting pidi seadusliku palga kättesaamiseks pöörama kooliülemuse poolt.

14. det. 1869 Eestimaa ülemkooli komisjon

Protokoll

Metstaguse kogukonna koosolekult.

Talitaja teatab, et praegune koolmeistri palk on vähe. Kooliseaduse järele peab ta saama 80 rbl.

Juhhan Jalakas.

Kool on maakeelne kool ja aitab küll 20 rbl. väärtuses palgast ja küte ka.

Kui 80 rbl., siis nõuame kolmes keeles õpetust.

Kooliõpetaja palk jäi endiseks, juure ei pandud midagi.

(RAKA - Tartu fond 855. Ni 1. s.ü.14) l. 6

1868.-1870. a. revideerimise kirjad.

Metstaguse kooliõpetaja Henrik Metting'u palgaks on 16 tündrema põldo) Rent 20 rbl.

2 lesikat künnlaid

5 sülda puid

5 sülda hago

(R.A.K.A. Tartu fond 855, Nim 1, sü 26, 1.3)

Maaoludes oli küla kooliõpetaja kõigi oma sammudega kiriku, mõisniku ja küla võimumeeste kontrolli all. Kui Mõusleri kooliõpetaja kõiki töid ei suutnud teha, viidi ta vallakohtu ette.

6. sept. 1879. a.

Mõusleri vallavalitsus kaebas, et koolmeister Tõnnis Eglon on rukkikülvi sandiste maha teinud jõrraga (harkadrage) kündnud ja siis äestamata jätnud ja mitmes kohas on ka veel jõrraga kündmata jäänud.

Koolmeister: ^{siis} ~~siis~~ aega, vihm tuli ja mu oma asi, see maa mu palk.

Jäid lahtiseks kuidas se koolmeistriga lepivad.

(Mõusleri vallakohus. Protokollid

1879-1890. a.

R.A.K.A. Tartu-fond 110. Nim.1, sü.2, 1.17)

Kasvatuse ja õpetuse koolis

Maakoolide valitsus püüdis tõsta kooli õpetaset ja laste kooliskäimist, sel eesmärgil korraldati kooli konverentse. Eestimaa kindral superintendant

5. Mihklikuupäeval 1872.a.

Konverents.

Prause härra Groman, kindral supertend Herra Schultz. Väätša koolmeister Kirschbaum protokollis.

Esna v. kooliõpetajatest olid konverentsil:

Hans Limberg - Koordist, Hans Pinkovski - Viisust, Andres Eglon - Kodase~~m~~alt, Jaan Mein Vodjalt, Tõnis Eglon Kõisist, Juhhan Leithamel Kaarukast, Tõnis Truu Esnast jt.....

1. Koolmeister Hinrik Saarmo pidas kõnet laste kasvatamise üle...

Türi kihelkonnas, sügisel enne koolitöö algust ja kevaldel lõpetades tulevad õpetajad ühest koolist teise õpilasi katsuma, numbreid panema. Seda sunduslikult ei tehta, aga see on soovitatav.

Päiren Kuusman Kolust.

2) Lapsed jaotada tarkuse järele kahte järku nagu ennegi. Mitte vanaduse vaid tarkuse järel klaasides.

3) Päiren Kuusmani kõne

Suvekool läbiviia, milles üks päeva nädalas katekismust ja piiblilugu kodus õppida ja koolis vastata.

4) Carl Kirschbaum - Väätsult-Vahastust.

Õpilased, kes koolis ei käi, peavad veel üks talv õppima ja iga nädal koolis käima.

5) Trahvid: kinni jätta, nurka püsti seisma, söömata jätta, vitsu ei soovita.

6) Kes koolis ei käi, sel tuleb suvel käia.

Järva-Peetris on 10 kooli: I - II kl.

1870.aastal on Järvamaal 96 kooli.

Kavatsetakse J. Peetris veel 2 uut kooli avada.

T.A.K.A. Tartu fond 1188 Nim.A, Sü 5349³ 1.32.

1860. aastast hakkas rahvakool rohkem arenema kui varem. Eesrindlikud kooliõpetajad ja talupojad võitlesid hariduse levitamise eest.

Nõuti valla- ja kihelkonna koolide vabastamist balti-saksa mõisnike ja pastorite mõjualalt, vene keele, loodusteaduse, maateaduse ja ajaloo õpetamist. Kreutzvald, Jakobson ja teised nõudsid tuupimis süsteemi ^aõendamisest teadliku õpetamisega. Näitliku õppevahendite ja katsete kasutamist. Pingutused andsid pikka aega mõningaid tulemusi.

1866.a. viidi rahvakoolid haridusministeeriumi süsteemi ja algas nende ümberkorraldamine.

Kooli kaudu püüdis tsaarivalitsus ellu viia oma reaksioonilist venestuspoliitikat, mis andis emakeele rahvakooli arenemisele hoobi.

(T.A. Eesti Ajalugu l. 252 - 254)

Metoodika

Õpetaja Juhan Takk oli õpetajaks Kõrgis 1876.a. alates (kool seal 1862.aastast alates).

"O" pidi olema nagu rongikatus^e

"A" nagu hõbuseraud

(¹) "f" nagu tehpiht (peeruhoidja)

"B" on küürakas nagu Kepi Leena

"S" nagu sauna ema

(KNKO, fond 200. M 11:1 l 56)

Õpetamis-metoodikast loeme "Eesti Postimees" nr.16.
1889.a. 16 apr.

Peetri kihelkonnast

Märtsi kuul käis inspektor hra Poska ka siineid vallakoolisid katsumas, mida ta suuremalt osalt kõiki õpetuse poolest puudulisel järjel leidnud olema, sest Peetri kihelkonnas on praegu kõikides vallakoolides veel vanaaegsed koolmeistrid kes riigikeelest muidugi peaaegu mitte midagi ei tea. Ja kui mõnigi ka veel vähegi mõistab, siis on seal raamat. "Vene keel küla koolis" platsis millest masina viisil trükkisi pühe piab õppima. Selle kõrval on ka Werling "Rehken-damise tabelid" pruugitavad, millest laps pika numbriridade vahelt tarkust piab otsima: siistulevad veel Masingi kaks

paksu piiblilugu. Need raamatud peavad kõik talvega selged olema. Ometi ei mõista lapsed läbikatsumise korral vene keelest mitte märkigi.

Karistusvahendid

Kooli õppija kasvatustöö järelvalve oli koolivanema, kirikuvöölmölder ja tallitaja ülesanne. 1871.a. - 1855.a. Esna valla koolikohtu protokollidest selgub, et nimetatud isikud käisid 1870.a. igal nädalal ^{koos} või üksikult kooli katsumas, tehes sellekohaseid märkusi kooli kohturaamatusse. 1850.aastal käidi harva.

Noomiti laisku ja sõnakuulmatuid lapsi, ühvardati vitsa-
nuhtlusega ja viidi seda täidegi.

Vaadati ilukirja, küsiti piiblilugusid, katekismuse peatükke, rehkaungi, lugemist ja lasti lapsi laulda. Valitses kepi distsipliin, peksti tühiste asjade pärast. Lapsed olid kitsas tuulutamata klassiruumis, Päeva läbi koos. Õpetus oli igav tuupimine.

15.I 1874.a. käis kooli vannem Mihkel Korn kooli vaatamas ja laskis lapsi Piiblilugudest uue seadusest küsimiste järel kosta ja leidis väga pudulisse, ka rekendada laskis ja leidis, et rehkendamine olli eddasi läinud, ka lugemist katsus nende lastest kes tännavo essimest talvet kolis on ja leidis et kolm poisit üsna illuste olliid lugema õppinud ja kahte poisile andis vitsa hirmo, nimmelt Jakob Likk ja Tavet Stamm, kes sanna kuulmata on olnud ja maenitses lapsi illusasti õppetust tähhele panna, ja isse illusaste õppida.

Koolivanem Mihkel Korn xxx

(Esna kooli kohturaamatust)

Esna kooli kohturaamatust loeme:

2. Dets. 1883.a. olivad kooli kohtuliikmed koos.

Vöörmünder Taavet Viesel.

Koolivanem Jaagup Vende

kooli vaatamas ja järelkuulamas kuidas lapsed õppivad, kuidas õppetatakse, ja kas lapsed korra pärast on koolis käinud. Olivad nemad kõik õppetuse tunnid pealt kuulnud, siis nägivad mitme lapse juures väga puudulik õppimine oli olnud, siis ütles koolmeister. Koolivalitsus teie näete ja kuulete mind ise kuidas on laste õppimisega, et se vaevane on, aga iseäranis mis kõige suurem viga, et lapsed sõnakuulmata on, seda

seda katsku koolivalitsus kovaste selle peale käia, et seviis nende jaurest kauks, ja sõna kuulmine nende sisse saaks, siis loodame ehk kooliasi paraneb, küll see viga peab paranema kui sellel abi saab tehtud, ütles koolivalitsus:

Võõrmünder Taavet Wiesel

Koolivanem: Jakob Vende.

25. jaanuar 1885. a.

Käis uus koolivanem kooli vaatmas ja leidis, et lapsed lugemise ajal kaks ja kolm last ühest raamatust loevad ja mitte igal lapsel oma raamat ei olnud, andis kõva käsu: peab iga lapsel oma raamat olema kust seest loeb ja teine viga ütles: mis ma näen on üks rahutu olemine, need vead, lapsed peate püüdma parandada.

Koolivanem: Kustav Gustel.

15. II 1885. a. käis koolivanem, talitaja, võõrmünder kooli katsamas, need lapsed, kes mitte heasti ei olnud õppinud, arvas koolivalitsus heaks neid tükkid järel ueste õppida ja teise nädala sees enne Reedet tulla koolmeistrile üles ütlema, teine asi oli et koolmeister üles andis lapse pahanduse ja koolivalitsus karistas seda last vitsaga, karistas nimelt Aleksander Mauer ja üle pea kõiki lapsi manitsedes noomis kooli-õpetust kalliks pidada, koolmeistri sõna iluste kuulma ja ise hoolega õppima küll siis asi paraneb

Võõrmünder Jakob Vende

Koolivanem Kustav Gustel

Talitaja Willem Stamm.

5. apr. 1885. a. Koolmeister kaebab, et lapsed pole õppinud, tema haiglane ja püüab, aga lapsed ei võta õpetust. Kui kooli revideeriti kirikuõpetaja ja revidendi härra poolt tuli 3 poissi ja 4 tüdrukut ette, et nemad üheteisel järel vaatasid rehken-damise ajal, nimelt Kustav Krass, Joh. Krass, August Rüstern, Marie Schneide, Marie Barnt, Miina Intsel ja Juulie Pall. Koolirevidendi herra mõistis neile trahviks: peavad igaüks rehnungi tegema, pärast kui teised lapsed on koju läinud, ja see kõik sai täidetud.

Võõrmünder Jakob Vende

Koolivanem Kustav Gustel

Talitaja Willem Stamm.

18. apr. kui lapsed viimist päeva koolis olid tegi Reedene koolipoiss Jaan Sube hommikul kui kooli tuli oma arvamise järel nalja, see on tema võtnud teejuhi tee äärest selga ja

EMSV Vabariikliku
Õpetajate Liidusinsti-
tudi raamatukogu
N. A93/6

tuleb sellega kooli tuppa teisi lapsi naerutama ja see juhi ladv^v pidi laelambi maha tõmbama. Koolmeister andis seda koolivalitsusele teada. Jaan Sube sai 15 hoop viitsu selle koeruse tegemise pärast.

Koolivanem K. Gustel

Tallitaja Villem Stamm

18.veebbruaril. Õppimine on kõigil pandulik. Vitsadega trahvida: Aleks. Kroos Mart p. Otto Veges Joh. p., jätta paariks päevaks edasi trahv, et lastevanemad saavad ka juure kutsutud. Al.Kroos - kui kirikuõpetaja käis kooli katsumas, siis tema Piiblilugude ajal juttu ajanud ja kui õpetaja ära läks, näitas tema rusikast järele. Joh. Veges et oli ütlenud - Koolmeistrit nürukaela mina ei karda.

Tallitaja Villem Stamm xxx

Võõrmünder Jaan Vende

Koolivanem Gustel.

Poisid olid piibliloo tannis Jakobi lugude seletamise juures omavahel rähkinud - Joosep läks s^{it}ale ja said vitste-ga karistatud, et püha sõna teotasid."

Kool oli range kiriku kontrolli all, õpetus oli peaasja-likult igav jumalasõna tuupimine. Kui lapse fantaasia mujalt toitu otsis, ootas teda jälle kehaline karistus. Sellega muudeti õppimine vastikuks, ja lastes kasvas trots kooliõpetaja Truu vastu, kes muutus pealekaebajaks ja ässitajaks.

Lastel ei saanud olla ka armastust oma õpetaja vastu ja töö muutus neil sunnitööks.

1. 18,19,20,21.

Kirikuõpetaja lubaga käis koolmeister kodust ära oma asju toimetamas - Kool seisis nimetatud päevadel, se on 6,7,8 Märtsil, aga need päevad saavad suvel ära tasutud, sest kooliaeg saab nii palju pikendud.

Koolmeister: T. Truu.

Koolikohustuse täitmine

Õpilaste pandumisel oli rahatrav puudunud päevade eest. Kui aga kooliealistel lastel oli majanduslikke raskusi ja pidid õige noorelt juba ülespidamist teenima, vabastati neid lihtsalt koolikohustusest. Õpilaste majanduslik toetamine oli sel ajal tundmata.

15.12.1875

Mõisteti puudunud päevade eest 5 kop. päeva pealt

ja kes sõnakuulmatad olnud, maksavad 10 kop. trahvi päeva pealt esimest korda ja kui teist korda siis rohkem.

Koolivanem Taavet Tipp.

25. X 1877. Kooliseadusega, kes 3 talvet käinud, peavad 4 päeva nädalas veel 4 talve käima.

Kahel lapsel ei olnud võimalik. Maria Krass, Mart tütar ja Anna Baum Jürri t. Kohus lubas neil käia 1 päev nädalas.

Koolivanem Taavet Tipp

Vöölmölder Taavet Viesel

Tallitaja Jürri Valk.

24. X 1878. a. Kooliõpetaja pani ette Kihelkonna kooli komisjoni korraldusel iga 10 a. laps peab lugemise kodu selgeks õppima enne kooliminekut, vastasel korral ei saa vastuvõetud, ta peab veel kodus õppima ja veel iga päeva eest 5 kop. trahvi maksuma.

Vöölmölder Viesel - saagu ikka võetud kooli, aga peab õppima hoolega.

25. I 1879. Katharina Pank Toma t. Kodaservalt 13 a. käib 2 päeva nädalas, Leena Plaan Jaagupi t. Müüslerist 12 a. käib 1 p. nädalas, peaks vanuduse järele 4 päeva nädalas käima koolis, kuid kooli kohte loaga I-2, II 1 p. nädalas, isade poolest vaesed lapsed ja on lapsehoidjad I. Esna mõisa moonamehe Peeter Fihlbergi, II - Esna v. peremehe Karl Greulich juures.

Koolivanem Sander Rüter

Vöörmünder Daavet Viesel xxx

Tallitaja Jaan Veltman

20. oktoobrikuu päeval 1883. a.

Olivad kooli kohtu liikmedest koos Wöövmünder Taavet Viesel. Koolivanem Jaagup Vende.

Kooli sisse võtmas: olivad lapsed seaduse järel vastu võetud, siis tulivad 4 last ette, kes õiguse pärast 4 päeva nädalas peavad koolis käima, aga nemad paluvad, koolivalitsust, et ühe päeva lisaks jääksid - ja nimelt: Leena Pölz, Hans tütar on Koorti valdas teenimas, ja kui tema 4 päeva peab koolis käima, siis peremees laseb mind lahti, ja ema ise ütles: Koolivalitsus teab, et ma vaene lesk inimene olen: ma ei jõua nelja last toita.

2. Anna Kasuk Jaani tütar, Esna moonamehe juures - ema palus: teta, ei mina ka vaene lesk inimene olen.

3. Miina Leidlin, Aadu tütar, isa palus, et ema on haige ja mina ise käin igapäeva mõisa teenistuses, väike laps tahab kodu õpetada, mull on ka häda pärast koju tarvis.

4. Johannes Roos, Tõnis p., isa palus, et minu silm haige on ja pean Tartu minema, aga mõis lubas et minu teopäevad mitte võlgu ei jõe, et poeg nii kaua minu asemel mõisas on -

Koolivalitsus lubas need kolm tütarlast ühepäevaseks, aga Johannes Roos nii kauaks kui isa Tartus on, tuleb isa tagasi, siis hakkab jälle 4 päeva käima.

4 last kes kümme aastat vanad ei oska veel lugeda, saavad tagasi saadetud, nimelt: Liisa Pensa, Tõnn Johannes ~~Ereet~~, Kroot Tooma, Anna Alber - Aadu, Pauliine Rund Hans t., vanemad ise kodu õpetavad lugemisele.

Võõrmõnder Taavet Viesel

Koolivanem Jaagop Vende.

20. aprillil 1884 olivad kooli kohus koos: Talitaja, võõrmõnder ja koolivanem; laste võla päevadest aru tegemas. Võlaks on arvatud siin, et nimetud lastel Reedised päevad 10 kop. päeva pealt igapäevased 5 kop. maksma.

Reedised lapsed. Juulie Rüstern, Sander t. 2 p. Mart Kur^poo 1 p. Johannes, Seire Madise p. 1 p. Kustas Krass Hans p. 2 p. Juulie Baum Jüri t. 5 p. Maria Muukwelt Hans t. 3 p. Katariina Ellerman Jüri t. 2 p. Willem Klessman Juhan p. 3 p. Summa 205 kop.

Igapäevased lapsed.

Aleksander Mäner - Eevas 3 p. Johannes Krass Hansu p. 1 p. August Rüstern - Sander p. 3 p. Juulie Pall Jüri t. 1 p. Rosalie Tip - Taavet 2 p. Liisa Intsel - 1 p. Liisa Hans Joha 2 Summa 50 kop. Ülepea summa 2 r. 55 kop.

Tall. Willem Stamm

Võõrmõnder Taavet Viesel.

22. okt. 1884. a.

Kooli vastuvõtmisel kolm aasta last kes lugemisega puudulikud olivad üheks nädalaks koju saadetud, et andid paremini lugemisele valmistavad ja nimelt

Anna Alber Adu t. Johannes Kroot Tooma p. Villem Donner Jaan p.

16.X 1895. Ei oska lugeda Maria Blauert Marti t.
Maria Nõrdurnd Anna t. Aleksander Spire Mart p. Kustav
Kellner Jaan p. jäävad kodu vanemate õpetamisele nii kauaks
kui lugemine selge

24.apr.1895.a.

Willem Klepman on 16 võla päeva, aga ema ütles: teie
teate et minul kedagit ei ole maksta. Üötla Baroni herra võttis
poisi armu pärast kõhu täie eest tööle.

Võõrmünder Jaagup Vende
Kustav Gustel.

Koolikomisjon

Koolikomisjoni protokollid annavad pildi selleaegsest
koolielust.

Väljakirotud

Kihelkonna kooli komisjoni istumiste protokollidest,
kui ka ülema maa koolikohta tarvitistest seadmistest.

- 1) Iga lapse kohas on koolis käia, niikaua kui ta
leerist lahti saab.
- 2) Kes mitte leeritud põle, ei tohi mitte kõrtsi minna.
- 3) Kes korrapärast kooli läbiteinud ja nenda kuidas
seatud - vene keeles üht eksami teinud saab kroonu teenistuses
teenistuse aja lühendamist.

Sargveres nõuks võetud 1878.a.

Kui üks laps kooli tuleb raamatuta ja tahvlita, siis
peab temale üks niisugune päeva võlapäevaks arvatud saama,
tähendades, et see niisugune võlapäev on. Sellest sissetulnud
rahast võib koolitarvidused muretseda.

Trahv 5 kop. 4 päeva ja 10 kop. 1 päeva kooli laste ette.

Trahv puudunud päevade eest vanemate palgast kinnipidada.

- 6) Kui lapsed laisad ja vastased on, manitsused ja
veiksemad trahvid mitte ei aita, siis andku koolmeister seda
kooli kohtule teada, kes niisugusi lapsi siis ihu nuhtluse
alla võttab.

1879.a.

Et vanematel mitte väga raskeks ei lähe saavad need
10 aastased lapsed kes lugeda ei mõista ja lugemist ka esimesel
talvel kätte ei saa, need lapsed üle ühe rbl. ei maksa trahvi

ja üks päev nädalas nimelt laupäev nende õpetamise päevaks seatud.

3) Kooliõpetaja amet ei ühendata vallakirjutaja ametiga. Ei tohi võtta seda ülesannet

4) Teed koolimaja juurde peavad head olema.

1880.a.

Koolmeistril 100 rbl. kuus rahaga ehk viljaga
(Kreiskooli seadus 1875.a.)

1891.a.

Valdadel ei ole mitte õigust koolmeistrite käest koolipidamise kahjuks kõikeugusid töösid nõuda. Laupäeva õhtul ette lugemist pidada, käib nende ametite juurde.

tallitajad peavad kovaste sellepeale vaatama, et seal juures noorte inimeste läbi ei saa vallatust tehtud. Ka hädaristimised on koolmeistri toimetada, kus see soovitud saab, aga nõnda, et tema koolmeistri ameti ikka esimeseks asjaks peetud saab ja mitte kahju ei saa.

6) Kooli revidenti herra saab (vaat. 1878. p.6) kaebdusi palju on laiskuse, vastase ja sõnakuulmatta oleku üle, nimelt ühe päeva koolilaste juures, et koolmeister üht päeva raamatut peab pidama, ja kui üls laps korda sinna sisse on kirjutud, siis tema kooli kohtu poolest ihu puhtlusest peab saama.

Tähelepanemiseks.

Kooli komisjoni protokollist Sargveres 12. Juuli kun päeval 1884.a.

2) Kohalikud koolivalitsused peavad kovaste selle peale vaatama, et koolimajad, kui nad mitte ühtlasi vallamajad - ei ühegi muu kui aga kooli tarvituste peale saavad pruugitud, ehk kohalikust kirikuõpetajast lubatud Jumala teenistuse tarviduseks.

Keiges muus asjades peab enne kihelkonnakooli komisjoni luba palutud saama

(Ülema kooli kohtu käsk 28. Juun. 1893) *(Esma kooli valitsemist)*

Koolitööbid

1909.a. Virulasest nr. 141. 27. VI loeme:

Peetri kihelkond on keskmise suurusega Järvamaal

7000 elanikuga. Kihelkonnas on 14 valiakooli, 1 üheklassiline ministeeriumi kool ja 2 mõisa kooli koigi ja Huuksi mõisades. Koigis, ~~Ennas~~ ja Öötlas on väikelaste koolid kus 6 10-10 aastased lapsed õppimas käivad. Neid koolisid peetakse mõisa poolt üleval:

Vene kirkikukool

Vene kirkukool asus Ammuta külas Kangru ja Mässa taludes. Hiljem kolis Järva-Jaani.

Kooli asutamine oli tihedalt seotud Venestuse tulemisega. Selle edustaja oli keegi Ado Loik, kes oli Maltsveti liikumisega käinud Venemaal Krimmis. Sealt tagasi tulles oli ta ostnud Ammuta külas Kangru talu, läinud vene asku ja kutsunud endaga kaasa teisigi (aast.1890.)

Varsti ehitatud Kangru talu maa peale koplisse vene kirik ja selle juurde koolimaja. Kool tegutses muidusi vene kiriku koolina ja sai nimetuse talult. „*Кангрукское приходское училище.*“

Mõne aasta pärast läks kool Kangru talust, kus ruumid jäid kitsaks Mässa tallu. Selle peremees oli ehitanud seks otstarbeks oma elamu õieti suureks ja avaraks, kus koolgi võis teotseda.

Kool haaras õpilasi paarikümne vesta laiuselt. Õeldi, saaks poiss veidi teed jala alla ja vene keelt, siis kergem teenida kroonudki. Kool tegutses kahe klaasiga, ning tegutses eeskätt vene keele ja vene usu ning kiriku korra õpetamisega.

Et teisi suuremaid koolisid maal ei olnud, siis kasutati sedagi võimalust.

Koeru kihelkonnastki käidi sinna kooli.

1905.a. kool kolis Mässa talust ära ja asus Järva-Jaani alevisse, kus Männik ehitas oma maa peale maja kirikule ja koolile. (1912-1914 käis Stockebi selle loo autor seal koolis). Kooli nimetus oli endiselt "Kangru". Revolutsiooni ajal põles koolimaja maha ja siis lakkas see tegevust.

(Kai Tanden ja Kaarel Tanden)

(KM.KO Fond 200 M. 11:1 1 56)

Väikelaste koolid.

Öötla mõisas oli paruni vanatüdrukust õde Baronesse Anna-Johanna von Stackelberg asutanud väikelaste kooli 1880.a. See oli väikelastele ehitatud mängumurude ja liivakastidega.

Õpetajana töötas siin Anna Veigel ja peale 1910.a. Veiler ja keegi õpetaja Maali. Siin õpetati mängu, lugemist, kirjutamist, käsitööd, varrastel kudumist lappidel, ja laulmist. Lapsed käisid koolis suvel ja talvel. Umbes 30-3-10 aastased lapsed mõisast ja külast. Vahest peetud siin palvetunde.

Igal neljapäeva õhtul annud peremehed oma teenijate tüdrukutele vabaduse ja nad käinud koolimaja juures laulmas, mängimas ja näputööd tegemas, mida õpetanud Viegeli.

Pril. Miili Vilhelmiine Stackelberg käis sageli mõisast väikelapsi külastamas. Igal jõulul tulid mõisnikud väikelaste kooli juurde, töid mõisast kinke ja lapsed kinkisid oma käsitöid.

1. Maailmasõja algul 1914.a. lõpetas see kool oma tegevuse.

(Aleksander Kadaksaar s.1898.a.

Õõtlas 8.sept.1960.)

Esmas mõisa herra von Grunevald asutas oma mõisa teenijate laste jaoks väikelaste hoiukooli, mis tänava sügisel oma tööd algas. See on juba neljas sarnane asutus meil kihelkonnas. Enne oli neid koolisid Koigi, Kodaserva ja õõtla mõisates olemas"

("Linda" 1899.a. nr.3 l.47)

Väikelaste koolimajad õõtlas kui ka Esmas olid ilusa ilu- ja viljapuu aedade keskel.

Väikelaste koolide asutamisega saadi kätte kaks sihti:

1) Laste kodust äraolles jäi laste emade tööjõud vabaks ja nad võisid rahulikult töötada mõisaväljal.

2) Noortest kasvatas mõisnik omale sõnakuulelikud sulased.

Väikelaste koolid lõpetasid oma töö

1) Maailmasõja ajal.

(Ministeeriumi kool vt. Koordi kool)

lehek.7-20)

~~Mõisnik ei toeta kooli.~~

Koolid allutati haridusministeeriumile, kuid kooli ülalpidamine jäi täiesti valdade s.o. töötava rahva kanda.

Paljud mõisnikud loobusid koolide toetamisest ja võtsid ka koolimaad ära. Sarnane olustik viis valla katastroofilisse olukorda.

Vald otsis väljapääsu kooli sulgemisega.

"Esna k/v pöörab palvega Rakvere raj. koolide inspektori poole sulgeda Kodaserva küla kool, sest et Kodaserva (Embra k.) küla kogukond ei ole suuteline kooli ülalpidama, sest Kodaserva mõisnik on 23.X 1894.a. selle kooli abistamisest kooli ülevalpidamisest ära öelnud ja et Esna vallamaja tulekahjuga k.a. hävis, palju valla vara.

"Teine kool Esnas on 21/2 km kaugusel Ämbrast ja ei ole suure lastearvuline ja kõik ümbruskonna koolid ei ole Peetrist kaugel ja Koduserval ei ole suur laste arv. Vanemate ütlemise järele on I klassi koolitulijaid 8 last.

Senini sai Kodaserva kooliõpetaja tasu Kodaserva mõisa-kooli rendimaast 48 rbl., et nüüd mõis loobub rendimaa andmisest koolile, jääb kogu kooli ülalpidamine valla kogukonna kanda.

Esna valla täiskogu koosolek soovis seda 24.sept.^{1894.}k.a. koosolekul."

(RAKA, Tartu fond 1027 Nim 1. Sü 1 1 69)

Koolide nõukogu esimees § 5 evang.luth.usu rahvakoolide määruses 25.apr.1875.a. on öeldud, et iga kogukond 300-1000 mees ja naissoost hingeni peab omama ühe kooli.

Ei saa nõustuda Kodaserva kooli sulgemisega.

Baron Engelhardt.

Paide koolide nõukogu esimees

Alliku mõisas

12.jaan.1894.a. nr.3

(RAKA. Tartu fond 1027, Nim. 1, Sü-1, 1.72)

Vanal kooliõpetajal ei ole kodu.

Tsaarivalitsuse ajal ei maksetud vanadele õpetajatele pensioni ja neil oli töölt lahkumisel väga sageli raskusi peavarju ja ülalpidamise saamisega.

Vallavalitsus nõudis kohtu teel kooliruumide vabastamist.

"Endine Kodaserva koolmeister Andres Eglon oli valla kohtu poolt koolimajast lahkumise otsuse saanud, mida ta ei täida. Otsustati Miravoisse edasi kaevata ja nõuda Egloni väljatõstmist."

(R.A.K.A. Tartu fond 1027 Nim 1 Sü-20 1.35)

Analoogiline nõue oli Viiru kooliõpetaja Pinkovski vastu (Viisu k.1 13).

Rahvakoolide ülalpidamiseks kulutati Eestimaa kubermangus 1897.a. *Maeruväärse*lt väike summa, ühe elaniku kohta 37 kopikat.

(Eesti Ajalugu I. 317)

T.A. Rahvakoolid töötasid väga viletsates tingimustes ja olid varustatud väheste õppevahendite ning halva kooliinventaariga.

Rahvakoolide õpetust kiskus alla kooliõpetajate majanduslikult kerjuslik, vaimselt mahasurutud ja õigusetu olukord.

19.sajandil oli kool kirikuõpetajate juhtida ja kontrollida.

1802-1852.a. oli Järva-Peetris pastor Carl Mathias Henning, Tallinna rüütliekoonna arhivari poeg. Oli tegev ka kirjanduses. Tema ajal asutati esimesed koolid *J.Peetri* 1852.a. oli neid 10.

1852-1874. pastor Georg Henning, kelle õhutusel ja algatusel asusid mõisnikud J.Peetri kihelkonnas koolimaja ehitama andis koolimaa ja ehitusmaterjali. G. Henning pani kooli revideerimisel erilist rõhku piiblilugude jutustamisele. *Ähvardas* laisku ja sõnakuulmatuid vitsanuhtlusega. (Viisu kooli kroonikast).

1874-1895 aastani Praost Gustav, Felix Rinne.

~~G.Rinne~~

oli väga suur käeki ja olnud kirikus. Ühel aastal olnud 13 vallaslast.Peetri kihelkonnas, siis pidanud Rinne kirikus peasega närvi šoki saama.

Vallasema pidi käima kirikuõpetaja juures andekspalumas oma pattu, see juures andnud Rinne talle niisuguse sauna, et kellegil ei olnud soovi teistkorda Rinne palge ette minna.

Üldse armastanud ta kogudusega väga paukuda. Kui abiellu-paar kirikust koju tuli ja neil pahandus või vaidlus tekkis mõne aja pärast, hakkasid nad üksteist Rinneks sõimama.

Kord oli ta öelnud kirikus:

"Meie kihelkonnas on ju 300 koleerasse surnud, kuid neid oleks pidanud palju rohkem surema rahva pattude pärast".

Sarnane südameetu koguduse kohtlemine õnnetusel puhul, jättis rahva hinge külma kiriku vastu. Inimesed kutsusid kooliõpetajaid lapsi ristima ja ristimistähe saamisel siirdusid teistesse kogudustesse.

Kuuskan, Kati s.1870, Koeru vanadekodus 1960. 30.mail

Pauliine Niiren s.1885, Koordis, 1959.a. juunis

Malie Pagi s.1882.

Siis andis Rinne "Käsen, keelan, lasen" korralduse, milline on Esna koolikohtu raamatusse kirjutatud koolmeistrile teadmiseks ja täitmiseks.

1882. aastal

Meeletuletuseks Praus herra Rinne käest koolmeistrile.

Et viimasel ajal neli korda ette on tulnud, et siit kihelkonna koolmeistrid kiriku kassa seaduse vastu häda ristimise asjus on seksinud, selle läbi suurt korratusal olekut sünnitanud ja ise trahvivääriliseks saanud, ehk see asi nüüd küll igal ühel tuttav peaks olema näen mina tarvis olevad järel seisvad käsud igale ühele meeletuletada.

I

Rädaristimise puhul kohe teatada kirikuõpetajale, see on ükspuha kust lapsevanemad pärit on (ja kui nad ka Moora-
maalt oleksid) ja on seal üks puhas, kas nad oma lauasedeli on toonud ehk ei ole.

W Maa Põhja-Aafrikas, kus elasid muhamedi usku berberi-
ar. sugurahvastik. Siin tahtis Rinne rõhutada "Paganaid", kes lauakirikus ei käinud.]

Koolmeister ei pea lastevanemate kätte andma ristimis-
sedelit, et see teise kihelkonda viidud saaks, et nemad seda toovad, ja kui ühes kihelkonnas elavad, ka ühe kiriku poole hoiavad.

Lapse ristimine on kõvasti keelatud, (kui lapse juures surma karta ei ole) jootusi pidada laupäeva õhtal ehk pühapäeva enne lõunat.

Kes nende küskude vastu teeb, peab sellega rahul olema, et tema üle ühe vööründri herra ees kaebatud saab, ja kui seda mitu korda ette tuleb, siis saab tema käest see õigus ära võetud häda ristimist toimetada. (Esna kooli kahtlusaamafest)

Kokkuvõtte

Järva-Peetri kihelkonna vanemad koolid olid asutatud 1836. aastal.

1. J. Peetris
2. Ataste seminar
3. Pärnurme kool.

1852. aasta aruande järgi on Peetri Kihelkonda 8 uut kooli juurde asutatud.

1862. a. aruande järgi on Peetris 14 kooli.

Esimesed koolid olid peaaegjalikult jumalasõna tuupimiseks. Valitses täielik tuupimismeetod.

Kui pastor Rinne käis eelkooliealisi lapsi "katsumas", nõudis ta rangelt ilma peatuseta katekismuse peatükkide või salvide ülesütlemist. Kui lapsel juhtus äritusest mõni sõna vahele jääma, ahvardas pastor Rinne: "Paha laps! Ei õpi! Lähed pörgusse!" (1)

Kooli revideerijad talupojad olid ise sageli kirjaoskamatud ja ei saanud mingit metoodilist abi anda. Igav tuupimine, sisusse mittetungimine, tegi lapsed tuiaks ja õppimine muutus neile vastumeelseks.

1) Amalie Pagi s. 1882. a.

alla
koosvõtte 5-6 tundi umbes õhus täistuubitud klassiruumides istudes, muutusid lapsed rahutuks. Siin ei tuntud lapse füsioloogiat. Rahutut olekut võeti kui laiskust ja sõnakuulmatust ja jälle ootas neid karistus.

Aeg oli range, kõik käitumise reeglid dikteeris ette kirik ja mõis.

Kehtis kehaline karistus kohtus, koolis ja kodus. Veenmis meetodit ei tuntud.

Koolis oli kehalise karistuse läbiviijaks koolivanem.

Kooli konverentsil 1872. a. soovitas Väätsa-Vahastu kooliõpetaja Kirschbaum trahvida söömata jätmise ja kinnijätmisega. Vitsa ei soovita anda. Viimase ärajätmisega on küll sama edasi, kuid 2-3 tunniks rikutud õhku söömata-vangijätmisega ei mõeldud laste tervisele.

Kihelkonnakooli istumistel 1878. a. ja 1881 - soovitati ikkagi laiskadele ja sõnakuulmatutele lastele anda ihu nahtlust kooli kohtu poolt. Eriti sõnakuulmatud ja vastased olnud ühepäeva lapsed. 1885. a. anti veel Sõna koolis korduvalt ihu-nahtlust ja sageli tühistatavate eest.

Kui kooli astuv laps ei osanud lugeda, saadeti ta aastaks koju õppima ja vanematele määrati trahv.

1879. a. kihelkonnakooli istangul seati J. P. kihelkonnas mittelugejaale lastele kes ju aasta kodus olnud ja lugemist selgeks ei saanud, laupäevane päev lugemisõpetamise päevaks. koolis.

Siine sines ju vanemate hoolimatus ja oskamatus .

Vaeste leskede lapsed pidid ju maast madalast tööle olema, kas kodu väiksemate laste järelvaatajad või võõra juures teenistuses ja ei saanud koolis käia. Või käisid ainult ühe päeva nädalas koolikohtu loaga.

Mõisnik isegi nõudis Esnas J. Roosi kooliealist poega seniks mõisa teopäevi tegema, kui isa silmaga arsti juures ravil oli.

Õtla parun võttis vaese kooliealise lapse "aruu pärast" kühutäie eest tööle. Nii pidid vaesed lapsed jääma koolihariduseta (1883.a. 30.okt. Esna koolikohtu protokollist).

Kooliõpetajal oli palju lisakohustusi ja töö oli väga koormav.

1. Koolitöö igapäevaste lastega
2. " " kordajatega
3. " eelkooliealiste lastega.
4. Mõned kooliõpetajad pidid käima ka mõisas laupäeviti väikelapsi õpetamas (Embra kooliõpetaja käis Kodaserval 4 km kaugusel)
5. Iga laupäevaõhtune jumalateenistus koolimajas
6. Lasteristimine ja sunnute ärasastamine
7. Vallakirjutaja kohustuste täitmine
8. Oli laulukoori juhataja
9. Oma põllutöö.

1891.a. kihelkonnakooli komisjon seadis ülesse nõudmise, et vald ei tohi kooliõpetajat koormata kõiksugu lisatöödega.

Kuid laupäevased juhtlused on sunduslikud "Valla kirjutaja kohustust ei lubatud kooliõpetaja peale panna.

Haridusministeeriumi alla koolide viimisel (1866.a.) jätkus esialgul kiriku mõju. Kirikuõpetaja käis endiselt kooli revideerimas. Praost Rinne 1895.a. Esna kooli revideerimise tagajärjel oli veel kahe poisi viitsanuhklus vanemate juuresolekul.

Algas venestamise ajajärk. Selle tunnusena on vene kirik ja kirikukool Ammutas ja ministeeriumi kool Koordis.

Oli neid mõisnikke, kes toetasid kooli ja pidasid ka omal kulul üleval väikelaste kooli.

Osa mõisnikke ei toetanud kooli. Kodaservas mõis võttis Embra küla koolimaad ära, põhjusel, et vana kooliõpetaja Eglon ei tahtnud enam käia 4 km kaugusel Kodosema mõisas

mõises leupäeviti mõisa lapsi õpetamas.

Vald ostis pärast kodusema mõisalt Embra küla
koolikoha ära.

20. saiaand.

HARIDUSOLUD.

Järk-järgult viidi kogu õpetus algkoolist kuni ülikoolini vene keelde. Kooliõpetajateks, kohtunikudeks, politseideks ja teisteks ametnikkudeks hakati määrama umbkeelseid venelasi.

Umbkeelsed inspektorid kõrvaldasid vene keele puuduliku oskamise pärast hulga vanemaid kogenenud kooliõpetajaid ja täitsid nende kohad noorte väga puuduliku haridusega meestega, kes aga vene keelt rääkisid. Õppeaine jäi lapsele sisuliselt võõraks.

Mõnel pool jäid endised õpetajad kohale, aga nad pidid enda kulul palkama vene k. õpetaja.

Viisu kooliõpetaja Pinkovski palkas enda kulul vene k. õpetaja.

"Müüsleri valla koolmeister Hans Bach võttis Udeli endale abiks enda kulul" ja

(RAK.A.Tartu fond 1027, Nim.1, s-ü 13

Esna v. prot. nr.41 1903.a. 4.sept.)

Alles 1900.a. hakati õpetajate ettevalmistamise peale mõtlema. Uus Aeg nr.70 1900, 4 sept. kirjutab:

Paidest

Nagu teada asutati paljude linnakoolide juurde meie kodumaal aastased kasvatusteadlikud kursused, mis kooliõpetaja ametiks noormehi peavad ettevalmistama. See ülitarvilik, sest kooli elu lonkas, et tublidest kooliõpetajatest puudus on.

Ühes kohas sai kooliõpetaja koha Venemaal tulnud lihunikusell, sest ta oskas vene keelt.

Paide linnakooli juures on praegu 5 noormeest õppimas.

Kooliõpetaja elust

Peetrist. Raske ja kurb on meie rahvakooliõpetaja elu, iseäranis kurb just sellepärast, et otse need kellede heaks kooliõpetaja oma higi ja vaeva ohverdab, sest midagi teada ei taha ega aru ei saa, vaid hoolimata kooliõpetajat veel haavavad ja tema vastu täiesti osavõtmata olekut üles näitavad.

K.k. (Kõrgi) kooliõpetaja saab ainult 145 rbl. palka, kui ta ametisse hakkas lubati ka palka edaspidi suurendada.

Noormees tegi aasta nooruse õhinaga koolitööd, et aga tema palk liiga väike oli, ilaus ta hiljuti volikogu ette ja palus palka 50 rubla võrra suurendada.

Volikogu liikmete hulgas leidis mehi, kes kooliõpetaja raskest seisukorrast aru saivad ning valmis olivad tema palvet täitma.

Üks valla võimumeestest, endine kooliõpetaja, seisis aga kõigest hingest palga suurendamise vastu; ta seletas, et kui kooliõpetajad rohkem palka saavad, nad siis uhkeks minna, valla rahvaga enam läbi ei käi jae.

Ka laitis ta kooliõpetajaid, et need iga tühja asja pärast volikogu tülitama tulla, ning nimetatud isiku mõjul jäeti kooliõpetaja palve täitmata.

(Isamaa nr.100. 1902.a. 28.XI v. 3)

(vt. Koordi kool 1.11)

Esna valla Öötsla küla kooliõpetaja Ibruse avaldus Paide Rahvakoolide Inspektorile
"Öötslas 24.V 1903.a. Valjavõte

Nr.4 Esna valla valitsus ei paranda lauta, pole lehmade panemise kohta. Nad ütlevad, eks pane hobuse talli. Hobuse tall on väike 4 m2. Sinna saab vaevalt kaks hobuse mahutada. Teisi koduloomi pole kuhugi paigutada.

Mul on: 2 lehma

3 hobust

6 lammast

1 siga,

keda pole kuhugi panna. Hoian neid ^{er}heall. Kui viljapeks algab, pean neid lahtise talve alla jätma. Mis raskused veel talvel?

Peale vallale ei tuleks kalliks, Öötsla mõisa parun Stackelberg lubas anda materjali lautade ehitamiseks. Vallal on ainult kohale toimetada materjal. Maksudest kogutud 60 rbl on selleks küllaldane töö rahaks.

Mina saan palga maast. Sellepärast arvan, et mul on õigus nõuda nii, et saan maast palka võtta.

Palun Teid teha ettekanne selles asjas Talurahva komissarile"

Ibrus.

Inspektor Hansok, saadab selle Talurahva komissarile ja ütleb ise näinud, et hooned on hävinud ja palub teha korraldust, et vallavalitsus ehitaks neid.

(R.A.K.A. Tartu fond 68 Nim. 1, s.ü-158 l.221)

Kooliõpetajad pidid kerjuslikult käima vallamajas palumas oma viletsale palgale palgalisa
pr. nr.34 1902.a. 31 dets.

Esna koolmeister Soosaare ja Öötla koolmeister Ibruse palvete peale määrati Soosaarele 1902/1903 õp.a. peale ühekordset toetust palga lisa 25 rbl ja Ibrusele suurendati valla poolt antava kooli tuleraha 5 rbl peale aastas

(R.AKATartu f. 1027, Ni 1. sü 18)

Õpetaja palgaolud olenesid kohast kus ta töötas, õpilasarvust jne.

Kauba kontrakt

1) 18.sept.1905.a. tegi Hindrik Peerand Kudasema valla peremeestega kaupa.

Kooliõpetaja palgaks lubati 140 rbl. raha. Oli tarvis 4 rbl. Puid koolimaja kütmiseks 8 sülda, kui tarvis siis võib juurde saada.

18.sept.1905.a. Kudasema vallas Embra koolimajas

Kooliõpetaja: Peerand (üks 1905.a. revolutsioonijärgset Esna valla)

Talitaja Joh. Pergelbaum

RAKA. Tartu fond Nim.1 - S.-ü 158, l.8.

2) Valiti Takk Adolf Müsleri õpetajaks palgaga: 70 rbl aastas + mõisa poolt antud mõisakoht + 3 rbl. valgustusraha + 1 rbl. raamatute raha - tarvilik küte. Esna v. protok.nr.33, 1906.a. 5.sept. Fond 1027, sü 19 - Nim. 1.

3) Rahvakoolide inspektor nimetas 1.spr.1906.a. nr.490 all) Öötla valla kooli peale Ado Riiseni koolmeistriks,. Kogukond määras temale 3 rbl tuleraha ja 2 rbl. raamatute peale aastas, aga palga asemel mõisa poolt valla kogukonnale antavat koolikohta.

4) Esna v. prot. nr.14 4.V 1906.a. Kodasema kooli peale koolmeistriks valitud Johannes Paalberg. Tema palk 140 rbl, tuleraha 4 rbl. aastas määrata .

5. Esna valla prot.nr.32.1907.a. 4 sept.

Kodasema koolmeister Paalbergile anda ta avalduse põhjal koolitalu rendile tema siinoleku aja ulatuses rendihinnaga 120 rbl aastas.

(RAKA, Fond 1027, Nim.1, s-ü 152)

6) Esna v. prot. 30.1908.a. 6 sept.

Silmsi koolmeister Karl Kaguver - määrati endine palk sellel kohal 55 rbl, valgustusraha ja klassi tarvitused 6 rbl. 40 kop. aastas + prii küte. (RAKA Tartu f. 1027 - N 1 - sü 152)

7) Mõisleri koolmeister Hans Bach lahkub kohalt ja soovib koha peal kahe heina küüni ehitusraha 8 rbl ja rohuja puude ette 14 rbl. saada.

Vallavalitsus leiab, et kogukond ei või seda kulutust teha, sest et koht mille peale puud istutatud ja küünid ehitatud on mõisniku vara.

(Esna v. prot. nr. 33 1906.a. 5.IX

RAKA Fond 1027, sü - 19; Nim. 1)

Kooli arengut takistas mõisnikkude omavoli. Seadusega oli ettenähtud igale koolile majaaluseks krundiks 1 dessatin maad, kuid mõisnikud keeldusid seda andmast. (Vaata Koordi kool l. 11 ja 12).

Koolimajade seisukorrast.

Koolimajad olid ainult valla töötava rahva hooldada ja korrastada. Raha puudumisel ja ka hoolimatuse tõttu olid need mitmel pool härmiselt vilets olukorras. Kooli inspektor ja kooliarst pöörasid väga ^{korduvalt} vähe tähelepanu puudustele koolimajade juures ja nõudsid nende puuduste kõrvaldamist.

Esna v/v Riia õppekuratoorium. Inspektor 3.juuni 1900 nr.652

Täiendavalt 1899.a. teadaandele 8.V nr. 709 palun uuesti vallavalitsust esitada arutusele uue koolimaja ehitamine.

Mõisleri vallakoolile, Viisu ja Kodasema valla koolidele. Alata Viisu koolimaja ehitamist 1901.a. Luban ainult v/v vastutusel seal kooli pidada selle härmiselt lagunenu maja pärast. Vastasel korral sulen kooli 1901.a.

Peale selle tuleb nendes koolides muretseda korralikud koolilauad, praeguse kuhugi kõlbmatute laudade asemel.

Puudused kõrvaldada Kodasema, Viisu, Vodja, Östla koolides ja hiljemalt 1.okt. mulle teatada selle täitmisest.

(RAKA Tartu f. 1027, n. 1., sü 149, l. 15)

Rahvakooli inspektori herra M.Hansen*i* lahkumise puhul

Paidest kirjutas.

"Teataja" nr. 177, 1905.a. 18.aug.

"Tüholepanu väärt, et hra Hansen'i võrdlemisi lühikesel ametiajal Paide jaoskonnas tema mõjul vanade, kõlbmata koolimajade asemele kolmkümmend uut ajakohast koolimaja ehitati.

Revideerimisel, ringsõidul otsis tema ümberjooksu kõige viletsamad koolimajad üles ja kutsus sinna ühtlasi vallaametnikud ja teised elanikud kokku, kus ta nendega sagedaste poole ühine juttu ajas ja neile südame peale pani, hariduse edendamiseks kätke külge panna.

Selle tagajärjel mõnes vallas sagedasti veel hilja kevadel võeti viimase teega materjali vedu küsile."

Paide II sanitar jsk. (RAKA Tartu f. 1027, N.1., s-4 160, 1 8)

9.märts 1907.a. Viisu kooli järelevaatusel selgus, et koolimaja juures pole kaevu ja et klassi ja teiste ruumide seinad on mürdnud. Arvestades, et ei saa julgida joogivee puhtust ja omadusi, ei ole ülevaadet allika vee üle, siis laian väga tarviliku olema ehitada kaev koolimaja juurde.

Ja kas v/v ei leiaks võimalust valgendada klassi seinu, sest muidu ei saa neid hoida korras ja tarvilikus puhtuses.

Sanitaar arst Dr. Groman

23.veebruaril üstla koolimaja vaatlusel

1) Kooli kaev härja aiale väga lähedal kaevu vesi võib saada virtsaga solgitud.

2) Väljakäigu kohad mustad, lund täis tuisanud.

3) Kooli ahjuuks on katkine, sellest võib klassi süte ving püüeda. Teha uus kaev 15 silda eemale aia. Väljakäigu kohad puhastada ja korras hoida. Uus ahju uks muretseda.

Naakonna arst leidis:

Müüsloris ei ole väljakäigu kohad kõlbulikud. Klassitubades ei ole luftaknaid. Klassi seinad ei ole krohvitud. Ahju kütmisel tuleb tuli korstnast välja. Koolimaja juures asuvast laudast aetakse sõnnik koolimaja ette välja.

Esnas on puudus kahest luftaknast klassi seinad on mustad. Lastel ei ole riidest lahtivõtmise tuba.

Kodasema koolimaja on vana. Peab uus ehitatama. Väljakäik ei ole kõlbulik.

9.märtsil Vodjal tulevad klassi seinad krohvida, väljakäigu kohad ära puhastada ja korras pidada.

Paides 25. jaan. 1908 (R.A.K.A. Tartu f.1027, Nim.1, s-ü 1961 l 3)

1) Viisu kooli klassiruum (uus ehitatud) on alati külm ei ole eeskoda klassi kahekordsele uksele.

Pole kaevu ja pesuriista lastele.

2) Koordi Ministeeriumi kool.

Maja lagunenud, krohv klassi seintel lagunenud paljudes kohtades.

Lagi määrdunud. Mõned kohad rusudes. Maja ümber-ehitamine vajalik.

3) Ötla koolimaja purunena. Klassi ruumis on krohv lagunenud seintelt.

Värv lõhkenud laes tükiviisi. Kaev oru serva lähedal ja ehitatud nii halvasti, et vihmavesi jookseb temasse.

Väljakäigu kohad mustad.

Vodjal klassiruum külm, sest et seinad on krohvimata.

Sanitar arst Groman

1908.a. 20.mail Esna vallavalitsuse koosolekul arutati kooliarsti ettepanekuid koolimajade remondi osas.

Otsustati väiksemad vead kõrvaldada, koolimajade ehitamiskapitali koguda ja kuue aasta pärast KodaseMale uus koolimaja ehitada. Ötlas ei ole võimalik ehitust ettevõtta. Luhtaknaid ei pidanud kolikogu tarvilikuks, sest et seinte sees on ju koolimajades õhupuhastus torud ja täitvat paremindi "õhupuhastus kohuseid" kui õhuaknad.....

Esna vallav. protokoll nr.16 1908.a.

(20.mail. RAKA, Tartu fond 1027. Nim.1 sü 152)

Mõned mõisnikud aitasid siiski osa koolimajade ehituskulusid katta.

"Joh.^uPanker teatab, et Müüsleri mõisapidaja proua baroness Šilling tema läbi Müüsleri kogukonna heaks on kinkinud ja temaga ära saatnud 75 rbl. Müüsleri valla kooli ehituse kulude katteks."

Esna v.v.protok.nr.54 17.nov.1909.a.

R.A.K.A. Tartu fond 1027 Nim.1, s-ü 19.

Rahva suhtumisest koolisse

Kohaliku Talurahvaasjade komissari ettekirjutuse läbivaatamine 8.nov. 1907.a. nr.2648 all et kas volikogu arvab võimaliku olevat vallakoolides seada õpetamise aega

15. sept. - 15. maini.

Volikogu leidis, et ei ole võimalik pikendada kooliaega, esitaks sellepärast, et vallakooliõpetajad enamalt põldudega palka saavad, mida nad ise harivad ja sellega siis põldu õigel ajal harima hakata ega põllutööd äralõpetada ei saaks.

2) et vallakooliskäijad paljud teenistuses ja mõne muu kohuste täitmisel kodus seisavad sel ajal, mis õppeaja pikendamiseks tuleks ja et viimaks kooli õppeaja pikendamine iseenesest tarvilik on, siis arvab volikogu kohasemaks koolis käimist üleüldse ühe talve peale rohkemaks seada, sellepärast siis volikogu tegi otsuseks kohaliste vallakoolide õppeaja 15.sept.-15.maini seadmise vastu ütelda ja selleasemele soovida, et õppeaeg kolme talve pealt ne lja peale üleüldse saaks seatud.

(Esna v. protokoll nr.50, 1907.a. 15.dets.)

~~RAKA~~ TSKA. Tartu fond 1027 Nim.1 s-ü 152 l.11)

Kohaliku rahva suhtumisest koolidesse annab pildi "Virulane" nr.141. 27.juunil 1909.a.

Kiri Peetri kihelkonnast

Peetri kihelkonnas on keskmine suurusega Järvamaal, milles on 7000 elanikku, 14 vallakooli, 1 üheklassiline ministeeriumi kool ja 2 mõisakooli.

Kogi ja Huuksi mõisas.

Koigis, Esnas ja Öötlas on väikelaste koolid, kus 6-10 a. lapsed õppimas käivad.

Neid koolisid peetakse mõisa poolt üleval....

Vaimlise elu poolest on peetrilased keskmisel järjel. Talupojad kannavad oma laste hõriduse eest kaunis head hoolt ja saadavaid neid külakooli lõpetamise järel linna suurematesse koolidesse edasi õppima, kuna papsnikkudel ja mõisamoonakatel selleks aga varanduslik jõud puudub.

Ajalehtede lugemine on viimase paari aasta jooksul palju edenenud.

Ennemalt käis ainult kooliõpetajal ja mõnedl talupere-mehel ajaleht, aga nüüd käib ajalehti ka moonameestel ja papsnikkudel.

1910.a. 1. nov. pr. 83.

K. Tammbergi
Otsustati vallavanema ettepanekul hakata maksma Paide naisterahva gümnaasiumile 10 rubla aastas 1911.a. alates, selle tingimusega, et see raha saab paljalt praugitud stipendiaks vaesematele Paide kreisist gümnaasiumi õpilastele.

(RAKA, Tartu fond 1027, Nim.1, sü 20, 1 68)

1905-1907.a. revolutsiooni tulemusena lubati õpetada kahel esimesel õppeaastal emakeeles ning asutada emakeele era kooli.

Neil koolidel puudusid avalikkude koolide õigused.

Riik ega kogukond ei toetanud neid. Haridusseltsid asutasid erakooli, saades oma sissetulekud pidudest ja kingitustest.

(Põld Eesti kooli ajalugu 3 157 - 158)

"Esna vallakirjutaja Kärk sobitas Paide võimameestega head suhted ja püüdis seda nurka venestada.

Tema sobitasel taheti asutada Peetrisse 2-e aastaline ministeeriumikooli.

Kadase ~~ma~~ kooliõpetaja Johannes Paalbergi, üliõpilase Karl Preisbergi ja edumeelsete taluperemeeste algatusel ja õhutusel rajati Peetrisse Hariduse Selts 1911.a.

Haridusselts püüdis omale saada ka Haridusseltsi kooli nagu oli see moes sel ajal võitluseks tugeva venestuse pealejungi vastu.

Esna valla kirjutaja J.Kärk ja Paide maakonna koolide inspektor Rõbalka vastutõstatamisel jäi kool saamata. Aga ka ministeeriumi kooli ei võetud vastu Haridusseltsi kooli pooldeajate poolt."

(K.M.K.O. fond 200, M 11-1 1 43)

Kogukond	Mõisa lapsi	Küla lapsi	Üksikkoh- tadest	Kus kool oleks tar- vis asutada
Viisu	22	13	21	
Vodja	25	11		
Koordi	11	13	2	
Kodase <i>ma</i>	15	10	2	
Esna	26	14		
Muusleri	10	29		
Õõla	23	8		
	8	30	5	
	140	128	30	

3. nov. 1907. a. Paide kreisiülel 1. jak. noorema
abilisele.

Esna terves vallas on kooliealisi lapsi
mõisa maa peal kokku 140
küla " " " 128
üksik taludes 30

R.A.K.A. Tartu fond 1027, nim. 1, s-ü 161, l. 35.

Et suurem puudus selles vallas on 2 kl. ministeeriumi
kooli järele ehk linnakooli, mille juures esialgu üks kool.

Valla kooli on küllaldaselt, aga need ei rahulda ja
ei vasta valla elanikkude nõuetele.

Kirjutaja Kark

Vallavanem *Tomberg*

(R.A.K.A. Tartu *tyf* 1027, nim. 1 s-ü 161, l. 39)

21. nov. 1908.

Komissar palub täpsemaid teateid vallas olevate
kooliealiste laste arvu rahva üldarvust vallas ja teatada
missugusel arvul vaja avada vallas uusi märgitud - kesk,
ehk teisi kooli valla piirides. Missuguses arvus ja kus?

Talurahva asjade komissar

(RAKA, Tartu fond 1027, nim. 1, s-ü 161, l. 41)

Elanikkude arv

Kui palju lapsi

8. - 9 a.		9 - 10 a.		10 - 11 a.		11 - 12 a.	
Poiss	Tüd.	Poiss	Tüd.	Poiss	Tüd.	Poiss	Tüd.

Viisu küla

Vedruka 10 l m

97 n

198

5	8	3	6	7	4	6	2
2	3	-	-	-	4	1	3

Tänapere

21 m

24 n

45

Korba

Koordi k. 73 m

78 n

Koordi mõis 30 m

25 n

3	2	3	2	4	2	2	2
1	4	2	2	2	-	4	2

04

Esna k. 213

Kodase m

Öle m.

Esna mõis

Kaevere mõis

m. 105, n. 90

3	4	1	1	1	4	1	1
2	3	1	2	2	2	3	1
1	2	2	1	1	2	1	2
5	4	1	1	3	1	6	2
2	3	2	2	2	3	6	3

Müsleri k. m. 76

n. 70

Kahala k. 71 m

79 n

2	2	3	2	2	4	9	5
1	2	1	3	3	2	3	1

Ümbra k. 204

Kutti m. 77

Ataste 73

354

Õetla küla 72 n.

Õetla m.

6	1	2	1	1	2	-	2
4	2	2	2	-	1	1	1
5	1	2	-	2	2	1	2
15	4	6	3	3	5	2	5
1		1	1	1	1		
	1	1	2	4	-	2	2

	Kooli ülespidamine vallast	Kooli ülespida- mine mõisast		Kooli kapital
		Rahaga	Maaga	
1. <u>Viisu valla kool</u> Külad. <u>Vedruka</u> 3 versta Tännapere Viisu mõisa 4 versta ja Korba karjamõisa 6 versta	233 rbl.	-	-	86 kop.
2. Koordi	180 "	-	-	1222 r. 14 kop.
3. Vodja	169 "	-	54 rbl.	14 kop.
4. Öötla	85 "	-	100 "	9 r. 97 kop.
5. Esna	179 "	-	48 "	6 kop.
6. Kodasema	207 "	-	-	19 kop.
7. Müsleri	493 "	-	62 "	-

(R. AKA. Tartu fond 1027, n. 1, sü - 161, l. 51)

1908.a. oli Esna valla koolide õpilaste üldarv 298 õpilast.

Mõisast oli 140 õpilast.

Kooli ülespidamise üldkulud olid 1851 rbl. Mõis kandis sellest 264 rbl.

Mõisa õpilaste arv moodustas 47 % õpilaste üldarvust, aga mõisa kulutused kooli ülevalpidamiseks oli kõigest 14 % kooli üldkuludest.

Haridusseltsi kooli pooldajad ootasid asjate kooli avamisluba, mida ei antudki.

Päevaleht nr.3. 4 jaan. 1913.

kirjutab:

// Peetrist

Koolisõpru peaks huvitama:

Ligi 400 last käib meil koolis; 1/3 neist lõpetab iga aasta vallakooli, s.o. 133.

Kui nüüd neid iga aasta 1/4 Haridusseltsi kavatsatud e makeelsesse rahvakooli astuks (s.o.33) siis oleks koolis kolme klassi kohta oma kihelkonnast 100 lapse ümber.

Kuid ka naaberkihelkonnal (Jaanis) puudub kõrgem rahvakool ja tuleks sealt ka kooliõpilasi.

Kooli järele on suur tarvidus, oodatakse suure põnevusega kooli avamisluba...

See aga viibib... //

Seda luba ei tulnudki. 1913.aastal vallandati kooliõpetaja Paalberg eesti rahvuslase orientatsiooni tõttu kohalt. *Samal põhjusel vallandati õpetaja Riisen. (tunniti lakkamis-avaldust andma)* 1914.aastal l. Maailmasõjaga kaasneb õpetajate mobilisatsioon, mille tagajärjel vahetusid õpetajad igal aastal, mõnikord isegi kaks korda aastas. Nüüd pandi õpetajaks ka kutseta õpetajaid ja ka naisi. Senini oli naisõpetajaid väga vähe, Esna vallas vaid üks - Luise Takk Kõisis.

Alles 1917.a. revolutsioon Venemaal tegi lõpu vägi-valdsele venestuspoliitikale.

Nõukogude valitsus seadis Eesti ametasutustesse eestikeelse asjaajamise ja eestikeelse kooli.

Saksa okupatsiooniga.

1918.a. 3.märtsil langes Eesti Saksa okupatsiooni ikke alla.

Saksa valitsus tagandas kõigist valitsuse kohtadest eestlased ja venelased ja pani ametisse meie maa mõisnikud.

Seati sisse kihelkonna koolivalitsus, kus juhtideks olid jälle pastorid. Kooli inspektoriks oli pastor Retlich Paidest.

Tehti õpetajate ettevalmistamis- ja täienduskursused saksa keele ja meele õpetamiseks.

Järvamaa õpetajate suvekursus toimus Amblas - Suure saksasõbralise Ambla vana pastor Vilbergi juhatusel. Pastor püüdis õpetajatele ka saksa meelt peale suruda.

Jalutuskäigul metsa Aru lagedale, laulsid õpetajad eesti roheliste kuuskede taustal kõiksugu eesti laule.

Kord tegi pastor Vilberg ettepaneku laulda ka saksa-keelseid laule, mida saksa leitenant iga päev õpetas viiuli saatel.

Pastor alustas ise: "Sah ein Knab ei Röslein stehn"..., kuid see jäi pastori loololauluks. Ta üritus nähes enda ümber, trotsliku muigega suunurgas, vaikselt seisvat sajapealist õpetajaperet. Pastor Vilberg ahmis õhku, vaatas abiotsivalt ringi ja valmistus õpetajaid korralekutsuma.

Saksa pedagoog leitenant oli üldse tagasihoidlik ja intelligentne mees. Ta taipas olukorda, ja ütles - "No, lassen Sie doch, lassen sis doch!"

Metsast tulles laulsid õpetajad Ambla vahel rivis käies eesti laule.

Noored õpetajad laulsid "Isamaa hiilgava pinnala" - muudetud lõpuga

"Oh nuta, nuta, nuta sa, närtsind ja kolletand eestlaste maa..."

Okupatsiooni ajal tõsteti kooli õppeaastate arv kune peale - 7-13 eluaastani.

Vene keele ^{turnoide} asemel tuli kooli saksa keel juba I õppeaastast alates.

Rahvaharidus kodanlise Eesti valitsuse ajal

Elanikkonna hariduslike tase tõusis. Laienes koolivõrk, 1919.a. mindi üle 4 kl. üldharidusele ja 1930.a. 6 kl. algkoolile.

1923.a. kehtestati seadus usuõpetuse õpetamise kohta algkoolides vabatahtliku õppeainena. Koolikohustus kehtis 8.a. kuni algk. lõpetamiseni 16.aastani. 1934.a. alandati 16.a. - 14.aastale,

Koolivõrgu laiendamisega kerkis ülesse koolimajade küsimus.

Järvamaal võeti suur osa mõisate hooneid koolide alla, tehes neis vastavaid ümberehitusi.

Esna vallas võeti rahvakooli alla Öötla (1921.a.), aga Müüsleri mõisate hooned 1923.a.

Rahval oli värskelt meeles 1905.a. ja 1917.a. revolutsioonide kurvad tagajärjed. Oli üksikuid, kel sellepärast ei olnud julgust minna mõisa häärastemajja koolijuhatajaks. Näit. Adolf Takk Müüsleris. Pealegi hirmutasid ja ähvardasid mõisnikud ja nende ustavad valitsejad.

Müüsleris hoidis valitseja Treuman aastaid seadusevastaselt mitu ruumi enda ja härra ^uoli all. Roosna-Alliku mõisa-hoone kättesaamiseks tuli piike murda.

"Valasti koolimaja lagunes ja lammuzati 1917.a. Siis kolis kool vallamajja, kus praegu Valasti algkool asub. Kaaruka ^uK. Muhu ja Jaagu taludest võeti ruume lisaks, sest oli neli klassi. 1921.a. avati V klass. See käis ruumi puudusel peale lõunat. Seega oli kool kolmes majas.

1920.a. avaldati soovi, et R.-Alliku häärastemaja antaks kooli kasutusse.

^{Parun}Parun Stackelberg ei nõustunud ja ei lahkunud koolile määratud hoonest ega läinud talle määratud valitseja majja elama.

Järva Maavalitsus kaebas ta kohtusse - Algas aastaid kestvad kohtuprotsessid - G.S. kaebas korduvalt edasi ja venitas kuni 1923.aastani.

1923.a. 19.dets. sõitsid kohale Maavalitsuse ja valla-valitsuse esindajad. Kohus oli paruni väljakolimise otsuse teinud. Maavalitsus, hoolimata kahenädalisest edasikaebuse õigusest, tõstis G.S. eeltäitmise korras välja.

Maavalitsuse esindaja advokaat Leibur luges ette kohtuotsuse. Endine mõisavalitseja Kraf elas valitseja majas ja riigimõisa valitseja Elling elas mõisahoones. Viimane pidi andma mõisa moonamehed paruni väljatõstmiseks. Moonamehed tulid sisse. Valitseja Kraf oli nende seljataga ja ütles: "Ma tahan näha, kes puudutab paruni asju." Juhan Vanker oli ju tooli võtnud ja pani selle tagasi, ta käed langesid lõdvalt kõrvale. ^UUksi moonamees ei julgenud paruni asju väljatõsta ning lahkusid.

Maavalitsuse veoauto sõitis Kaaruka külasse ja tõi autotäie talumehi, pärast tuli mõisamehi ka abiks ning tõstsid paruni asjad välja.

Parun esines kapriise, kategoorilise nõudmisega, et kohtuotsus näeb ette kõigi tema juures ^{elu} ~~ilne~~vate isikute väljatõstmist - tuleb ka ringkonnavalitseja Elbing välja sõsta. Tema rahustamiseks tõstetigi advokaadi nõuandmisel Elbingu asjad välja ja samal päeval kohe jälle sisse tagasi.

Paruni palmid ja lilled pandi allaena pargi tee äärderitta, pärast viis triiphoonesse ja lehma lauta. Need närbusid seal. Parunile anti korter valitseja majasse.

Georg Murakas Kaaruka k. taluperemees tagus vana ämbrit kolimise ajal.

Parun pööras ümber, kummardus ja kergitas talle mütsi. Ta ütles - "See on aja vool".

Hiljem oli korduvalt öelnud - "ja minu oma võetud rentnikud tõstsid minu välja", kellele ma ise talad andsin".

Samal ööl 19-20.dets.1923 kolis kool siise, olgugi et kooliaasta lõpuni oli veel mõni päev aega". Hiljem rahistas 4 Stachelbergi allinguga koolisid.
(Johannes Hinnov s.1899.a. ^{enda} koolijuh. R.A.

Amanda Allikajaka s. 1907 õpetaja R.A. Sootna, Juulie s. 1899.a. e.kooliteenija R.A.) 1.VI 1961 R-A.

Esna vallas oli kahe 6-e kl. algkooli avamisega ka kuueklassilise hariduse saamise võimalus loodud, mida enamuses kasutatigi.

Algkooli lõpetajad õppisid edasi Paide kesk- ja kutsekoolides. Need olid aga küllalt kõrge õppetasu tõttu kehvemale töörahvale kättesaamatud.

Veel õpiti algkooli 6 kl. lõpetamise järele kaheaastastes täienduskoolides Järva-Jaanis ja Koigis ning Vodja mõisas 2-aastase kursusega põllumajanduskoolis. Kolmes viimases koolis ei tulnud õppetasu maksta, ainult internaadi söögiraha.

Kohalik v/v ei seinud igakord oma ülesannete kõrgusel. Nende hoolimata suhtumist koolidesse näeme Järva koolinõunik Ulki aruandest Öötla kooli kohta 8.nov.1933.a.

Väljavõte.

"1) Õpilaste ülespidamine on normaalne ... ja õpetajate tundidega võis täitsa rahul olla. ...

2) Vald ei täida oma kohustusi kooli vastu. Korduvate tähelepanujuhtimiste peale vaatamata, ei võta vald midagi ette Öötla kooli kaevuvee parandamiseks. Korduvalt on valla eelarves seisnud kooli puukuuri ehitamine, kuid neid summasid ei ole ära kasutatud.

Õpetajatele kõõgi ehitamine on k.a. eelarves, mille ehitamine ei ole läbiviidud.

Nende puuduste asjas esitasin märgukirja haridusosakonna juhatajale."

Koolinõunik Ulk.

(ENSV ORKA Fond 103, Nim.1, S-ü 252 l.198,199)

I ringk.koolinõuniku kirjavahetusest loeme:

Järvamaa koolivalitsuse juhatajale.

Ammuta^a algkooli revideerimisel 25.X s.a. selgus, et koolimaja on viletsas seisukorras ja vajab põhjalikku remonti.. Tulevase eelarve-aasta eelarve koostamisel tuleks arvestada, Ammuta koolimaja kapitaal remondiga. Olen sellele olukorrale korduvalt juhtinud tähelepanu, kuid see ei ole andnud tagajärgi.

1935/36 aasta eelarves kooliaia jaoks ettenähtud summad on väljaandmata, mis takistab kooliaia korraldamist.

Tehes Teile teatavaks üldtähendatud asjaolud, palun Teie korraldust väärnähtuste kõrvaldamiseks. (valla vanem... G. Kestel)

26.okt. 1935.a.

Ulk.

koolinõunik.

(ENSV ORKA Fond 2522, N.1 s.ü 247, l. 71)

Esna vallal olid suured summad Paide erapanka pandud, mis läksid panga pankroti tõttu vallale kaduma.

Vald ei kasutanud riigipanka, vaid toetas rahva rahadega tuttavat eraettevõtjat Seppa.

Okt.r. arhiivis on koolinõuniku kirjavahetuses väga palju murelikke kirje õpetajatelt, kellel on kohasaamise mure ja kellel kartus, et koondamisel puhul neile osutatakse teed tolma^v maantee poole.

Statistilised teated koolide kohta

- 1) Esna valla koolid olid 1937.aastal

Ammuta 3 kl. algkool - õpet. Ernestine Pragi
kooli asutamise aasta 1871.

Õpilaste arv - 27 - ühe komplektiline I,II-III kl.

- 2) Esna algkool 3kl. asutatud 1868.

viimast laadi 1926.

34 õpilast - I-II-III kl. ühekompl. õp. Erich Kurik.

- 3) Muusleri 6 kl. kool asut. 1861 viimast laadi omast.
aeg 1923

Juhataja A.Kees

I-VI kl. 122 õpil.

internaat ühissõõgiga. Karskus lootusring 52 õp.

4) ~~Pestri 6 kl. kool~~ as. a. 1854. Viimastl. 1926.a. (vanal ajal)
2 kompl. 63 õpil. Juhataja Jaan Aan.

5) Viisu 4 kl. algkool - kooli as. aasta 1850. viimast laadi
1903.
õpilasi 24.

I-II-III-IV kv. Õp. Erika Paluorg.

6) Vodja 3 kl. algkool - kooli asut. aasta 1845
viimast laadi 1926.

õpilasi 28

Õpetaja Linda Altorg

7) ~~Õstla 6 kl. algkool~~ viimast laadi aast. 1921
Intern. 21 p. 20 t. jaoks
112 õpilast, koolijuhataja Peeter Leik
Kokku Esna v. õpilasi 7 kooli peale 410 õpilast.

(ENSV ORKA Tallinnas.

Fond 2522, a. 1937

nim. 1, s.d. 297, l 61-65, 68, 70, 74, 77, 81.)

Haridusolud. Nõukogude korras.

Nõukogude valitsus pöörab suurt tähelepanu rahvahariduse tõstmisele.

" Käesoleval aastal avati 8-ndad klassid Peetris, Vodjal, Roosna-Allikul, Udeva kooli juures. 8-klassiliste koolide juures saavad kaugeõppijad tasuta konsultatsiooni tunde."

(Inspektor Allikorav "Võitlev Sõna nr. 132, 7. novembril 1961. a.)

Sellega on loodud võimalus kõigil noortel siin kohapeal saada 8.-klassiline haridus.

Esna külanõukogu piirkonda kuuluvad koolid:

Ammuta ühekomplektiline algkool, milles 4 klassi. Kooli mikro-rajooni kuulub Ammuta kolhoos (Ammuta küla, Ammuta ja Õle asundused) õpilastele on võimaldatud see lõunasöök lastevanemate kulul.

I klassis õpib 4 õpilast

II " " 1 "

Õpetaja Leida Nurk s. 1938. a.

III " " 4 "

Lõpetanud Viljandi Pedagoogilise kooli.

IV " " 4 "

Kokku 13 õpilast

Müsleri algkool - kahekomplektiline.

Mikrorajoon Kalinini kolhoos (Müsleri küla ja asundus, Kõisi as. ja küla + Tammiku küla Udeva sovhoosi Kalitsa osak.)

I kl. - 6 õpilast

Õpetajad:

II " - 5 "

koolijuhataja Reedla, Helmi, s. 1927, keskharidusega, kutseta õpetaja.

III " - 7 "

IV " - 5 "

Õpetaja Ala, Maie, s. 1940, lõpetanud Tartu Pedagoogilise kooli 1960. a.

Kokku 23 õpilast

Õpetaja Ala elab kooli juures, koolijuhataja oma kodus Müsleri asunduses.

Esna algkool - kahekomplektiline.

Mikrorajoon Punane Täht kolhoos (Esna asundus, Kodasema asundus, Tänapere küla (4 talu)) Esna asula.

I klass - 8 õpilast

Koolijuhataja Raidmaa, Hilja s. 1915. a.

II " - 10 "

Lõpetanud Rakvere Pedagoogilise kooli 1952 a.

III " - 4 "

Õpetaja Sikk, Elvi s. 1940. a. Lõpetanud Tartu Pedagoogilise kooli 1960. aastal.

IV " - 6 "

Kokku 28 õpilast

Viisu algkool kahekomplektiline.

Mikrorajoon. Koordi ja Viisu küla, Viisu asundus.

I klass	- 1 õpilane	Koolijuhataja Tõnts, Eetel, s. 1932.a.
II "	- 6 õpilast	Lõpetanud Rakvere Pedagoogilise kooli 1955.a.
III "	- 6 "	Õpetaja Vaher, Viivi s. 1938.a. Lõpetanud Rakvere Pedagoogilise kooli 1957.a.
IV "	- 4 "	

Kokku 17 õpilast

Koolijuhataja elab koolimajas, õpetaja sovhoosi töölistele ehitatud uues majas.

Öötla algkool kahekomplektiline.

Mikrorajoon: "Punalipu" kolhoos (Öötla asundus ja Öötla küla), Koordi küla.

I klass	- 10 õpilast	Koolijuhataja Paimets, Viivi s. 1931.a.
II "	- 5 "	Lõpetanud Rakvere Pedagoogilise kooli 1955.a.
III "	- 6 "	Õpetaja Raitmaa, Ellen s. 1929.a.
IV "	- 8 "	Lõpetanud Rakvere Pedagoogilise kooli.

Kokku 29 õpilast

Õpetajad on koolimajas korteris.

Peetri kool.

7.kl. kool asub neljas majas. Järgmisel aastal tuleb 8. klass.

1. Kirikumõisas
2. Vanas koolimajas I + II klass
3. Internaat - kirikumaja ees poe ruumis.
4. Töötuba - Mahhooni majas.

Mikrorajoon: "Oktoobri" kolhoos (Ataste asundus, Küti asundus, Ambra küla, Esna küla) "Ammuta" kolhoos (Ammuta asundus ja küla, Öle asundus) Puiavere küla, Tännapere küla.

I kl.	- 5 õpilast	1. Direktor Neero, Emil s. 1910.a. Lõpetanud Tartu Õpet. Seminari 1931.a.
II "	- 6 "	Õpetab matem. + tööõpetus.
III "	- 8 "	2. Kalda, Helga s. 1920.a. Lõpetanud Tallinna Õpetajate Instituudi 1951.a.
IV "	- 7 "	bioloogia, geograafia.
V "	- 28 "	3. Kulasalu, Loore s. 1929.a. Lõpetanud Tallinna Õpet. Instit. 1951.a. - eesti keel.
VI "	- 26 "	4. Siimuräo, Hildegard s. 1929.a. Lõpetanud Tallinna Õpetajate Instituudi 1951.a.
VII "	- 21 "	matemaatika, füüsika.
Kokku	- 101 õpilast	

5. Valtson, Aleksander s. 1910.a. Lõpetanud Leningradi oblasti Pedag. kooli - venekeel.
6. Müürisepp, Eda s. 1933.a. Õpib Tartu ülikooli 4. kursusel ajalugu.

7. Pedak, Helmi s. 1902.a. Lõpetanud Rakvere Keskkooli
8. Õiemets, Rutt s. 1937.a. Lõpet. Rakvere Pedag. kooli 1955.a.
9. Hansen, Aita s. 1937.a. Lõpetanud Viljandi Pedagoogilise kooli 1957.a.

Õpetajate elukorterid on: direktoril vanas koolimajas, ^x kirikumõisas - õpetaja Õiemets, internaadi majas 4 õpetajat, tööõpetuse ruumide juures 3 õpetajat.

Internaadis elas 49 õpilast, neist poõrumides 28 ja Peetri kirikumõisas 21 õpilast.

Tehniline personal: 1 arveametnik, 3 koristajat, 1 kütja, 3 kasvatajat: õpetajad Valtson, Külasealu, Hansen.

Vodja kool kuulub Paide külanõukogu alla. Siia mikrorajooni kuuluvad Esna külanõukogu piirkonna vanemate klasside õpilased. Kodasema asundus, Esna asula, Esna asundus, Öötla küla ja asundus, Vodja küla ja Vodja asundus, Viisu küla ja Viisu asundus, Koordi küla, Kooräi asundus. Vodja ja Viisu sovhooside keskused.

Vodja küla koolimajas ei ole enam kooli. Kool asub Vodja mõisahoones (endine põllutöökool) *ehitatud tules hävinud mõisahoone varemed*

Kooli juures on ühekomplektiline vene kool. I k. - II k. 2 õp. III - 1 õp. IV - 3 õp. kokku 6 õpilast. Õpetaja Maria Linno - keskharidus.

Vodja eesti õppekeelega kool (vt. Koordi kool l.)
I kl. - 8 õpilast, II - 6 õpil., III - 12 õp., IV - 10 õpil., V - 26 õp. VI - 20 õp. VII - 16 õpilast, kokku 98 õpilast.

Kooli direktor Kiik, Jakob, lõpetanud Tallinna Pedag. Instituudi 1960.a.
Kask, Hilda, lõpetanud Eesti-Soome Pedagoogilise Tehnikumi Lenin-gradis 1934.aastal.

Ennola, Ksenia - lõpetanud Tallinna Pedagoogiumi 1931.a.

Vanja, Oskar - lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo ja õpib ingliskeelt ülikoolis.

Kivest, Ilme, lõpetanud Tallinna Õpetajate Instituudi 1955.a. eestikeele ja kirjanduse alal - õpib edasi Tartu Ülikoolis eestikeelt.

Moršalov, Endla - Rakvere Pedagoogilise kooli 1955.a.

Pau, Vanda - lõpetanud gümnaasiumi - kasvataja internaadis ja mõni tund koolis.

Hilop, Olga - lõpetanud Tallinna Pedagoogilise Instituudi 1957.a. bioloogia, geograafia, keemia alal.

Tui, Jutta vanem pioneerijuht - lõpetanud Rakvere Pedagoogilise kooli. Katkestas õppimise Tallinna Pdag. Instituudis.

Koolimajas elab direktor ja 3 õpetajat.

Põllutöökooli ajal ehitatud õpetajate majas on 5 kahetoalist + köök korterit, 1 ühetoaline korter + köök. Kooliteenijal on ka siin kahetoaline korter.

Teenistujad on: 1 raamatupidaja, 2 koristajat, 1 lukksepp-keskkütja, 1 kütja, 1 kokk, 1 kasvataja, 1 keetja.

(Paide rajooni inspektor, Teder, Aino s. 1934.a. Paides 27.märtsil 1961.aastal)

Enamus koole on oma endistest hoonetes. Mõusleri koolimaja põlemise järel 1941.aastal viidi kool Kõisi mõisahoonesse. 1954.aastal põles ka see koolimaja hoone kooliteenija liiga tugeval ahjukütmisel.

"Rahandusministeerium pakkus 20.000 rubla (vanas rahas) uue maja ehitusraha, kuid kohalik külanõukogu ei võtnud vastu seda pakumist" (~~Võetõusme Aruole~~)

Kooli I - IV klassid pandi talumajja ja 1960.aastal osteti see talumaja Mõusleri algkoolimajaks. 12.000 rubla (vanas rahas) eest Praegune koolimaja on madal talumaja, milles on 3 tuba ja 1 köök. 16m² ja 18 m² põrandapinnaga toad on klassiruumideks, kõrgus 2,38 m. Õhku on vähe. Lapsed on vaheajal ka klassides, sest jalutus- ja võimlemisruumid puuduvad. Laste mantlid ja tänavajalatsid olid õpetaja köögis, kuna riidehoidu ei olnud. Õpetajal on üks tuba kasutada.

(Mõusleri algkooli õpetaja Maie Ala s. 1940.a., Mõusleris 6.sept. 1960.aastal.)

1958.aastal viidi Öötla 7.kl. koolist vanemad klassid üle endise Vodja põllutöökooli ruumidesse. Öötla kool muudeti algkooliks.

Äsja remonditud Öötla kooli alumised korruse ruumid anti kolhoosi kasutusse.

Esna endine vallamaja oli äsja Öötla kooliõpetajate elukorteriteks remonditud. Nüüd anti ka see hoone kolhoosi kasutusse.

(Öötla algkooli juhataja Viivi Paimets, s. 1931.a., Öötlas 3.juunil 1960.aastal.)

Peetri 8.kl. koolimajas kirikumõisas on klassiruumid kitsad ja loomulikku valgust vähe.

Mõusleri koolimaja põlemisel 1957.a. toodi sealt 5-7 klassid Peetri kooli juurde.

Peetri 8.kl. kooli õppejõud on kooli õppe ja kasvatustöös kasutanud uuemaid meetodeid, et käesoleva aja hariduselu ümberkorralduse eesmärgil tõsta noorte isiksuse igakülgset arenemist.

Õppe ja kasvatustöö seostamiseks elu ja tootva tööga on õpilasi kooliajal rakendatud internaadis oma ruumide korrastamisele ja köögitööle. Õpilased on värvinud koolipinke, teinud väiksemaid remonttöid, abistanud koolimajja elektrit sissepanna.

Väiksemad pioneerid armastavad kolhoosi kanalas mune korjata, sigadele rohtu raiuda (mehhaniliselt), V kl. alates on suuremad õpilased kolhoosis kartulipanemisel ja -võtmisel kolhoosipraktikas olnud, VII kl. tegi kolhoosi karjaaegu.

Kolhoosinoored on siin igal koolivaheajal kolhoosis töötanud umbrohutõrjel kolhoosi põldudel, viljakoristamisel jm.

Õppe- ja kodumaatundmise otstarbel on tehtud ekskursioone põlevkivikaevandustesse, Narva, Lõuna-Eestisse jm.

Sõrdiüritustena on läbiviidud võistlusi kergejõustikus, võeti ette jalgrattamatk Vargamäele, Jäneda Põllumajandustehnikumi, Nelijärvele.

Suurearvuline pioneeridepere on kirj vahetuses teiste Liidu-vabariikide õpilastega.

Pioneeridetoa punanurgas on rahvastesõpruse nurgake, kus on väljapandud vennasvabariikide õpilaste kirjad, albumid, kingitused.

Pioneerijuht Rutt Neederi juhtimisel töötab kooli rahvatantsurühm. Näidendiring töötab õpetaja Loore Küläsalu ja Helga Kalda juhatusel.

Kooliaias praktiseerivad õpilased õpetaja Kalda organiseerimisel.

Peetri kooli õppejõududel on jätkunud energiat õpetada ka Maanoorte koolis.

Möödunud õppeaastal õppis 7 noort Peetri kooli juures 7. klassi kursust. Neid õpetasid tasuta.

Direktor Neero	- matemaatikat
Õpetaja Siimumäe	- füüsikat
" Kalda	- keemiat ja bioloogiat
" Valtson	- venekeelt
" Hiitemets	- geograafiat
" Hansen	- eesti keelt
" Müürissepp	- ajalugu.

Seitsmest noormehest lõpetas 7. klassi kuruse 4. Üks lahkus Peetrist, teine abiellus ja katkestas õppimise.

Villemsaar, Rein kolhoosi aidamees (18. aastane) lõpetas 6a ja 7a klassi kurused korraga.

Õpetaja Õiemets, Rutt organiseerib kooli kommunistlike noorte (arvult 4) tööd ja tema juhendamisel töötab ka kolhoos "Oktoobri" 16-liikmeline komnoorte organisatsioon.

(Peetri kooli õpetaja Hansen, Aita s. 1939.a., Peetris, 22. augustil 1961.a.)

Peetris tegutses 1836.a.-1854.a. Ataste seminar, selle kooli juures asus tol ajal "Väikelaste kool", kus tulevased koolmeistrid oma õpetaja oskust proovisid. Ataste seminari tegevuse lõppedes moodustati Peetrisse 1854.a. 2-aastane külakool, hiljem 3-aastane. Seda kooli nimetati mõisa nime järgi Kodasema kool ja Ämbra küla nime järgi ka Ämbra kool. Kodasema külakoolist sai 1921.a. 4-klassiline ja 1926.a. 6-klassiline Peetri algkool. 1954.a. - 7-klassiline kool ja 1961.a. 8-klassiline kool. 1966/67. õ.-a. valmis Peetri 8-klassilisele koolile juurdeehitus, milles paiknevad avarad uue koolimööbliga klassiruumid. Vanas koolimajas on töökoda, köögihoon, internaadiruumid. 1969/70. õ.-a. tehti sanitaarremont kahes õpetajate majas, kus korterit sai 7 õpetajat.

Õpilasi oli 1970.a. 80. Neist oli Oktoobri kolhoosist - 70, Esna asulast 10.

Juba aastaid saavad kolhoosilapsed "Oktoobri" kolhoosi arvel tasuta lõuna. 1970.a. korraldas kolhoos bussi liiklusgraafiku nii, et Esna asula ja küla lapsed hommikul kooli saavad. ("Võitlev Sõna" nr. 149, 1970.a.)

5. Kustav Raup	-1889- 1890
6. Karl Chr. Pommer	- 1890-1891
7. Martin Hermann	- 1891-1892
8. Leithamöl	- 1892-1896
9. Hindrik Mark	- 1896-1905

Rahapalk peale maa oli jõudnud 100 rublani.

Õpetaja Margi ajal 1899. aastal ehitati uus koolimaja laenu kõrvalistest hoonetest. Ehitusmeister Koppel. Maja läks maksma krohvilt ja värvitult 3000 rubla. Ehituskulud kandis ühendatud Kaksama vald. Väikevaldade ühendamisel kadus ka vallaeesjaajamine koolide juures.

Päho-Ammuta vallakool (III jagu)

1871. aastal asutati Ammuta ja Päho külade jaoks Päho-Ammuta kool. Koolimaja on kahe küla vahel. 1871.a. oli esimene kooliõpetaja Rammo kooli jutluseraamatusse oma nime kirjutanud: Rammo 1871/72.a. kooliõpetaja ja Ammuta valla kirjutaja. Laupäeviti oli valla kantselei päev, sel päeval peeti ka kohut koolimajas. Õppetööd laupäeval ei olnud.

Kooli ning õpetaja eluruumid olid õige kitsad. Praeguse rehe, talli ja aida kohal oli endine koolimaja. Õpetajal oli väike kamber ja rehetuba elamiseks. Kooli rajamise ajast on koolile mälestuseks jäänud siis istutatud kuused ja pae-kivisse raiutud kaev. Viimane on tehtud Kuusiku talu pere-mehega kahepeale, sellega on seletatav, miks kaev on kooli-majast nii kaugel (1/4 km).

Rammo palgaks olnud esimestel aastatel 3,5 tiimu põldu, mõisa poolt antud, pärast lisatud 5 rubla aastas juurde. Rammo viimastel teenistusaastatel olnud rahapalk peale maa veel 15 rubla aastas. Selle palga eest pidi palgasaaja kooli-töö, vallavalitsuse ja kohtu kirjad õiendama.

Õpetajad olid siin koolis järgmised:

1. Rammo	- 1871-1882
2. Villem Ruthe	- 1882-1886
3. H. Juhkam	- 1886-1888
4. Pudini	- 1888-1889
5. Kustav Raup	-1889- 1890
6. Karl Chr. Pommer	- 1890-1891
7. Martin Normann	- 1891-1892
8. Leithamel	- 1892-1896
9. Hindrik Mark	- 1896-1905

Rahapalk peale maa oli jõudnud 100 rublani.

Õpetaja Margi ajal 1899. aastal ehitati uus koolimaja lahus kõrvalistest hoonetest. Ehitusmeister Koppel. Maja läks maksa krohvitult ja värvitult 3000 rubla. Ehituskulud kandis ühendatud Kuksema vald. Väikevaldade ühendamisel kadus ka vallaasjaajamine koolide juures.

1905. aastal valiti õpetajaks Johannes Kuuskmann. Ta leidis koolimaja ümbruse kõrbetaärlise olema ning hakkas puid ja põõsaid koolimaja ümbrusesse istutama. Kuuskmann moodustas kohalikest asjaarmastajatest näitemanguringi ja laulukoori. Rahvapidude sissetulekutest asutati kooliaed. 1909.a. talvel töid Kuuskmann, Vannikivi peremees Tõnu Valter ja Aru peremees Kustas Veidermann Karinu lauvabrikust 3 koormat laudu. Kuuskmann tegi kooliaiale plan- gu, 1912. a. tellis ta Riiasel Seloki aiaärist 8 õunapuud ja mõned sõstra- ning karusmarjapõõsad kooliaeda. 1914.a. mobiliseeriti I Maailmasõtta Kuuskmann ja teised ühiskonna- tegelased. Näite- ja lauluring lagunesid. 1915.a. külm talv hävitas suure osa kooliaia viljapuudest. Ilmasõja ajal töö- tas Pähö-Ammuta koolis õpetajana A. Krabi - 1914-1915 ja I. Olleva 1915-1917.a.

1917. a. novembris vabanes J. Kuuskmann sõjateenistusest ja asus 1918.a. Ammutas koolitööd.

Ammuta algkool (1918. aastast)

Ammuta küla elanikkude avalduse põhjal ühendati 1918.a. Ammuta küla Esna vallaga, kuna Ammuta küla asus Esna valla piiril. 1917.a. jäi Ammuta algkooli I ja II jagu (klass), III ja IV kl. ühendati Peetri kooliga.

1923.a. otsustas Esna valla nõukogu Ammuta kooli sulgeda. Ammuta küla elanikud protesteerisid ja saatsid 80 allkirjaga avalduse Järva maakonna koolivalitsusele, paludes veel III klassi avada. See palve täideti. 1923/24. õ.-a. tuli III klassi 5 õpilast, enne oli 22 kokku 27 õpilast. J. Kuuskmann siir- dus Vodjale koolijuhatajaks, Ammutasse tuli Marie Steinberg õpetajaks. Ammuta koolis õppis viis õpilast Väinjärve vallast Kuusna asundusest, kes hiljem olid sunnitud koolist lahkuma, sest Esna ja Väinjärve vald ei tühnud kokkuleppele kooli kulude kandmises. Õpilaste kooliskäimine oli korralik. Kolme

lastevanemat trahviti: Joh. Viilup, Herman Kraup, Rosalie Lepeniit. Kehvamate õpilaste toetuseks maksti 3575 marka.

1924.a. istutati koolieeda 17 karusmarjapõõsast. 1924/25.

õ.-a. oli 31 õpilast I-II ja III kl. kokku. Kehvemat õpilased said toetust 3565 marka. Kooliruumides ja õpetaja toas tehti sanitaarremont. 1926. õ.-a. määrati koolijuhatajaks kt. Ernestine Lang. Koolis 19 õpilast, neist 4 Väinjärve ja 2 Kuksema vallast. Neist lahkus üks Väinjärve valla laps, sest vallad ei tulnud koolikulude kandmises kokkuleppele. Ühel õpilasel ei olnud eestkostjat, ta oli sunnitud lahkuma, kuna teised maksuta vabalt edasi käisid. Remonti ei tehtud.

1927/28. õ.-a. kooli hoolekogu koostas remondi eelarve 930 kr. Esna v/v. ei teinud ka nüüd remonti, vaid otsustas Ammuta kooli sulgeda. Lastevanemad saatsid protesti Järva maavalit-susse ja palusid ka IV klassi avada. See palve täideti.

1928/29. õ.-a. õppis Ammuta koolis 25 õpilast, neist 14 õpi-last Esna ja 9 õpilast Kuksema ning 2 õpilast Väinjärve val-last. Kehvemat õpilased said toetust 70 kr. 50 s. Esna vald oli kohustatud majanduslikud kulud kõigi õpilaste eest kandma. Kooli hoolekogu võttis remondi eelarvesse 1880 kr. Esna val-last määrati ainult 100 krooni, kuid ka sellegi raha eest ei laskunud vallavalitsus remonti teha. Kooli hoolekogu pööras remondi asjus Haridusministeeriumi poole. Haridusministeeriumi nõudmisel lasi vald koolimaja katuse parandada, uksi ja aknaid ning vähemat remonti teha.

1929/30. õ.-a. oli Ammuta koolis 27 õpilast, neist 11 Kuk-sema ja 1 Väinjärve vallast. 14. dets. 1929.a. sulges Esna vallavalitsus Ammuta kooli.

1930 Lastevanemad protesteerisid selle otsuse vastu Järva maavalit-suses. Esna vallavalitsuse otsus tühistati. Klassi pandi uus vooder ja parandati köögi põrand. Vallavalitsus tellis nüüd koolile ka pitsati ja nurgatempli.

1930/31. õ.-a. töötas Ammuta kool kolme klassiga, kuna IV tuli ainult 2 õpilast. Koolis oli 27 õpilast, neist Esna v.

koolis 120 õpilast, 12 õpetajat. (Kooli eestkostjate ja õpetajate duseosakonna aruandel).

19 ja Kuksema vallas 8 õpilast. Koolimajas tehti sisemine remont. Valgendati kõik ruumid ja parandati trepid. Kooli kõrvalhoonetele tehti pool uut katust ja aidale uus otsmine sein. 1931/32.õ.-a. tehti kooli ja õpetaja eluruumidele sanitaarremont. Ammuta õpetaja Lang abiellus, nüüd Pragiga. 1932/33.õ.-a. töötas kool nelja klassiga (jagu); õpilasi 30, neist Esna vallast 19, Kuksemalt 11 õpilast. 1935.a. suvel tehti koolimaja õuele puurkaev, nüüd ei tarvitse enam 1/4 km kauguselt teise talumaa pealt vett tuua. Tõuke selleks andis sundus asutada kooliaiad.

Ammuta koolimaja vajab kauemat aega remonti, seni see tegemata, kuna kavatseti Peetri ja Ammuta kool ühendada ja Kütiti uus koolimaja ehitada. Seni on see teostamata ja Ammuta koolimaja on vaeslapse osas.

1937/38.õ.-a. pandi klassitoale uus kahekordne pörand, ukseid pandi väljaspoole käima. Tehti uus tsementtrepp, uus raudahi, valgendati kooliruumid.

1956.a. sai Ammuta koolimaja põhjaliku remondi, tehti uus katus.

1956/57.õ.-a. töötas kool kahekomplektiga, kooli kantselei sai klassiks. Õpetaja Aime Tulp ja Pragi. Ühendati II ja IV kl. ja I ning III kl. 1959/60.õ.-a. On kool jälle ühekomplektiline, õpilasi oli vähe. Tulp lahkus. Uueks õpetajaks Neida Paalberg. 1960/61 õpetaja Leida Nurk - 4 klassi: I - 1 õpil.; II - 4 õpil.; III - 4 õpil. ja IV - 1 õpil. = 10 õpilast.

1961.a. pani Ammuta kolhoos koolimajja elektri. (Ammuta Algkooli kroonikaraamatust 1961.a. juulis.)

Õpilaste arv langes koolides, nii et koole hakati järk-järgult muutma ühekomplektilisteks. Neist suleti: Vodja, Viisu, Esna koolid 1963-65.a. 1970. aastal suleti Öötla ja Ammuta koolid. Õpilased suunati Peetri 8-kl. ja Vodja 8-kl. koolidesse. Käesoleval ajal töötavad Esna külanõukogu piirides Müüssleri 3-kl. kahekomplektiline algkool 16 õpilasega. Õpetajaid on 2. Peetri 8-kl. (7 kompl.) kool, 82 õpilast ja 11 õpetajat.

Paide külanõukogu piirkonnas asuvas Vodja 8-kl. (7 kompl.) koolis 120 õpilast, 12 õpetajat. (Marie Saarest Paide raj. Hari-dusosakonna andmetel).

59

Koolimajad on antud kolhooside ja sovhooside kasutada.
 Viisu koolimajas on Koordi osakonna klubi ja kiosk.
 Ammuta koolimajas osakonna klubi ja zootehniku korter.
 Vodja koolimajas sovhoosi töötajate korterid.
 Esna koolimajas elab Oktoobri kolhoosist üks perekond.
 Öötla koolimajas paiknevad Öötla osak. (Oktoobri kolh.)
 kontor, klubi ja kolhoosnikute korterid. (Marie Saarest
 Esna külanõukogust saadud andmetel.)

3. mai 1972.a.

eluk. Koordi k.

(Koordi koolimaja ehitamine 1972-1973.a.)

Võttes arvesse koolimaja ehitamise
 vajadust, on koolimaja ehitamine

koostöös koolimaja ehitamise
 ja koolimaja ehitamise
 ja koolimaja ehitamise

koostöös koolimaja ehitamise
 ja koolimaja ehitamise
 ja koolimaja ehitamise

Mälestusi koolielust 20. sajandi I veerandi tormilisel ajastul

Esna valla kodanikud saatsid oma lapsi vallakooli lõpetamise järel edasiõppima Järva-Jaani vene õppekeelega Vene õigeusu kooli, Türi kihelkonna kooli, Koeru eesti õppekeelega Haridusseltsikooli. Viimane erines teistest tolleaegsetest koolidest õppe- ja kasvatustöö osas. Koolijuhataja Sõster oli Väike-Maarja koolis jutustanud lastele inimese sündimisest rakust. Balti piirkonna ringkonnaülem mõistis ta selle kuritöö eest Baltikumist välja. Sõster käis Peterburis Haridusministeeriumis, kus tühistati see otsus ja Sõster sai Koeru Eesti Haridusseltsi kooli juhatajaks. Ta seadis Koerus kasvatustöö demokraatlikule alusele. Koolis tegutses õpilaste seast ja õpilaste poolt valitud viieliikmeline kohus, kuhu võis iga kooli kollektiivi liige esitada kaebuse kooli kodukorra vastu eksija peale. Igal teisipäeval oli kohtuistung. Õpilased õppisid siin koosolekut juhatama ja protokollima. Koolijuhatajal oli veto-õigus. Ta võis kohtuotsuse kinnitada või tagastada. Karistusvahendid olid: märkus isiklik või klassi ees. Noomituse isiklik või klassi ees. Nelja aasta jooksul oli ka 3 väljaheitmist varguste pärast. Õpiti venekeelsete õpperaamatute järgi, kuid vastati eestikeeles. Sõster tõlkis raskemaid õppetükke eestikeelde.

(Koeru Haridusseltsi kooli õpilane 1912-1917.a.

Voldemar Sillamaa (Stein) s. 1901 26.okt. 1962
Pärnu m. 199a, Tallinn)

Enamik edasiõppijaid siirdus Paide Linnakooli. See oli poiste kool Tallinna tn. (üks klass oli Laial tänaval)
3. klaasiline kool 6 õppeaastaga (6 jagu). Külakooli lõpetamise järel pääses 1 klassi.

Peaminister Stolõpini ajal algas suur venestamise ajajärk. Koolides nõuti õpilastelt vaheajal ja ka väljaspool kooli tänaval venekeeles rääkimist. Ainult usuõpetuse tunnis sai kuulda eestikeelt, sedagi mitte kogu tunni vältel.

Klassis õppival 5-6 kadakal oli usuõpetus saksakeeles, nagu Laupa mõisavalitseja poeg, Paidest Limberg (pärast maamõõtja) ja teistel. 35-36 õpilast istus sel ajal tunnis tegevuseta. Head õpetajad olid: Lind, kes tuli Põltsamaa Aleksandri koolist, Mälk, Petuhhov oli hea jutustaja. Usuõpetaja Luik solvas õpilasi, andes neile sõimunimesid "unimüts", "paaris-härjad" jne. See üritas õpilasi sõnakuulmatusele ja korra-rikkumisele.

1905.a. revolutsiooni päevil oli ka selles koolis pöran-daalune organisatsioon, mille juhid olid õpilased Sinimets Lehtmetsa külast ja Kuuman, Aleks-der Kihme külast. Nad käi-sid õpilaste esindajatena Tallinnas ülemaalisel kongressil. *Sini- mets ja Kuuman andsid välja pörande- alust õpilastele "Kiir."* Koosolekult tagasi tulnud, organiseerisid IV klassi õpilae-sed ülestõusu usuõpetaja Luige vastu. Kui Luik tundis läks, tõusid kõik poisid püsti ja jäid seisma. Sinimets tegi klassi-ukse lahti ja näitas käega. Kõik poisid lahkusid klassist kokkuleppekohaselt Vallimäele. Luik hüüdis jahmunult: "Armsad mehed, mis te teete?" Tunni möödumisel tulid kõik klassi tagasi. Inspektor Vassiljev noomis poisse: "Te teate, missu-gune aeg on: lastakse inimesi maha!" Poisid seletasid, et neil on õpilaste sõimaja õpetaja Luik vastuvõtmatu. Siis asendati õpetaja Luik köster Krautiga. Tema ei võtnud saksa-keelset rühma, sest kõik õpilased valdasid eestikeelt. Poisid narrisid mõnikord kadakaseid mehi, ehk seda küll ei tohtinud ja see oli ohtlik nende privileegide pärast.

(Aleksander Toomsalu s. 1888, Tallinn, Mooni tn. 43d
15.V 1960. Õppis Paides 1902-1908.a.)

Tütarlapsed õppisid Paides saksa õppekeelega Gerike koolis Tallinna tänaval. Eestimaa Venemaaga ühendamise 200 juubeliaastal 1910.a. ehitati Paides Posti tänavasse uus telliskivist koolimaja poiste gümnaasiumi jaoks. Paide Linna-kooli poisid olid kooli esindajatena nurgakivi panemisel olnud ja vundamendi sisse on pandud vastav dokumentki, et on poiste koolimaja.

Kuberner Korostovets oli maja valmimisel selle kinkinud tütarlastekoolile, naisgümnaasiumile, pannes oma sugulase Maria Aleksandrovna Böstrova sinna direktoriks. Poistele anti tütarlaste endine koolimaja Tallinna tn. 12. See oma-

voliline vahetus tekitas Paide elanikkude, õpetajate ja Linnakooli õpilaste seas suurt pahameelt, aga protestid jäid tagajärjetuks. 1911.a. algas vene õppekeelega naisgümnaasium tööd uutes kooliruumides. Direktor Böstrova oli suure tugeva kasvuga, hallipüüne. Ta kandis pikkakorsetti, mis hoidis küll ta keha sirge, kuid ei võimaldanud tal kummardamist. Kojamees ja vahel ka õpilased panid talle kalossid jalga. Ta kandis sinist kõrgakraega kleiti, pika, pika sabaga, mis tolmuimejana tal põrandal järel lohises. Oma väärrikuse rõhutamiseks kandis ta veel ülgasel karvast boad. M.A. nügu oli kivinenud, mitte kunagi naeratav. Teda ümbritses nagu massiivne jääne ring. Ta oli despoot, silmakirjalik moraalitseja. Tütarlaste koolis valitses keskaegne kloostrikooli režiim, rusika distsipliin. Tüdrukutel oli rangelt keelatud vestelda või jalutada Linnakooli poistega. Talvekuudel ei tohtinud tüdrukud peale kella 6 ja suvel peale kella 9 tänaval liikuda. Keelatud oli raudteejaamas, kinos ja pidudel käimine. Kooli vormiriietus oli tingimata pruun kõrge kaelusoga kleit, valge pitskraega, must põll ja mustad patsipeelad. Pidulikul juhul kanti valget pitspõlle ja helesiniseid patsipealu. Soeng - rangelt sile, üks või kaks patsi. Tänaval kanti sinist villasest lõngast heegeldatud mütsi, mille ees ilutses inetu suur metallist märk

Бок

Poisid lugesid aga neist tähtedest välja „*Белокумович - кие мурман речу*“.

Korrapidaja õpetaja käis igapäev käidavamatel tänavatel, Vallipeal ja kinos kontrollimas. Tabati mõni õpilane kinos või tänaval kas või mõni minutki peale lubatud aja, hinnati ta nädalakäitumine 3-ks. Valitses tuupimismeetod. Õppeabinõudest tarvitati vahel pilte. Kogu klassi seinad olid neist üle kuhjatud. Loodusõpetuse tundides õppisime taimed piltide järel. loodusesse ei viidud meid kunagi.

1915.aasta kevadel viidi IV-VII klassi õpilased Mäomõisa mäele Ivan IV sõjaretkes langenute hauale. Teine kord viidi meid Mündi metsa. Vaevalt saime veidi istuda ja mõne mängu mängida, kui õpetajad märkasid, et mõned poisid olid ka metsa tulnud. See kohutas õpetajaid nii, et meid koguti rutem kui muidu kokku ja me sammusime rivi korras jälle linna tagasi.

Direktor Böstrova koos rahvakoolide inspektor Rõbalkaga, kes oli tütarlaste gümnaasiumi õppenõukogu esimees, püüdsid kasvatada tüdrukuid ranges religioosses pimeduses, tsaaritrüaalamlikus ja eestlaste ümberrahvustamise vaimus.

1913. aastal Romanovi suguvõsa 300da valitsemisaasta juubeli puhul tegi Böstrova Paide naisgümnaasiumi nimel keisrinnale kingituse, õpilasi sunniti õmblema siidriidel siidniitidega koduse kirikuaknari vaipa. Suure vaevaga õmmeldud peen käsitöö analoi kate mõõdetega 1,5 x 1,5 m, nimetati Maria Aleksejevna poolt kroonipärija nime järgi "Aleksejevskoe" ja saadeti trüaalamlikult keisrinnale kingituseks. Iga vaiba õmbleja õpilane sai keisrinnalt vastukingituseks uue testamendi. Käsitöö õpetaja Tverdisloova jäi kingituseta. Tverdislooval oli väga hea ja südamluk vahakord õpilastega, see ei meeldinud direktorile. *Böstrova sai kailaskantava medali.*

Seoses vaiba valmistamise ja saatmisega pidas direktor meil le mitu korda vestlusi saalis, kui hea ja hoolitseja on kogu keisri suguvõsa ja kui tänuulikud, trüaalamlikud ning sõnakunalelikud meie peame olema.

Luteriusulistel õpilastel oli kohustuslik kroonupühade ajal Paide luteriusu kirikus käia. Maalapsi ei sunnitud selleks, aga neil soovitati maal kirikusse minna. Õigeusulised lapsed käisid vene õigeusu kirikus. Neid oli vähe ja nad olid tiheda kontrolli all. Luteriusulisi käis Gerike vahel kirikus kontrollimas, aga suure rahva hulgas oli raske kindlaks teha õpilaste kirikus käimist või puudumist.

Igal hommikul kogunesid luteriusulised õpilased saali hommikupalvusele, mida pidas õpetaja Gerike. Õigeusulistel oli eraldi ruumis palvus.

I maailmasõja ajal muutus surve väga tugevaks. Meid kõiki viidi sageli saali ja vene kirikusse ühispalvele. Stolõpini tapmise ajal, kroonipärija haiguse puhul olime kõik saalis koos. Peeti hingepalveid ja eespalveid.

Austerlaste lüüasaamise ja Peremõsli langemise puhul käisid tütarlaste ja ka poiste kooli õpilased vene kirkus ja demonstratsioonil, hoides küttes tsaaririigilippe- (sinine-punane -valge).

Kui sakslased olid laias kaares läbimurdnud, kogunes kogu gümnaasiumi õpetajate- ja õpilaspere jälle saali. Õigeusu

preester Podelkrat pidas jumalapalvuse, tehes viiruki suitsu. Ta palus Venemaa isevalitseja keisrihärra Nikolai Aleksandrovitši, keisriproua ja tsareevitši eest. Ta palus keisrile pikka iga ja võitu iga vaenlase üle. Palve ajal lasksid korraga kõik õpetajad, nende seas ka luteriusuline Gerike, ja kõik õigeusulised õpilased põlvili. Meie usuõpetaja M. Kraut jäi püsti ja tema eeskujul kõik luteriusulised õpilased. Siis ütles Maria Aleksejevna: "*Где же, где же наша!*" Need sõnad nii kui niitsid meid põlvili. Ainult usuõpetaja köster Kraut püsis endiselt kindlalt jalgadel, väike muie silmades. Põlvitava Böstrova alati valjus kivilinenud näos oli mingisugust kannatust, pelmust ja hardust näha.

Õhtul viidi meid rivikorras õigeusu kirikusse. Preester laulis viirukisuitsu tehes. Ta palus issandat lunastada oma rahvast, anda võitu õigeusu keisrile tema vaenlaste üle ja kaitsta püha Venemaad.

Direktor Böstroval oli vastuolusid õpetajate ja Paide seltskonna seas. Ta seadis isiklikud huvid kõrgemale kooli-huvidest.

Peale keisrinna kingituse pidid õpilased direktorile õmblema ja kuduma tema materjalist, mille tõttu oli tal kokkupõrkeid käsitööõpetaja Tverdislovaga. 1913/14. õppeaasta keskel lahkus Tverdislova ja meile tuli uus käsitöö õpetaja Bõtško, kes ei tundnud oma ainet ja küsis ise Paide erakäsitöökoolis Laasi juures õppimas. Tema korraldusel heegeldasime villasest lõngast (II klassi õpilased) igaüks ühe helerohelise 15 cm laiuse pika riba, millele õmblesime kollase villase lõngaga õied. Pärast heegeldasime pikad tekiribad kokku ja saime direktori voodile laia katteteki. Tasuks selle eest said aktiivsemad heegeldajad käsitöö hindeks 5.

Õpilane Malm oli majanduslikult raskes olukorras ja oli õppemaksust (60 rubla aastas) vabastatud. Lõpuklassides õppides oli tal isegi palju õppimist. Talle aga tehti kohustuseks tsarlinna ja direktorissi heaks käsitööid teha, sest ta oli ju õppemaksust vabastatud. Malmi silmad haigestusid peenest õmb-lustööst. Duglase pansionis elas palju õpilasi. Nende perenaine oli tragi inimene. Nühes laste suurt käsitöökoormust kodus, astus ta koolis lastevanemate koosolekul nende kaitseks välja ja seletas, et lastel ei ole enam aega õppidagi, peavad koolile

käsitööd tegema. Isiklikke töid siis enam ei sunnitud tegema. Sõjaaastatel kudusid õpilased varrastel sokke ja kindaid rindesõduritele. Oli kohustuslik käia õhtuti koolimajas marlist haavasidumislemmeid käsitsi välja kiskumas.

Böstrova viis klassikursust kordama jäänud õpilase Vende üle järgmisse klassi, peale seda kui õpilase isa oli direktorile ühe suitsusingi viinud.

1915.a. suleti Paide saksa õppekeelega kool. Mõned õpilased tulid sealt üle Vene gümnaasiumisse. Uustulnukaid nimetati "vorstivabrik". Oli sellepärast kaebusi ja pahandusi. Ei tea millest selline kooli nimetus tuletati - kas sellest, et seal "kadakaid" fabritseeriti.

Koolimajas ja ka tänaval oli eestikeeles rääkimine rangelt keelatud. Böstrova ja Rõbalka kõnelesid sageli sel teemal õpilaste kokkutulekutel saalis. Nõuti vene keeles rääkimist. Üksikud õpilased täitsid neid nõudmisi. Õpetajad olid enamuses selles osas passiivsed, kui eesti keeles just valjusti ei räägitud. Võimlemisõpetaja Pavlova (Narva päritoluga) ja ilukirjaõpetaja Fabricius (Paidest) liikusid vaheajal õpilaste ridade vahel ja püüdsid eestikeeles rääkijaid. Pavlovat narriti öeldes: "Kordasin peast oma katekismuse salmi usuõpetuse tunniks."

Böstrova kartis poiste lähenemist tütarlastele kui katku. Mul oli ministeeriumikooliaegne koolivend, meie vanemate talud olid lähestikku. Meie perekonnad käisid teineteisega läbi, olime emade poolt sugulased. Nüüd Paide koolis olles pidime teineteisele võõraks jääma. Sel ajal ei olnud Paide-Tamsalu raudteed. Septembris, kiirel tööajal, ei olnud kodustel võimalik laupäeval meile hobusega vastu tulla, käisin 15 km jalgsi koju. J.N. läks eraldi ees, linnaserval kohtusime ja jätkasime koos kojuminekut. Pühapäeval tagasi tulles käisime linnavahel jälle üksikult.

1915/16 õppeaastal saatis vene preester Podekrat Böstrova peale kaebuskirja Haridusministeeriumile. Böstrova sokutusel jättis Paide postkontori Ülem Palgi kaebuskirjad edasi saatmata. Vastava komisjoni juurdluse põhjal vallandati M.A. Böstrova koolidirektori ja Palgi postkontori ülema kohalt.

(autor: Alma Taimsoo ja Kornelia Rumbalu s. 1900, Paides, Tiigi tn. 6, 8.sept, 1962.a.)

Kodanluse Eesti valitsuse algaastail sain lugeda Haridusministeeriumi arhiivist mahukat aktide kogu Böstrova mahhinatsioonide kohta Paide koolis. Mulle on meelde jäänud õpetaja Žiganova tunnistus: L.M.A. Böstrova on õpetaja Pelageja Stepanovna Žiganova oma kabinetti kutsunud ja öelnud: "Homsest päevast tuleb II klassi kursust kordama jäänud õpilane Vende III klassi õppima." 2. Kui P.S. Žiganova Tallinna sõitnud, andnud õpilane Kaminskaja tema kätte direktorile sünnipäeva kingituste ostmiseks raha. Žiganova küsimuse peale, miks nii kallid kingitused ostate vastanud õpilane Kaminskaja, et direktor kutsunud tema oma kabinetti ja öelnud: "Kui õpilased tahavad mulle sünnipäevakingitust teha, siis korjake raha ja tooge järgmised esemed: üks suurem hõbeese jne. (autor)

Böstrova vallandamise järel määrati direktori kohuste täitjaks Ljudmila Nikolajevna Kapõtševskaja.

1916/17.õ.a. tuli uus direktor Matsujeva, kes oli rahvuselt eestlane, abielus venelasega. Tema käitus õpetajate ja õpilastega inimlikumalt. Nõudmised olid küll endised, aga ei olnud niisugust sisemist pinget tunda. Terve koolipere hingas vabamalt. Rõbalka esines endiselt eestluse mahasurumise teemadel. 1916.a. oli tsaariarmee kaotused rindel ja sõjavastane meeleolu ka Rõbalka esinemisse läebemad toonid toonud. Ta väitis, et eesti keeles mitterääimise nõue olevat kõik armsa eesti laste ja eesti rahva parema tuleviku nimel tehtud. Keegi ei taha teid ümberrahvustada.

Sel ajal ei olnud mingisuguseid ametlikke õpperinge koolide juures. Noored aga tahtsid tegutseda. Nii juhtuski, et Böstrova teravast lubist hoolimata leidsid õpilased salaja tegutsedes "klubiruumi" kingsepp Todu töötoas Rüütli tänavas. Siin käis kolm noorema klassi tütarlast gümnaasiumist ja 7-8 poissi linnakoolist viiuli- ja kitarrimuusika järgi tantsimas. 1916/17 õppeaastal asutusid mõned aktivistid tütarlaste ja poiste koolide vahelise pörandaaluse õpperingi "Valguse poole". Selle olemasolust teadsid peale asjaosaliste ainult üksikud õpilased ja nimetasid neid "Mudilaste seltsiks" Siia kuulusid: Alma Pulbert (Taimsoo), Helene Veidenbaum, Helene Aprilla, Lonni Prits, Meeta Epman, Alice Jürgen, Volde-mar Aprilla, Paul Hinnov, Karl Pommer, Võõrahansu, Richard Hindreku, Viita.

Kooskäimise kohaks oli Aprilla korter ja vahel Karl Pommeri oma. Ring seadis oma eesmärgiks arendada õpilasis poliitilist mõtlemist, kirjanduse mõistmist. Kokkutulekutel arutati poliitilist olukorda, parteide vahelisi küsimusi, Darwinismi. Kirjandusest arutati Vilde "Mahtsa sõda", Tammsaare, Kitzbergi teoseid. K. Pommer oli usuvastane, teised olid leplikud selles suhtes. Rõugest pärinev õpilane, kes elas Randi pansionis, nõudis usuküsimuste väljaajamist. Kõik pooldasid usuküsimuste arutamist. Rõugest pärit õpilane astus õpperingist välja usulistel kaalutlustel.

^{ul} Aktiivsemad tegelased olid: K. Pommer, V. Aprilla, Prits, Phubert, Jürgen.

Käsebier Hans ei kuulunud sellesse organisatsiooni, aga ta liitus selle aktiiviga. Tema mõjutusel said Voldemar Aprilla, K. Pommer, Veidenbaum, Hinnov revolutsiooniliselt meelestatud ja pidasid vastava sisulisi kõnesid. K. Pommer on oma esimesed revolutsioonilised teadmised omandanud ajaleht "Koneüka" lugemisest.

Kord läksid H. Käsebier, V. Aprilla, K. Pommer punaste lippude käes lehvides Taikse koolimajja.

(Autor, Alma Taimsoo, Paides 8. sept. 1962, Kaarel Randur (Pommer) s. 1899, eluk. Viljandis 18. juuli 1962)

1917. aasta

Peale Veebruarirevolutsiooni võitu kukutati märtsi algul ka Paides tsaarivõimukandjad. Pääsesid võidule liberaalsed pooleldi sotsialistlikud ideed. Nõuti igipõliste privileegide kaotamist. Turuplatsil peeti väga sagedasti rahvakoosolekuid. Sõnavõtjaid oli palju, kes tõusid üksteise järele poodiumile. Arvamuste avaldamise mõllavas tules peeti võitlust progresse nimel. Kandvamad sotsialismi ideede eest võitlejad olid: Järvekülg, Raudsepp, Pender, preester Põdekrat abikaasaga jt. Kodanliste parteide esindajad olid: T. Käsebier, J. Söödur, V. Krabi, Sõnajalg jt. Viimane hüüdis poodiumilt "Maha tõllad ja kummirehvid, kaks hobust ees!" Reaktsionäärid püüdsid aktiivse paraadilikkusega näidata oma poolehoidu revolutsioonile. Sel ajal kanti rinna kas punaseid või sinimustvalgeid lindikesi. Inspektor Rõbalka, kes 1905. aastal Viljandis poistekooli direktor

olles lasknud õpilasi peksta, ilmus turuplatsile miitingule punane lint rinnas. Politseikrjutaja tsaarivalitsuse nuhk Sepp ronis ka kõnepultil ja pajatas: " Tsaaripolitsei võim on nüüd murtud. Et korralagedust ei tekiks, tuleb rahval paluda vallandatud kreisiülemat Senko Popovskit uuesti kreisi-ülemaks hakata! " Rahvas karjus: " Maha nuhk ! " Sepp kadus silmapiirilt. Preester Podekrati kohta räägiti ka, et ta olnud tsaarivalitsuse nuhk. Talle öeldi avalikult: " Musta kuue all on must süda ! " Esimesel miitingul "Ühenduse" saalis oli väga palju mehi ja mõni üksik naisisik. Koosoleku alguses tegi üks vanem tööline ettepaneku naised saalist välja ajada. T. Kūsebier seletas, et nüüd on vabadus kõigile ja ka naised peavad sellest osa saama.

Et Paide tsaariaegsed võimukandjad endiselt tahtsid valitseda, hakkas revolutsiooniliselt meelestatud rahvahulk tegutsema. Ühel märtsikuu õhtupoolikul liikus tänaval kingsepp Järvekülje juhtimisel V. Aprilla, Ants Kūsebier, K. Pommer ja teisi aktiivseid revolutsionäre. Nendega ühines umbes saja pealine rahvahulk. Mindi Kurekülla strasnikutelt relvi ära tooma. Said ühe püssi. Siis liikus rahvahulk üha suurenedes Rõbalka mööka ära tooma ja kreisiülemat Senko Popovskit vahistama. Mõlemad olid aga põgenenud. Senko Popovski oli saanud oma sekretär Treumani mantli ja kellaseppe Kusti Laasi mütsi ning K. Laas oli ta hobusega Tapale sõidutanud. Revolutsionärid liikusid edasi vange vabastama.

Vangla ülem Tihhonov seletas: " Siin ei ole poliitilisi vange. See on arestimaja lühiajaliste kriminaalkurjategijate jaoks ja nende vabastamine toob kahju! " K. Pommer seletas: " Olgu vabadus kõigile. Nad on tsaari ebaõiglase ühiskondliku korra ohvrid ja on olude sunnil vabastada. " Tihhonov on lubanud neid päeval vabastada, sest et vangidel ei ole öösel kuhugi minna. "

(autor ja Kaarel Randur (Pommer) s. 1899.a. eluk. Viljandis 18. juuli 1962)

Ühel märtsikuu õhtupoolikul oli see sula ilm. Nägin rahvamassi liikumas Laia tänava poole. Ees sammus kingsepp Järvekülge ja üks vene sõdur. Käidi jällegi strasnikutelt relvi ära toomas, Rõbalka ja kreisiülema Popovski järel.

Vene sõdur saatis igale poole majja Järvekülje ette, öeldes: "*Ваноручик, угу бнрпг!*" ja ise jürgnes talle. Järvekülg liikus muheda ilmega ja pikkade sammudega ees. Kogu see kõik oli tulemusteta. Tallinna tänaval Popovski maja ees seistes otsustas rahvas minna vange vabastama. Kooliõpetaja Jüri Söödor palus: "Armas rahvas, minge koju!" kuid rahvas liikus vangimaja poole. Siin olid kõik väravad ja ukSED lukus, keegi ei ilmunud uksele tagumise peale välja. Hüüti: "Paneme vangimaja põlema." Jälle astus J. Söödor välja ja palus: "Armas rahvas, ärge tehke rumalusi. Minge koju!" Oli juba pime, kui rahvas laiali läks.

Järvekülg teadis eelmise päeva käigust, et otsitavaid ei ole. Nähtavasti tahtis ta ka selle rahvahulga tegutsemis-himu rahuldada.

(Autor)

1917. aasta sündmustest Paides kirjutab Päevaleht nr. 57, 13.III 1917. a. järgmist:

Ärevad päevad Paides

Paidest räägiti viimastel päevadel palju. Väike vaikne linnakene tekitas isegi kubermangu keskkohas ärevust. "Vana valitsus uue naha sees" - kõneldi Paide kohta. Ja omajagu oli selles ka õigust.

Kui ärevad päevad algasid, valiti ka Paides miilitseerikomitee. Valijaks oli linnavolikogu, kes komitee etteotsa endise kõrgema politsei terves oma koosseades pani (peale *ispravnikute* ka tuntud komisjoni Brandti, kes praegu Braillovi nime kannab) Linnavahid ja strasniked tõmmasid priiriided selga, panid valged sidemed ümber käevarre ja Paide miilitseerivägi oli koos. Elanikkude seas üratas sarnane kaitsevägi imestust, kuid esimene päev läks siiski vaikselt mööda. Järgmisel päeval hakkas rahvas turuplatsile kokku kogunema, komitee meeste käest nõuti valimiste kohta selgust. Mõned valgesidememehed katsusid seisukohta kaitsta, kuid lugu lõppes sellega, et kõik sidemed pühapäeva õhtul maha võeti - ja Paide oli ilma miilitseeriväeta. Samal ajal hakkas rahvahulk sõjaväeülema soldatitega eesotsas politseilt sõjariistu ürakorjama. Seda järsku pööret nähes tõid linnavahid oma sõjariistada politseisse kokku, kuna strashnikud

oma püssid ree peale ladusid ja "vainski ratsalniku" meeste kätte ära andsid. Iseäranis hoolega otsis rahvahulk endist isprovnikut Senko Popovskit. Viimane oli peale seda kui ta kõik salajase kirjavahetuse politseivalitsuses ärahävitatud, Paidest kadunud politseisekretäri palitut ja uksehoidja mütsi kaasa võttes, asemele oma mundrit ja vormimütsi jättes. Nagu kuulda sõitis ta hobustega linnast välja. Umbes samal ajal põgenes ka rahvakoolide inspektor Rõbalka, kes omale 1905.a. Viljandis selle läbi kuulsuse omandas, et ta karistussalka linnakooli õpilastele ihunuhtlust laskis anda. Kuuldavasti jooksnud ta jala Paidest Türi.

Need erutavad teated, muidugi liialdatud kujul, jõudsid ka Tallinna ja sealne miilitsakomitee otsustas erarongiga sõjariistus salka Paide (50 meest) saata asju selgitamiseks. Salgaga ühes sõitis ka ajakirjanik Veiler, kes kuberneril poolt ajutiselt Paide linna miilitsaväe juhatajaks määratud, ja advokadi abi Rõgo. Kohale jõudes kutsusid külalised "Ühendusse" kohe suure rahvakoosoleku kokku, kus terve Paide esitatud oli. Koosolekut juhtas kooliõpetaja Eglon, protokolli kirjutas preester Põdekrat. Tallinna kõnelejad tutvustasid paidelasi praeguse ajaloolise silmapilguga ja andsid miilitsaväe asutamise kohta lühemaid seletusi.

Valiti uus rahvakaitseväe komitee, kus majaomanikkudel ja kaupmeestel 3 asemikku (P. Johanson, Arus ja Margus), haritlastel, üürnikkudel ja ametnikkudel 3 esitajat (kreisi sõjaväeülem Pragin, aktsiisiametnik Tarrask ja kooliõpetaja Lind, töölistel 2 asemikku (Krauer ja Trummer) ja sõjaväel 1 esitaja (Aksel).

Peale seda sõitis sõjavägi Tallinna tagasi. A. Veilleri juhatusel peeti kohe ka esimene komiteekoosolek ära, kus lähemad juhtnõõrid väljatöötati. Järgmisel hommikul hakati juba miilitsamehi vastu võtma.

Paide rahvaväike pääseb iga kodanik, kellel kümne elaniku soovitus, kes tööliste poolt selleks valitud, keda seltside juhatused ettepanevad, ehk keda kaitseväe komitee kaks liiget soovivad. Miilitsameeste hulk ulatub praegu juba viiekümneli. Päevased mehed on palga peal, öösised aga (iga kahe öö tagant 3 tundi väljas) palgata.

Päev hiljem andis politsei viimase sõjariista Üra. Nilsama võttis miilitsevõlgi A. Veileri juhatusel ka politsei-valitsuses oleva sõjariistade ladu oma hoole alla. Ladust loiti üle saja maarahva kätte krakerjatud püssi, 7 mässka, 4 revolvrit, 7 püssi ja 11 soomusnuga.

Järgmisel päeval andis kõik politseimehed miilitsevõlgi juhatajale ürgkirja Üra, milles nad teatasid, et nad ant valitust nagu tõsisel kodenikul teonide tahavad, tema eest isemes kasuks, kui tervis, olu anda.

Reedel pühitsev Päide revolutsiooni mälestuspäeva. Linna oli lipuehtes (linna ametiaja pool ja " võltsi natsionalism" juures punased lipud), mülles kirjutas jumlastajast, kirik - koolilaste hoiatamine ja pühalik linnavolikogu koosolek. Homikust peale olid ka kodanikest valitud miilitsevõlgi osinest päeva vüljes.

Näid oli Päide olu julle roobastes.

(Ajutineks kreisilülemaks pandi Veiler - kreisi miilitsevõlgi nime kannab)

Valdade asjaajamine eestikeelde

Destinatsiooni kuberner Poake on kõikidele v v ringkirjades saatnud, mille järel valla oma isemes asja asja eestikeel - koolis ajada. Seadust, mis venekeelset asjaajamist nõuab, ei ole. Ainult kuberner Schochovski korraldust 1888a pandi meil igal pool talurahva seutustele venekeel maksma .

Päide "Häälkõlas" oli igal ühiskonnas mõistlikult mitu majahütti, kuni iga maja andis häälkõlase linnavolikogu valimisel, seega oli Päide linnavalitsus kadakakäeline.

" Päide kadakakäelised kaupmehed Müller, Allmann, Stephen, Göttsch, Viikvald, apteeker Brasche, maamõõtja A. Limberg, Kritt jt. linnavolikogu liikmed upitasid linna - peaks Brasche ja saatsid ta riigivolikogusse." (Päevaleht nr. 138, 26.VI (9.VII 1917)

" 4.aprillil 1917. toimus elanike komitee otsusel 26. liimes juurdevalimine. Üni endine liige ei tahtnud sellega leppida, kuid peadusid.

7.aprillil heritlaste, ametnike, viikamehede ja linnavolikogu liikmete ühisel koosolekul valiti juurde:

Veiler, J. Trauman, J. Söödor, dr. Naaris, T. Käsebier, A. Eglon, A. Muks, E. Taal, A. Mätlik, V. Krabi, V. Nortman ja proua Marjam.

6. aprillil valiti ühiste koosolekul: õigusteadlane J. Kreideberg, õpet. J. Lind, Järvekül, Jühtma, Luberg, Kukit, Krikt, Kraner, Punn ja preester Põdekrat.

Vene seltskonna poolt valiti Borovsky, Meltnitsky, Karatshev.

Sõjaväelaste poolt Schüts."

(Päevaleht nr. 79 12. apr. 1917. a.)

"26. III oli Paide linn lipuehtes. Kell 3 kogusid seltside liikmed seltsimajadesse kokku, kust siis rongikäigus muusika saatel turuplatsile mindi.

Seal kõnelesid: J. Margus, M. Kraut, T. Käsebier, Järvekül, Tannebaum. Kutsuti elanikke üles, et nad teatud isikute poolt sihilikult laialilaotatud provokatsioonilisi juttusid ei usuks, nagu tahaksid eestlased venelasi ja saksa soost vene kodanikke ära tappa."

(Päevaleht nr. 71 30. märtsil 1917)

Kohalikud tegelased nõudsid uuendusi ka koolielus.

"Paidest. Tütarlaste gümnaasiumis puudub Eesti keele õpetus. Nüüd on laste vanemate komitee esimees hr Tarrask palvekirja kooliülemusele saatnud, et need tunnid sisse seataks. Loodame, et hea asi südi algataja ettevõttel täide läheb."

(Päevaleht nr. 53, laup. 11. veebr. 1917)

"Kehvemate õpilaste abiandmise seltsi avamiskoosolek peeti 8. II öhtul ära. Koosoleku avas aktsiisivalitsuse ülem hr Elmanovitsh, kes muu seas tähendas, et seltsi põhikiri juba 11. detsembril 1914. a. kinnitatud on, kuid selts ei saanud seni tegevust alustada.

Nüüd on kubernerilt järele küsitud, kas ta seltsi endise põhikirja järele lubab avada, mille peale jaatav vastus tuli. Eestseisusesse valiti Margus, Sepp, Elmanovitsh ja Borovsky, kuna gümnaasiumi poolt veel 1-3 liiget valitakse.

Liikmemaks on 2 rubla aastas."

(Päevaleht nr. 53, 11. veebr. 1917)

"Paide tütarlaste gümnaasiumi vanemate nõukogu otsustas sügisest peale ettevalmistuse klassist kuni III kl. alamates klassides õppekeeleks eestikeele sisse võtta"

(Päevaleht nr. 170, 3.(16.juuni 1917))

"Preester Podelkrati ettepanekul võtsid gümnaasiumi vanemad õpilased osa 1905.aastal langenud revolutsionäride mälestamisest. Me ostame korjatud rahaga punaste lintidega pärja 1905.aastal langenute hauale paigutamiseks.

1. mail oli määratu rahvamurd turuplatsile kogunenud. Demonstratsioonist osavõtjaid oli vabrikutest, asutustest, koolidest. Järvekülj levitas ajalehte "Kiir", milles olid revolutsiooni laulude sõnad trükitud. Demonstratsioonist osavõtjail oli rinnas kas punane või sini-must-valge lint. Samuti oli suuri lippe kahte moodi. Rongiküük liikus Pärnu maanteed mööda Reopalu surnuaia poole lauldes: "Julgesti, vennad, nüüd tööle!" Reopalu surnuaia taga "pühitse mata mulda" maetud revolutsionäride hauakünkad kaeti punaste lintidega ehitud pürgadega. Järgnesid südamlikud sõnavõtted ja vabaduse eest langenute mälestamine. Preester Podelkrat deklameeris hingestatult Grünfeldti luuletuse: "Olgu muld teile kerge."

"Metsa raiutakse, haljast metsa
Vanad männid seisvad tõsiselt.
Murupinda katab venna veri,
mis on valand mõrtsukalik kuul"...

Podelkrati kõne järel astus viimasena haue juurde paljastatud peaga Veiler ja sõnas muuseas: "Igaüks võib tulla ennast siia hauale kiitma. Need siin kalnu all ei olegi 1905.aasta revolutsionärid, vaid on monopoli lõhkujad."

Rahva ilus algatus, 1905.aastal tsaari sandarmite poolt mõrvatute - 1917.aasta revolutsiooni teerajajate austamine, oli kodanlase Veileri poolt rikutud.

Veiler oli korduvalt turuplatsil rahvakoosolekutel koosoleku juhtimise oma kätte kiskunud. Ta surus Podelkrati kõrvale üeldes: "Musta kaue all on must süda."

(Autor ja Juuli Mihkla s. 1900.a. 23.sept. 1962,
Tallinn-Nõmme Edu t. 5)

Ühel õhtupoolikul, mai algul, kogunes töörahvas Paide Vallimäele mittingule. Siin sai preester Podelkrat vahelo-

segamisteta selgitada eelseisva Maanõukogu valimiste tähtsust ja kutsus üles töölisi õige töörahva huvide kaitsja bolševike partei poolt häületama. Lõpuks kutsus kõiki koosolijaid neljapäevahõutuks Vene õigeusu kooli hoovi mittingule. Koosolijad lahkusid üksmeelselt Vallimäelt rivi korras. Tiku- vabriku naistööliised sammusid esiridades kandes punast lippu ja lauldes "Marseljeesi".

Nimetatud päeva õhtul kogunes rahvas Vene kooli hoovi mittingule. Veiler oli organiseerinud sinna ka kodanlaste parteide pooldajaid. Ta võttis koosoleku juhatamise enda kätte. Roninud toolile ütles ta: "Miks te enam turuplatsil koosolekuid ei pea? Miks pidid ainult need tulema, kes Vallil koosolekul olid? Miks mina ei võinud tulla? Miks te siin nurga taga hoovis koosolekuid peate?" Ta tegi ettepaneku valida koosoleku juhataja. Rahva seast hüüti: "Nortman" Mina olin kodus korteriperenaise külast kuulnud, et Nortman on kadakas. Ma tegin järelduse: "Kes saksa sõber, see oma soo vaenlane" ja ma hüüdsin spontaanselt: "Ei taha!"

Veiler tegi minu vahelohkudest suure numbri, keerates mu sõnad ümber, ütles ta: "Ah niisugused lapsed tulevad mind maha karjuma!" Ta näitas mu lähedal seisva naiskodaniku Podelkrati peale ja ütles: "See proua on need lapsed üra ostnud! Mul on ka kodus niisugune põlvepiklane laps. Ma toon ta ka siia mahakarjuma!"

Podelkrat seletas hääle väriseses "Ma ei tunnogi neid lapsi! Lapsed, minge koju!" Meie lahkusime koosolekult.

Pärast oli naiskodanik Podelkrat tunni otsas seistes kõnet pidanud. Ta oli viisakas, tagasihoidlik ning nõrk jõuliselt pealetungiva Veileri vastu.

Järgmisel hommikul oli klassijuhatajal juba teada minu õhtune vahejuhtum koosolekul. Ksenja Mihhailovna pidas mulle individuaal vestluse poliitika üle. Ta soovitas mul sellest hoiduda, et poliitika ei ole naljessi.

Ma olin enne seda ühel puhapäeval koos Tallinna tööliste Heino Reinartiga, kelle kodu oli me kõrval majas, küinud Pärnu maanteel Simptmani majas tööliste koosolekul. Mind valiti seal protokollijaks. Ma ei olnud kunagi seda teinud, oga teisedki koosolijad osanud seda teha.

Klassijuhataja soovitusel ei läinud ma enam sinna koosolekule.

Veebruarirevolutsioon ei toonud mingit olulist muudatust ametiasutustes ega koolis.

Parteidevahelises võitluses oli mõtete lahkuminekuid mõisate võõrandamises jne., kuid nõue sisse seada ametiasutustes asjaajamine eesti keeles ja eesti õppekeele kehtestamine koolis, oli kõigil parteidel ühine.

Eestikeelse kooli eest võitlesid aktiivselt kooliõpetaja Jüri Sõõdor ja maavalitsuse ametnik Voldemar Krabi ja teised.

Gümnaasiumi direktor Matsjueva (rahvuselt eestlane) hoidis kõvasti vanast kinni. Klassijuhatajad küsisid klassides õpilaste rahvusesse kuuluvust.

1917.a. kevadel kogus direktor Matsjueva kõik õpilased saali ja pidas loengu Vene keele tähtsusest. Ta mainis, et eestlased kui väikerahvas ei saa oma keelega kuskil tulla. Kui ta oli juba lapsed "pehmeks" rääkinud, tegi hülletuse - kes soovib eesti õppekeelt kooli. Vähesed, umbes 25 õpilast, nõudsid siiski eesti õppekeelega kooli. Matsjueva raputas pead ja ütles nende kohta: "Ei ole arusaajad lapsed."

Teinekord kogus ta jälle meid saali ja tegi rahvuse määramise, öeldes: "Eestlased kogunevad siia, venelased teise, sakslased kolmandasse ja muud rahvused neljandasse nurka. Venelasi oli vähe Paide jäänud, umbes kuus, muud rahvust oli paar poolakat, sakslaste hulgas 20 kadakat, eestlaste pere oli suur.

Meie koduküla tütarlaps IB läks sakslaste hulka (ta ema oli kadakas) ja kutsus tungivalt mind ja mu õde ka sinna. Minu noorem õde oli esimest aastat Paides koolis. (tuli Ambla 2 k. ministeeriumi koolist). Ma vaatasin, mis ta teeb. Ta püsis mu kõrval eestlaste kohal ja lõi kord ühe, kord teise jalga pörandale, nagu tahtes rõhutada oma kuuluvust eesti rahvusesse.

Nähes nii suurt eestlaste arvu, lõpetas Matsjueva selle komöödia. Nähtavasti oli ta arvanud, et intensiivne venestamine on tulemusi andnud ja eestlasi ei olegi enam kuigi palju koolis.

Paari päeva pärast kirjutati sellest eesti ajalehes, kuidas Matsjueva väikesi lapsi laseb oma rahvust määrata.

Kord oli meil sealis direktori ja õpetajate osavõtul õpilaskoosolek. Aktiivsem sõnavõtja oli õpilane Helene Podelkrat. Õpilased nõudsid trahvizurnaalide ära kaotamist (vihik, millesse märgiti korrariidumisi), koosolekute vabadust ja muid pisiasju.

Enakeelse kooli, õpperaamatute ja õppekavade osas ei osanud keegi nõudmisi esitada. Sama viihe oskasid õpilased sõna võtta Paide koolidevahelisel õpilaste koosolekul, mis toimus meikauus Pärnu tänavas Siimpmanni majas.

Arutati viisakalt käitumist. Helene Podelkrat esines venekeeles ja vabandas, ning tundis häbi, et ta eesti keelt ei valdanud. Tema tõi esile õpilaste väga puudulikke teadmisi poliitikaküsimustes. Tema oma andnud talle revolutsioonilise raamatu ja üelnud: "Kau yreue!"

(Autor ja Juuli Mihkla s. 1900.a. 23.sept. 1962, Tallinn, Edu t. 5)

"Paide Linnakooli direktor Šidlovski oli kategooriliselt nõudnud õpilastelt koolis ja tänaval venekeeles rääkimist. Ta kohtles eestlasi halvustavalt. "Väikerahval ei ole tulevikku. Mida varem ta sulab vene rahvaga kokku, seda parem on talle. On suurema arvulisigi rahvaid kadunud, võimatu on sellel killukeselgi püsida."

Peale veebruarirevolutsiooni volitasid poisid Kaarel Pommerit esitama Šidlovskile lüü marurahvuslastele nõude lahkuda direktori kohalt. Õpilased sondeerisid pinda juba õpetajate Pumbitu ja Linnu juures, pakkudes neile direktori kohta, kes muidugi keeldusid. Mõlemad olid 1905.aastal kannatanud. Pumbit oli Paides arreteeritud ja Lind oli Põltsamaal kannatanud. Õpilaste esindaja Kaarel Pommeri ettepaneku peale vastanud Šidlovski: "Väga kahju, kuid ei ole võimalik lahkuda" Šidlovski oli Kerenski valitsuse ajal ise muutunud liberaalsemaks. Poisid volitasid Pommerit direktorile üttelema, et ta võib õppeaasta lõpuni jääda."

(Kaarel Randur (Pommer) s. 1899.a. eluk.Viljandis 18.juulil 1962.a.)

Päevaleht nr. 138 26.VI (9.VII) 1917 valgustab Paide koolide õigousuliste usuõpetaja Podelkrati tegevust.

" Paide preestri Podelkrati kohta, kes mõni aeg tagasi sealse maakonna komissari Veileri peale kubermangu komissarile kaebtuse üraandis, et see teda ja ta naist neljal rahva-koosolekul laimanud, on nüüd Veiler sellekohase nõudmise peale rea ametlikult tõendatud dokumente sisse annud, mis selle võimaliku mehe isiku ja tegevuse peale õige iselaadi valgust heidavad. Isikulist huvitust üritab sisseantud dokumentide seas Peterburi kohtupalati prokuröri abilise protokoll endise Eestimaa kubermangu shandarmivalitsuse ülema Lepanovi üle-kaulamise kohta - ei -"

Podelkrat kadus Paidest teadmata kuhu.

1917/18 õppeaasta.

Oktoobrirevolutsioon

Venemaal, samuti ka Eestis, kestis bolševike ja kodan-luse vaheline ideoloogiline võitlus.

Paide kodanikkude võitlus omakeelse kooli eest jäi Kerens-ki valitsuse ajal tagajärjeta, 1917.a. septembris algasid koo-lid tõõd samade õpetajate juhtimisel vene õppekeelele, tsaari-negsete õppekavade ja raamatute järgi.

Linnakooli poisid arvasid paraja aja olevat aastate eest poistele ehitatud koolimaja nõisgümnaasiumi valdusest kätte nõuda. Vaevalt nädala koolis olnud, organiseerisid nad klas-side viisi koosolekuid. Iga klassi kollektiiv valis kaks esinda-jat, neist moodustati kaheteistkümneliikmeline toimikond. Põa-organisaatorid olid 24.aastane õpilane Pastarus Kärust, Praak-man, Jüri Linna - Roosna-Allikult, Richard Hindreko ja Volde-mar Aprilla - Paidest, Voldemar Stein (Sillamäe) Ülest jt.

Kaheteistkümnend poissi liksid gümnaasiumi direktori Matsujeva juurde. Pastarus esitas poiste nõudmise maja kätte-saamise kohta, andes selleks ühenädalise tähtaja.

Poistel oli otsustatud nädala pärast valve gümnaasiumi uksele seada, et tädrukud majja ei pääseks.

Linnakooli direktor Šidlovski kutsus paari päeva pärast kõik poisid kokku. Ta jutustas, mis tema on juba aastaid teinud maja kättessaanist taotledes, kuid tagajärjedeta. Šidlovski süüdistas veel ainukest eesti rahvusest õpetajat Lindu poiste üsitamises. Poisid karjusid: "Ne pravda!" (ei ole õige). Viis poissi: Mamberg, kaks Freibergi, Hiinemägi ja Edgar Plitz teadsid tõendada, et Lind on poisse üsitanud.

Pärast mobilisati neid poisid klosetti, kus neid pekseti, nii et veri ninast vüljas, näidati raudrehvi, millega hüvarded siis anda, kui nad peaks julgema kaevata.

Võinud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni laine pani ka tsaariaegse kooli veerema. Mõne nädala tühjendamise järel hakati kooli evakueerima Omskisse, viies kaasa kooli varanduse: raamatukogu, füüsika kabineti varustuse, publikillid. Kutsuti ka õpilasi kaasa, kuid minejaid ei olnud. Poisid tegid lahkajale "meeleavalduse" Tindipotid loobiti lakke, aknad loobiti puruks, pikad õppepingid lüüdi kõige akende ja raamidega tänavale. Direktor Šidlovski vastas tagasi ja reputas pead."

(Voldemar Sillemaa (Stein) s. 1901.s.Tallinn, Pärnu m. 199a, 26.okt. 1962.)

" 1917/18 õppeaasta gümnaasiumis oli lühikem õppeaasta. Septembris algas küll koolitus, kuid lubivõõrivad sõjaväeosad okupeerisid eremaja ja vahel ka koolimaja. Õppisime mõne päeva algkooli ruumes või olime kodus. Oktoobris seisis kool paar nädalat. Hõisgümnaasium evakueeriti, rüügitati Voroneži. Õpetajad ja direktor kutsusid õpilasi kaasa minema. Matsujeva pidas kõne: "Mina olen kui teie ema ja kutsun teid endega ühes lahutama." Üksikud vene-rahvusest õpilased: Milkovskajad, Paide kaupmees Ammoni perekond läksid kooliga ühes. Gümnaasiumi varandus pakiti kastidesse ja sõidutati raudteejaama. Kõik õpetajad läksid Venemaal laiali. Matsujeva ja Jakovlevid jäid Uglitsi. Teised lahkusid sinna, kus kolleegi endine kodu oli. Gümnaasiumi varanduse saatusel ei mõeldud."

(Anastasia Matsujeva s. 1879, Tallinn Tööstuse t. 10-4 15.VI 1963; autor)

Pärast toodi gümnaasiumi varanduse raasukesel osaliselt kooli tagasi. Õpilased käisid keemikabineti klaaskolbe kastidest väljapekkimas. Peale evakueerimist algas paarinädalase kooli seisaku järel jälle õppetöö. Kohalik seltskond oli komplekteerinud vahepeal uue õpetajate kaadri: direktor - Jaan Roos, abi Mari Aul. Õpetajad: Ernst Kilksen, Andres Tomberg, Viktor Tomberg abikaasaga, Kurs, Elsa Tamberg, Oskar Riesen, Partel, Juuli Eglon, Richard Jaansoo, pastor Redlich.

Samad õpetajad töötasid ka poiste koolis.

Alles suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit Venemaal tõi põhjaliku muudatuse koolis. Tsaariaegse õpetajaskonna lahkamisega koolist vabanes kool vaimupimestavast mahasurutud progressi takistavast õhkkonnast. Võisid hübenemata tüie hüllega rüürida ja laulda oma emakeeles. Keegi ei sisenanud sinusse enam alaväärtuse tunnet eestirahvusesse kuulamise pärast.

Armsamad ja oodatunud tunnid koolis olid eesti keele tunnid. Meie ees avanes uus eesti kultuuri maailm, mida seni hooliga meie eest varjati. Õpetaja Jaan Roos oskas elavalt ja soojalt anda edasi Kreutzvaldi, Koidula ja teiste eesti kirjanikkude loomingut, mida omandasime kõigi meeltega otse neelates.

Sama armsad tunnid olid nüüd laulutunnid. Tüütuseni pühe kulunud " *Some, uspe krah* " ja teiste hingele võõraste ja kaugete venekeelsete laulude asemel kõlasid nüüd rõõmsad, kodused rahvalaulu viisid. Miina Hermann, K.A. Hermann ja teiste eesti heliloojate kõlavad lauluviisid, Koidula, Anna Haava, M. Veske ja teiste luuletajate tekstidel.

Eesti rahva raskeid kannatusi ja rahvusliku ürkamisaja kirjandusajalugu õppides tajusin - nüüd on uus ürkamisäeg saabunud.

Kirjandusajaloo Kampmanni õpikule sai harva lisaks J. Roosilt, E. Kilksonilt mõne kirjaniku teose, mis käis käest kätte. Ajalugu (Lääne-Euroopa), maateadust, füüsikat, matemaatikat õppisime tsaariaegsetest venekeelsetest õppe- raamatutest, jutustasime aga eesti keeles. Vene, saksa, prantsuse keelte tundidele lisandusid nüüd ka ladina keele tunnid. Poiste ja tüdrukute koolide vahelised kunstlikud barjäärid langesid. Naigümnaasium lavastas J. Liivi "Nõia tütre", kus meesosasid mängisid linnakooli poisid.

Paides oli Maavalitsus ülevõetud Tõrerahva Nõukogude kätte. Paide linnavalitsust ei jõutud veel üle võtta. Noor nõukogude riik sai tegutseda vaevalt 3 $\frac{1}{2}$ kuud, kui 1918.a. 23.II eesti kohapealne kodanlaste sõjavägi Paides vahistas T/K abiesimees Järvekülje, essee Raudsepa ja teised juhtivad bolševikud. Voldemar Aprilla vangistati linnakooli peol. Teda süüdistati bolševike partei heaks selgitustöö tegemises

vene sõdurite seas.

1917.a. kevadel oli Paide kodanikkudel pikaks jutujutuks, et leeriajal on V. Aprilla kirikuleiva allaneelamata jätnud ja kirikust ära toonud.

24.II 1918.a. oli kogu koolipere turuplatsil üles rivistatud, kui kolonel Maide kuulutas Eesti iseseisvaks vabariigiks. Samal õhtul olid aga saksa okupandid Paides.

Paide kadakasakstest nutid olid neid raudteejaamas lilledega vastuvõtnas. Kollassepp Müllerit tütreid tulid raudteejaamast saksa sõduritega käevangus.

(Autor, Juuli Mihkla s. 1900. 23.sept. 1962. Tallinn Ebu t. 5)

Jälle oli meie koolimaja korduvalt saksa sõjaväe valduses. Olime mõned päevad kodus. Siis mõni klass töötas eramajades, teised linakoolis, linna algkoolis kuni oma majja saime. Sel õppeaastal põhilisi muudatusi kooliõppekavas ei tehtud. Vene keele tundide arvel suurendati saksa keele tundide arvu.

Tolleaegsest koolielust kirjutas Postimees nr. 96 27. (14.juunil) 1918 järgmist:

Paidest.

"Pilku läinud kooliaasta peale heites puutub ehk mõndagi silma, mis teisiti oleks pidanud olema. Kes tunneb aga seda olukorda ja neid tingimusi, milledesse jäi kohalikud koolid - naissõjaväe ja kõrgem algkool poistlastele - sügisel pärast evakueerumist. Võib ainult rõõmustada õpetajajärjesid vaadates. Lapsed juid sügisel sõna tõsisel mõttes unustasid.

Kohaliku seltskonna agaral ettevõttel ja riisikol saadi ometi nii kaugelt, et paarinädalise seisaku järel koolid uute õppejõududega tööd võisid alata. Kulud ja palgad kaeti õppemaksust ja selleks toimepandud pidu-õhtute sissetulokutest. Osa kulusid võttis maakonnaavalitsus oma kanda.

Kui töövõiljakus vast täiesti paljugi soovida jätab, peab meelde tuletama, et sügisel lootused palju väiksemad olid. Kooliõpetajad, kes enamasti kõik vilumata olid oma ametis, tegid mis jõudsid ja see vahetork nende ja õpilaste vahel on tunnistuseks, et õpetajajärge üle veel vara on rääkida. Seda võime teha vast alles aastate pärast." - 1 - r

"Postimees" nr. 124 30. juulil 1918

Paides

"Teatavasti pandi läinud aasta sügisel, mil kroonukoolid Venemaale evakueeriti, kohaliku seltskonna ja Järvamaa kooliõpetajate seltsi agaral eestvõttel emakeelse õppekeelega koolid uute õppejõududega küima.

Kooli juhtis kuratoorium, mis omavalitsuste asutuste ja kooliõpetajate seltsi esitajatest koos seisis. Koolid leidsid sooja poolehoidmist seltskonnas kui ka lastevanemate poolt. Nüüd mil neid koolisid kinnipanek ootamas, avaldas Järvamaa kooliõpetajate selts palvet, et lubaks õppetööd emakeeles jätkata. Koolid saaksid ka ümber muudetud ja jääksid poeglastele - realkool, tütarlastele lütseum, mõlemad Preisi keskkoolide tüüpi juurele.

Türil avati 1917. a. sügisel kroonu algkooli asemele, mis niisama evakueeritud sai, ümbruskonna ja Järvamaa kooliõpetajate seltsi ühisel jõul Eesti õppekeelega kool. Õppejõudude arvu suurendati 5-ni ja kavatseti õpilaste rohkuse pärast ja lastevanemate soovil kooli kursust keskkooli kursuseni täiendada. Seda silmaspidades püüas Järvamaa kooliõpetajate selts saksa võimude poole palvega, et Türil tulevaseast õppeaastast peale lubataks 6 kl. sega-keskkool avada poeg- ja tütarlastele."

"Postimees" nr. 168 19. sept. 1918. a.

Paides.

"Kooliõpilasi on võrdlemisi vähe linna tulnud. Ka eratundide andjaid on tänava vähe, sest et selleks luba peab olema.

Et näitust saada kostioludest Paides, toon ette nõudmised, mis ühes koolivalitsuse poolt soovitatud kostikohas lastele ette pannakse: 9 punda rukkilahu, 1 pund nisupüüli, 1 pund tangu, 3 tundrit kartulid, 20 naela herneid, 30 püüd kapsaid, 6 naela soepi köögirüükute pesemiseks, 20 naela kohviniisu, 2 toopi sigulaid, 1 süld kasepuid (arssina pildus) aasta kohta, peale selle 15 naela liha, 12 muna, 5 naela võid ja 10 rubla korteri eest kaus. Tähen-datud kohas on nelja lapse jaoks tuba, mille suurus $1\frac{1}{2} \times 1\frac{1}{2}$ sülda. Klaverit tarvitada ei ole.

Samas lehes teatatakse, et Paides on elektrivalgustuse sisseseadmine küsil. Dünamo, mis umbes 2000 künnla valgust suudab anda, pannakse küima lokomobiili abil. Valgustuse

soovijaid on rohkem kui valgust. Et voolumõõtjaid saada ei ole tuleb tarvitamise eest lampide pühalt, kuu viisi maksta, nimelt 10 künnla valguse lamp 6 rbl., 16 k. - 8 rbl., 25 k. - 10 50 - 12 r. ja 100 k - 14 r Puhle selle sisseseade tarvitaja kulul."

Saksa okupatsiooniaegne kool

" 1918. suvel korraldati õpetajatele saksa keele kursused ja sügisel algas algkoolis töö eesti õppekeelega ja saksa keel kuue nädala tunniga I kl. alates. Kolmeklassiline algkool muudeti kuueklassiliseks.

Keskkooolides pandi sunduslikuks õppekeeleks saksa keel, sellele vaatamata, et paljud lapsed ei olnud seda keelt enne õppinud. Keiser Vilhelmil oli kiire Eesti hertsogiriigi moodustamisega ja selleks oli vaja kasvatada õpilasis saksa keelt ja meelt.

Kadakasaksad õpetajad Gerike ja Fabricius olid nüüd Paide tütarlaste koolis A ja O. Endised õpetajad olid lahkunud.

Tsaarikoolis oli saksa ja prantsuse keel vabatahtlikud õppeained eritasu eest. Osa õpilasi ei õppinud üldse saksa keelt. 1. maailmasõja ajal, kui sakslased põlu alla sattusid, jäi koolis saksa keele õppijate arv veel vähemaks.

1918/19 õppeaasta algul seisis paljud lapsed raske probleemi ees: tuli õppida kõik õppeained saksa keeles, mida nõrgalt või üldse ei teatud.

Olin sel ajal 7. klassi õpilane. Meie olime kõik maalapsed, elasime kaugel üksteisest ega saanud suvel üldse koos oma õppimise jätkamise üle nõu pidada.

Kui koolid algasid, oli lõpuklass tühi. Ainult üks õpilane Elfriide Pitka oli kooli ilmunud. Teised lahkusid kas tööle, Viljandi eesti gümnaasiumi või Tallinna õppima. Mõned jäid Paide korterisse ja õppisid kodus koos käies üksteise juures. Narvast tuli Aliide Pauls Paide, temal oli suur laud, mille ümber koos klassikaaslastega õpiti. Endine direktor Jaan Roos elas Reopalu pool kusegil talus ja käis vahel õpilasi juhendamas. Ta varjas end eesti orientatsiooni pärast."

Paide pastor Raal oli mõister Kranti käskinud Roosil lahkuda, sest teda kahtlustati vangistada. Roos ei käinud alla saksa Amtsvorde, Nii oli igas klassis laiali pillatud õpilasi sõjaväe vahustajatele.

(Autor ja Kornelia Rumbalu (Pulbert) s. 1900, Paide Tiigi 6 8.sept. 1962)

" IV - V klasside õpilastest läksid mõned algul kooli. Gerike informeeris õpilasi, et järk-järgult minnakse üle saksa õppekeelele.

Vaevalt olid õpilased ühe nädala koolis käinud, kui V klassi õpilasel Helene Sillamäel (Tombergil) tuli konflikt ajalooõpetajaga, kes nõudis saksa keeles jutustamist. Kui õpilane julges mainida, et tema ei ole võimeline ajalugu saksa keeles jutustama ja direktor on lubanud järk-järgult edaspidi saksa õppekeelele üle minna, vihastanud õpetaja Auer ja pöörutanud: "Heraus!" Õpilane H.T. võttis raamatud ja lahkuski koolist. Siis lahkus veel seitse õpilast sealt klassist ning liitusid teiste kodusõppijatega.

Õpiti Hilda Tepi kodus ümber suure laua istudes, vahel käidi Irene Vau kodus õppimas. Tema vanemad olid saunapidajad, vahel sai sauna ruumis õppida. Mõnikord õpiti Luise Ludvigi juures 7-8 õpilast rühmas.

V klass jagunes kolme rühma, sest käidi salaja koos. Neid ja ka IV klassi juhendas Jaan Roos.

V klassi rühmiti õppijad:

1. Vanda Jaan	- Võhmütast
2. Linda Greenbaum	- Laupalt
3. Alma Mironov	- Vahastust
4. Helmi Kits	- Vändrast
5. Luise Ludvig	- Paidest
6. Indermide	- Valdmalt
7. Hilda Oðres	- J.-Jaani k.
8. Hilda Uuring	- Koeru k.
9. Alma Kalberg	- Paide
10. Elfriide Jühes	- Paide
11. Meeta Valdmaa	- Türit
12. Hilda Tepi	- Paide
13. Alma Busch	- Auna
14. Hilda Retnau	- Paide
15. Pauliine Reedik	- R. Alliku
16. Aliide Vinberg	- Paide
17. Salme Lai	- Türi
18. Helmi Beljals	- Koordi k.
19. Eliisabet Murikse	- Paide
20. Helene Tomberg	- Paide

21. Irene Vau	- Paide
22. Alma Siidam	- Paide
23. Marie Steinberg	- Orina
24. Elli Veer	- Laupa

IV klassist

1. Salme Liiv	- Üstla
2. Sakkeus	
3. Mark	- Väike Kareda
4. Kresner	- Paide
5. Linda Meesak	- V. Kareda
6. Helmi Roball	- R. Alliku
7. Kimm, Salme	

jt.

J. Roos varjas end vahepeal Tepi korteris. Ta kartis ja rühmade viisi ei saanud enam koos käia. Õpetaja R. Janson oli Vodja põllutöökooli õpetajaks. Ta asutas põllutöö kursuste nime all kooli Paides Roballi majas Vee ja Ruutli t. nurgal. See algas tööd novembri algul.

Nüüd said kõik koolist lahkanud õpilased ametlikult ja avalikult koos käia õppimas. Õpiti kõiki õppeaineid iseseisvalt ja Jaansoo juhendamisel."

(Helene Sillamaa (Tomberg) s. 1902 Tallinn, Pärnu m. 199a)

" Linnakooli direktoriks oli vana endine pastor Redlich. Poisid mürgealdasid rohkem kui õppisid. Redlich tõi klassi uued saksakeelsed õpikud. Poisid ärritasid meeloga teda, nad teadsid, et siis virutab raamatutega. Kui ta virutas, ajasid poisid ta raamatuvirna ümber ja deklareerisid seejärel, et nad neid katkisi raamatuid enam ei osta.

Hulk õpilasi visati koolist välja. 50% õpilastest ei õppinud kusagil, olid kodus. Vanemad poisid õppisid rühmiti koos käies.

Ühel pimedal sügisõhtul, Pärnu ja Ala tänava nurgal, haaras õpilane Jüri Linnas Redlichi punase kikkhabeme oma plosse. Viimane hüüdis saksa sõduri appi. Jüri Linnase vülledad jalad püütsid ta.

1917. aastal töötajad õpetajad olid enamasti lahkanud.

Endistest õpetajatest töötasid matemaatika õpetaja Lind ja Pumbit (lätlane).

Uued õpetajad olid: Seidelberg (ajalugu), Limoonius (inglis-saksa keel)"

(Voldemar Sillamaa (Stein) s. 1901, Tallinn, Pärnu m. 1998
26.X 1962)

" Türi õpetajad protesteerisid ja nõudsid eesti õppekeelega kooli. Direktor Mihkel Rõuk, õpetajad Maria Rõuk, Maria Kuulberg (Kallak), Alma Pulbert (Taimsoo), Hindrikson, Paul ja Minna Tiss streikisid ega hakanud tööle. Õpetajate puudusel seisis Türil õppetöö.

Novembrirevolutsioon Saksamaal pühkis saksa okupandid Eestist.

Kõikide koolide õpilased said jälle normaalselt oma keelse õppekeelega 1917.aasta õppejõudude juhtimisel tööle asuda."

(Alma Taimsoo, Paides 8.sept. 1962)

Kokkuvõte

Tsaariaegne kool ei olnud ühtluskool, Algkooli või ministeeriumikooli lõpetamisel ei pääsenud eksamita gümnaasiumi. Suuremaks komistuskiviks sisseastumiseksamitel oli vene keel. Õpilane kuulis eksamil esimest korda vene rahvusest õpetaja häälendamist, tegi seetõttu diktaadis palju vigu ning langes oma õppimistasemest üks või kaks klassi allapoole.

Matemaatikas oli ta aga paari aasta kursuse võrra ees. Kui ma läksin dir. Böstrovale rääkima, kas vene keele osas ei saaks sügisel uut eksamit teha, ütles ta oma teenijale: *"Почему не в декабре!"*

Kooli õpperaha oli küllaltki suur - 60 rubla aastas. Pensionides ja erakorralistes elamine nõudis samuti suuri kulutusi. Kehvikud ei pääsenud seetõttu külakoolist kaugemale. 1902-1908.aastatel ei olnud Paide Linnakoolis ühtegi mõisa moonamehe last õppimas. Seal õppisid peale linnalaste talu- ja mõisa ametnikkude pojad maalt.

1905.a. revolutsiooniline liikumine kajastus ka linnakoolis. Õpetaja Luik käitus lastega ülbealt. Tema tunnis pandi punaseid taskurätikuid tahvile rippuma, õpilased lahkusid demonstratiivselt ta tunnist. Juhataja-inspektor Vassiljev

oli arusaaja pedagoog, ta likvideeris õpilaste ülestõusu rahulikul teel.

Juba sel ajal oli linnakooli uue maja ehitusplats Posti tn. 10, kus oli ühe vana elumaja varemed ja puuvilja-aed, mida inspektor kasutas. 1906. või 1907. aasta suvel uputas inspektor Vassiljev enda sellel platsil olevasse kaevu. Tema järel tuli inspektoriks Ruško."

(Al-der Toomsalu s. 1888, Mooni 43 d, 8. det. 1962 Tallinn)

1912-1917. aastatel õppisid üksikud saunikute ja mõisatüüliste lapsed Paide koolis. Mõisnikud ei sallinud, et nende tüüliste lapsed edasi õpivad. Nad kartsid, et nende tüüliste lapsed lahkuvad mõisast ning tahtsid neid hoida vaimses pimeduses.

Roosna-Alliku parun G. Stackelberg on Kaaruka küla renditalu peremehi Aavikut ja Hallikoravat ühvardanud ja noominud, et nad panevad oma lapsed kooli hobusevargaks õppima.

Õtla Stackelberg oli pahandanud kui kubjas Liiv oma lapsi koolitas ja vara sügisel karjast üra viis. Ta ütelnud: "Koolita nii palju kui tahad, hürat sa oma lastest ikkagi ei saa."

Nii tuli mõisa tüülistel ja talurentnikudel neis mõisates peale majandusliku raskuse veel võidelda parunitega oma laste koolitamise õiguse eest.

Tsaarikool oli olava vaimu närimine, rahvuse solvamine ja tsaaritruualamliku meele kasvatamine.

Direktor Böstroval olid vastolud sõnade ja tegude vahel. Kõiki tehti paraadilikult. Kui mõni õpetaja näitas avaramat hinge ja julgemaid mõtteid, tehti ta elu koolis talumatuks.

Kui Böstrova ilmus tunnivaheajal saali vestlusi läbi viima, vajusid õpilased kui kõrkjad tuules talle sügavat reveranssi tehes. Tema kõneluste teemaks oli tavaliselt: soengud pole küllalt siledad, ei tehta küllalt sügavat kummardust, krae pole küllalt kõrge, mõnda on nähtud kinos, mõnda poisiga vestlemas, on kuulnud eestikeele küla, peab tõnulik olema tsaarile, kes võimaldab meil õppimist jne.

Ta ütles alati: "Вот как sea смирно и скромно сидеть. И bei кумы, что bei гелатине!"

Ta tõi aga ka oma intriigid laste sekka: kuidas on julgenud üks grupp õpilasi temalt luba küsida lasta end pildistada koos niisuguse inimesega, kes ei tõi enam meie koolis (õpetaja Tverdislova).

Õpilane Kaminskaja sai üldkõrgetulemisel sauna, et direktori peale valetanud. Halvustas pensionipidaja Tomsoni kui mitte lastevanema koosolekule ilmutist (viimasel oli kirjalik volitus maalapse vanemalt).

Böstrova lahkumisega koolist tundus, nagu oleks meid ümbritsevas traatlas kusegile ava kdrisenud. Peale tema lahkumist ei sunnitud meid enam vene kdrikus käima.

M.A. Böstrova elas kodanliku Eesti valitsuse ajal Paides tema endise õpilase Roosilehe juures. Mõned endised õpilased tegid tema heaks korjanduse. Ta oli aga väga suurte pretensioonidega, nii et M. Roosileht temast tüdines. Böstrova lahkus Pärnu, kus ta oma elu viimastel aastatel kuulus kaardimoorina tegutses.

Õpetajate kollektiivis oli tema ajal silmapaistvamad head pedagoogid: Ksenja Mihhailovna Jakovleva (ajalugu venekeel), Polageja Stepanovna Žiganova (matemaatika), Valeria Tverdislova (käsitöö) jt.

Meie klassi kollektiivi liikmed suhtusid üksteisesse sõbralikult, kuid meil puudus suurem ühtsus. Meil ei olnud kunagi võimalust midagi kollektiivselt organiseerida. Vahesegadel jalutasime saalis 2-3 kupa korrapidaja õpetaja valve all. Isegi vüljas suures vahel oli organiseeritud jalutamise ümber maja, minge ei organiseeritud. Pärast kella helisemist tunni tegeliku alguseni olime klassis ainoõpetaja ^{tulekuni} klassijuhataja valve all. Meesõpetaja tundides istus mõni klassidaam tunnis. Matsujeva ajal seda ei olnud.

1916/17 õppeaastal oli meil usuõpetajaks noor teoloog Alver. Ta võttis ühes tunnis tooli kantslit alla pinkide ridade ette ja hakkas meile V klassi tüdrukutele piiblist niibemaid lugusid jutustama. Ta mõnules, nühes hääldust ja tülgestust meie ilmes. Vahel küis teoloog kikiarbul tüdrukute pinkide ridade vahel. Kui saalist krõbinat kostis, oli ta kirmas oma kantslisse minema. IV klassi tüdrukud olid

ise aktiivsed, neil istus Alveri tunnis alati klassijuhataja juures.

Järgmisel õppeaastal tõi Matsujeva meile vana endise pastor Redlihi usuõpetajaks. Alver abiellus meie klassi õpilasega.

Koolis tuupisime vene kirjude vallutusretki, keisri suguvõsa ajalugu, böllinasid, viis maailma jagu, aga oma kodumaad ja selle ajalugu ei tundnud.

Kodus elades oli meie perekonnas ühislugemisi. Loeti ajalehti, Bornhöhe, Viide teoseid, ajakirja "Linda" jne. Kuus aastat Paldes õppides juin eestikeelsest kirjandusest tühisti aeg. Esimesel õppeaastal tõiin mõned eestikeelsed raamatud karskusseltsi raamatukogust. Koguhoidja Voldemar Krabi kiitis küll mind, et omoti ka mõni õpilane eestikeelse raamatute vastu huvi tundeb. Kuid ta ei osanud anda mulle ^{mu ka} ~~keele~~ kohast kirjandust, raske tõlkekirjandus ei pakunud mulle huvi. Teiseks laitis direktor Böstrova, et mõned õpilased on käinud tüiskasvenute raamatukogus, see on aga keelatud. Esitoks ei saa nad vaadata, mis meie loeme ja teiseks on see asjata aja raiskamine, peame lugema koolikogust venekeelseid raamatuid, keele õppimiseks ja aine-
alasaks enesetäiendamiseks.

Koolis oli õpilasi, kes ei teadnud midagi eesti kirjandusest ega Kalevipojast.

Mõnes maakoolis, kus õpilased elasid internaadis, sai kollektiivsusetunne paremini arenada ning õpilased said algteadmisi praktilisest elust (Koeru Haridusseltsi kool). Minu vanem õde tõi 1910. aastal pühade-vaheaajale tulles Türi kihelkonnakoolist revolutsiooniliste laulude kaustiku. Mäletan üht lauletust, milles loetleti kõiki tsaarirežiimi pahesid ja puudusi ning mis lõppes sõnadega: "Seda on toinud kõik me vaenlane keiser." Ema hoostas mu õde ja hävitas selle kaustiku.

1917. aasta veebruarirevolutsioon haaras juba 18-20 aastast noorukaid tüie uudeuse ja jõuga. Olime seni kuni kotis elanud ega osanud parteidevahelises võitluses seisukohta võtta. Enamik õpilasi elas ka nüüd harjumaise kohaselt passiivset kooli- ja kodu seinte vahelist elu. Üksikud aktiivsed noored said uutest meeleoludest haaratud, küsisid mitin-

gutol, demonstratsioonidel ja vaagisid olukorra komplitseeritust.

Koolis võis tol ajal kauplustes vormiriide puudumise tõttu kanda ka muud tumedavärvilist riiet. Punast patsipaala aga ei sallitud koolis. Lasti paal ära võtta ja lahtiste patsidega olla.

Veebruarirevolutsioon tõi tublide revolutsionäride Järve-
külje, Raudsepa ja teiste seas aga pinnale kõlkaidki. Üstavanaid
tsaarinežiimi tugisambad (Sepp, Rõbalika) mõtlesid väliskeska
muutmisel oma musta südametunnistust varjata. Põdekrat aktiivse
revolutsionärina ühtas kahtlust. Rõõgiti tema koostööst tsaa-
ri sandarmitega Paide Rõõli ja teiste pastorite ühassaatmisel.
Üstava jumalaskuuse Põdekrati, kelle laps vanemate omakeelthi
ei osanud, ükiline 360 kraadiline pööre ühtas kahtlust. 1917.
aastal kadus ta ükidi Paidest ja teda olevat hiljem kodanluse
Eesti valitsuse ajal jälle Eestis nähtud.

1917. aasta kevadel, vanemate klassiõpilaste koolist lahku-
misega ja poiste sõjaväkke minekuga jagunes ka organisatsioon
"Valguse poolle". Voldemar Aprilla saadeti okupantide poolt
Saksamaale asumisele, kust ta peale 9. nov. revolutsiooni Saksa-
maal kodumaale tagasi tuli. Helene Veldenbaum oli pärast Rap-
las õpetajaks. Ta oli 1930. aasta Üleeestilises Noorsoo Ühingu
koos noortega pahempoolse kallaku võtnud. Ta jalgealune liiks
tuliseks. sõbrad aitasid ta Venemaale. *seal hukkus Stalini isiku-
kultuse ohvrina.)*

Poisid näitasid aktiivsust nende rahvastunde haavaja di-
rektor Šitlovski vallandamisel, oma õiguste taastamises kooli
ruumide suhtes, kuid nad olid nõrgad oma otsuste läbiviimiseks.

Alles Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit
Venemaal pani ka Paide tsaariseegsed teinovenikud liikuma. Siis
tundsid noored, nagu langeksid neilt aastate kestvusel neid
vaos hoidnud küdikud ja nad müllasid kui põhjani tormav meri
purustades ettejuhtuva.

Aastaid kestnud L. maailmasõda oli lõõnud valusaid haavu,
nõudnud inimohvreid, toonud palju kannatust, elutarvete puudusi.
Sõja lõppedes sotsialistliku revolutsiooni võidu tulemusena tun-
ti suurt elamisrõõmu. Sõdurid tulid kodudesse tagasi, hakati
arveid ühendama ajalooliste vaenlaste - Balti parunitega, kehtes-
tati nõukogude kord, omakeelne kool.

Rahvas väljendas oma vabanemisrõõmu ka tantsus. Kõikjal
tantsiti: erakorralises, evakueerunud perelondade vabanenud

tühjades tubades, klubiruumis, õpilased koolis jm. Tantsisid tšellised, sõdurid ja ka mõned koolilapsed leidsid võimaluse tunniks kuhugi tantsima minna. Õpilasi lubati mõnel juhul linnas toimuvatel pidudel kalla kuni kella 12-ni.

Nõukogude kord sai Eestis tegutseda 3,5 kuud kui Saksa okupandid Eesti maa vallutasid.

Maavalitsuse ametnikud olid tšestunud kolme valitsuse ajal: tsaari-, Kerenski, nõukogude valitsuse ajal. Saksa okupandid vallandasid neid kui mitteustavaid isikuid. Nad olevat kommunistide ajal tšestunud. Ilse Treuman küis maal klaveroid häälestamas, kui okupandid lahkusid sai ta julle perekonnaseisuametisse tagasi.

Eesti lapsed said koolis ühe aasta eesti õppekeeles eesti õpetajate juhtimisel õppida. See aastane kool oli neid palju kasvatanud. Ühtlane kollektiiv oli haaranud ka neid õpilasi, kes Matsujeva rahvuste määramise puhul end sakslaseks pidasid. H.B. ei läinud ka 1918.aasta sügisel saksa õppekeelega kooli, vaid tegutses koos omasugustega rühmiti õppides.

Poisid pidasid oma õiguste ja vabaduse piiramises kõige lühemaks vaenlaseks vanakest direktor Redlichi, kellele kiusamisi korraldati. Nad ei tahtnud enam paenduda mingisuguse militarismi ilke alla. Õpilasi toetas õpetaja Roos, Janson ja õpilaste vanemad.

Türi õpetajaskonnalt nõutud komendantuuri ustavuse-tunnistust eesti õppekeelega kooli asutamiseks.

9.nov. 1918.a. revolutsioon Saksa pani Eestist lahkuva ka Saksa hertsogiriigiloojad. Kõik koolid vabanesid Saksa survest ja said julle tšelle asuda 1917.aasta õppejõudude juhatusel emakeelse õppekeelega.

Kodanliku Eesti valitsuse ajal ühendati poiste ja tütarlaste koolid. *1924. aastal Paides.*

" Kõesoleval ajal on Paide keskkool 1-7 klassini Tallinna t. nr. 12; 8-11 klassini V.Kingissepa t. 10. Õpilasi on 1.sept. 1962.a. 994. Neis ruumides asub veel 8 kl. vene õppekeelega kool - õpilasi 74 ja Tallinna Kauge-Õppe Keskkooli Paide konsultatsioonipunkt.

Kuni Oktoobrirevolutsioonini ei olnud ühtegi üpperingi koolis, samuti ei olnud Paide täiskasvanud kodanikel võimalust oneseühendamiseks.

Paide laskuskoolis "Idu" ei antud 1912.a. kreisiuloma ja ka kuberneri poolt luba pidada loenguid keemia ja elektri üle (Püevaleht 33 1912.a.)

"Nõukogude kord paneb suurt rõhku õpilaste igakülgsele arendamisele. Selleks on loodud koolide juurde mitmesugused õpperingsid, kus õpilased võivad end täiendada oma huvialal vastava eriteadlase õpetaja juhendamisel. Kabinetid on sisustatud uuemaajaste õppeabinõudega.

Paide keskkoolis tšestab 16 ringi:

1. Muusika ring	9. Kunstiring
2. Kirjanduse ja näitering	10. Küsitöö ring
3. Vene keele ring	11. Ühiskonna teaduse ring
4. Võõrkeele "	12. Koduloo "
5. Matemaatika "	13. Polütehniline "
6. Tehnika "	14. Foto "
7. Keemia "	15. Muusika-astronoomia ja raadio ring
8. Naturalistide "	16. Spordi kollektiiv

Organisatsioonid: Punane Rist, pioneerid ja Komsomoli organisatsioon.

Peale kooli ringide võivad õpilased õppida ja tegutseda Paide Laste Muusikakoolis ja spordikoolis. Kõno- ja teatrikunst on õpilastele kättesaadav.

Õpilasekursioonid on toimunud Eesti territooriumil ja kaugemalgi - Leningradis, Moskvas, Riias ja mujal.

Paide keskkooli õpilased võivad 9 klassist ehtes töötisõpetus alal saada peale vastava praktika: ehitaja, põllumajandus mehhanisaatori, elektrifitseerija, loomakasvatuse mehhanisaatori kutse.

10 klassis - õmbleja, montaažniku, lukasepa, ehitaja kutse.

Õpilased praktiseerivad: ehituste juures, kolhoosides, sovhoosides, õmblustöökodades ja mujal kuhu neid suunatakse.

(Paide keskkooli õppeala juhataja abikaasa Ülle Arus ja kooli sekretär Jüta Mikser)

1961.aastal kehtestati Paide rajoonis 8-klassiline koolikohustus.

Nõukogude valitsus on loonud suured õppimisvõimalused ka neile noortele, kes mingisugusel põhjusel on oma õppimise koolis katkestanud. Keskkooli konsultatsioonipunktil toimub

kaks korda nädalas õppetöö. Siin õpib 18-30.aastasi noori - 30.

Viisu sovhoosi partorg Uppin teatab ja juhib noori arvukalt õppima.

1961/62. õppeaasta parimad õpilased olid:

Lest, Maimo	VI kl.	Viisu sovhoos
Tõnis, Arvi	VII "	" " (traktorist)
Niitsalu	VIII "	" "
Arula	VIII "	Esna k/a osimees
Tõnts, Aili	XI "	Viisu sovhoos (lõpetas hõbemedaliga)
Soover, Haldi	XI "	Punalipu kolhoos

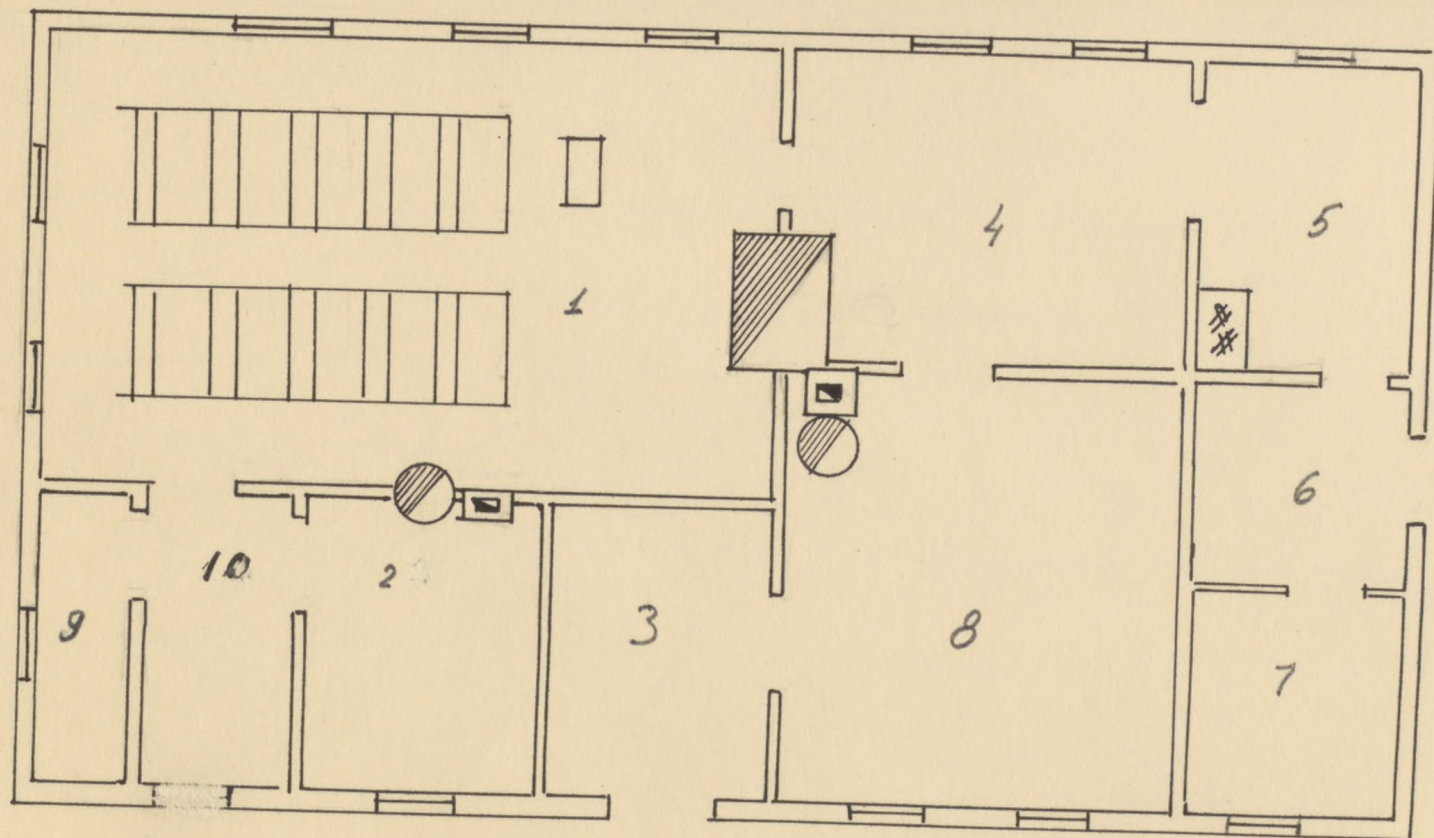
(Tallinna Kaugeõppe Keskkooli Paide konsultatsiooni punkti juhataja Artur Lemmits s. 1908.a., Paides, 3.sept. 1962)

Kõhsoleval ajal on Paides Aievilja tänavas koolis uus neljakorruselise koolimaja ehitamine 1040 õpilasele. Siin on ette nähtud ka internadi ruumid. Maja antakse eksploatatsiooni 1.septembril 1963.aastal.

Uued vabamad tunded, mis hakkasid puhuma Oktoobri-revolutsiooni ajal, on ideeliselt ja organisatsiooniliselt tugevdanud noori. Nõukogude korra ajal on hariduse, tervishoiu ja muul alal tehtud suuri edusamme, millest 50 aastat tagasi noored ei osanud unistadagi.

AMMUTA KOOL 1899. a.

1. KLASS	6 ESIK
2 ^a , 2. Tubariidehoold	7 Sahver
3. ESIK	8 Tuba 10 - Koda
4. Tuba	9 Sahver-õppevahendid
5. Kõök	Mõõt 1:200

Ammuta kooli
plaanilt. 1961. a.
Hoonearu.

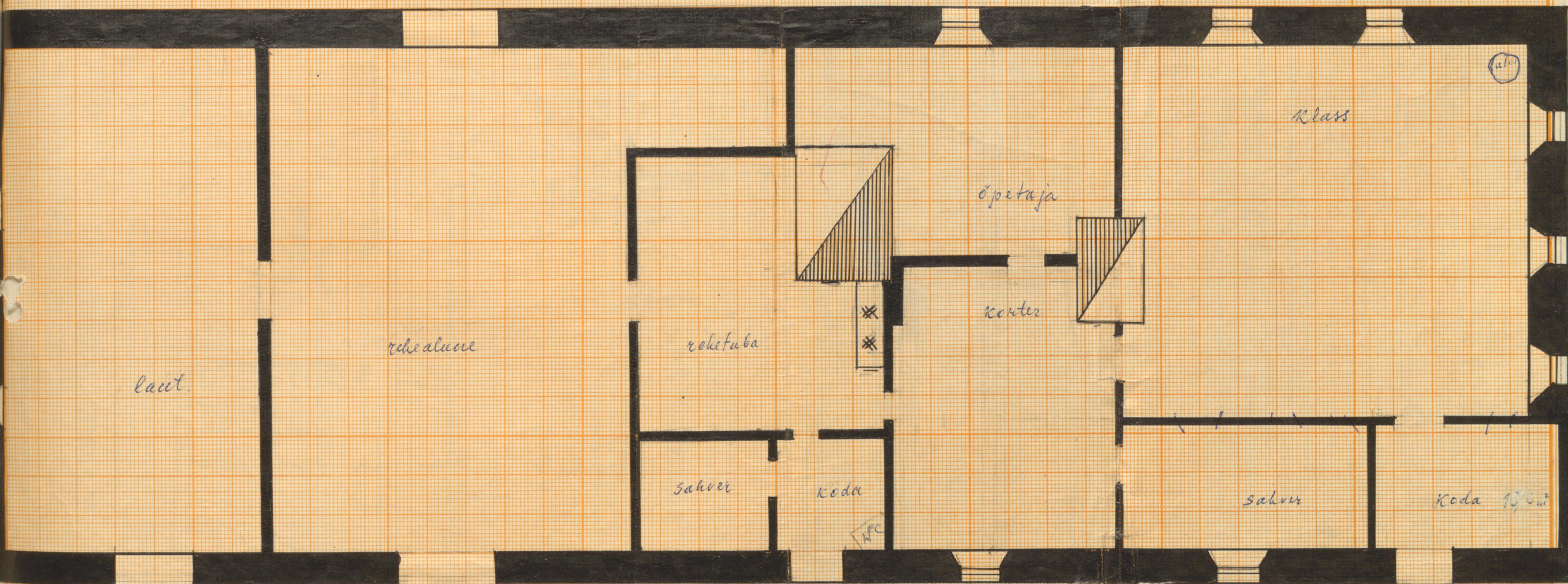

Esna algkooli maja plaan. Ehitatud 1868. aastal.

Mööb 1:84

1 süüde - 1 toli.

Klassi ja õpetaja korteri kõrgus $8\frac{1}{2}$ jalga.

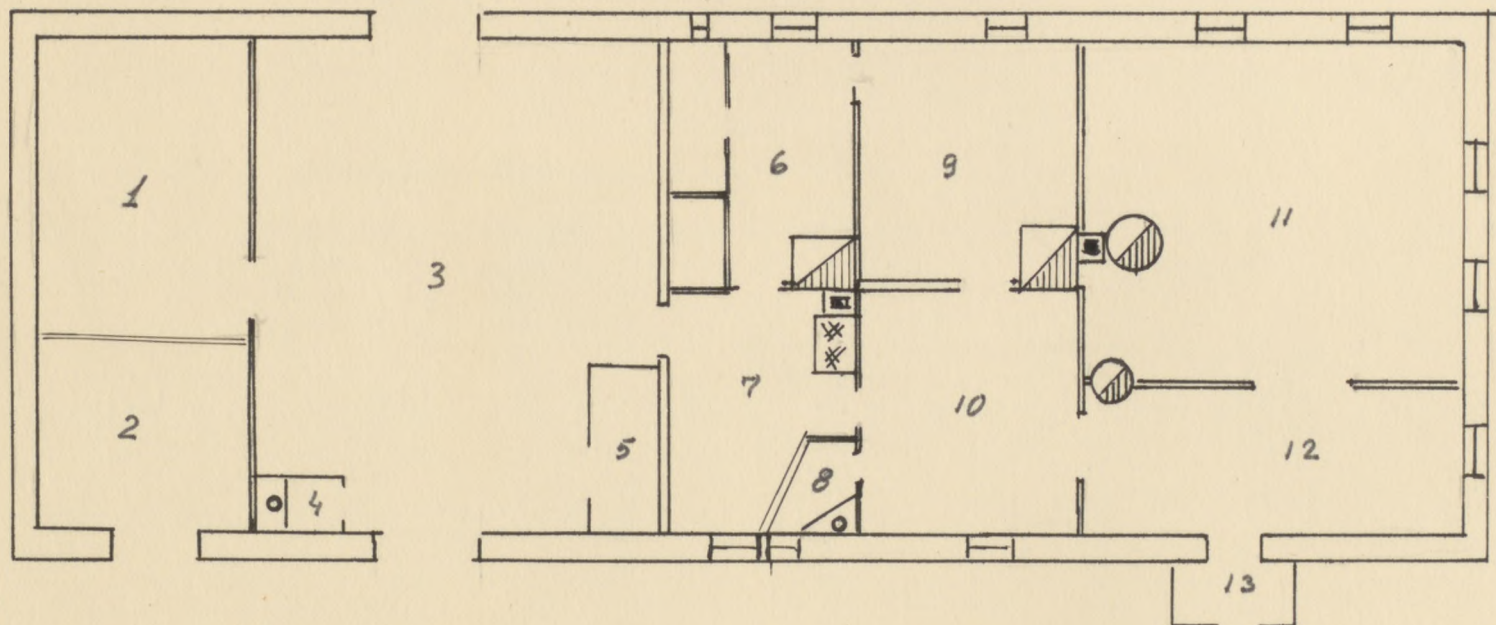

Klassinurgas kivi alusel oli plekkahi, millest tuli laadalt prkk plektoru^{tem} ahjuni.
 Rehetuppa pliide juurde valguse saamiseks lammutati sahver. Rehetuba jäi viinliga ja sai akna
 1958/59. aastast. eraldi suurest klassiruumist osa ruumi töötuba ja riideruumis algplaanil klass suurem
 I-II kl. on klassiruumis. III-IV kl. tehti klassiruum endisest õpetaja köögist. (vähemini ei ole)
 Õpetajale tehti suur köök ja sahver endisest rehetuast (pandi treenent põrand) Muud aknad sama suured.
 Klass ja tuba said viinelaad. Parandati põrand. Tehti üldsanitaarremont. Mees pilpa katus.
 Kogu koonde. Närviti ka väljaast farnad. Välised puukäärud lammutati. Reheala-
 sest on tehtud puukäär ja selle otsas olev kühala laad tehti vähemaks, osast sai õpetaja kuuvi.

ESNA KOOL 1868.a.

Ümberehitatud 1952/53 a.

1. Laul
2. Puhkum
3. Kuur
4. Käimla
5. Ait

6. Tuba 14,2 m²
7. Köök 33,0 m²
8. Käimla 3,6 m²

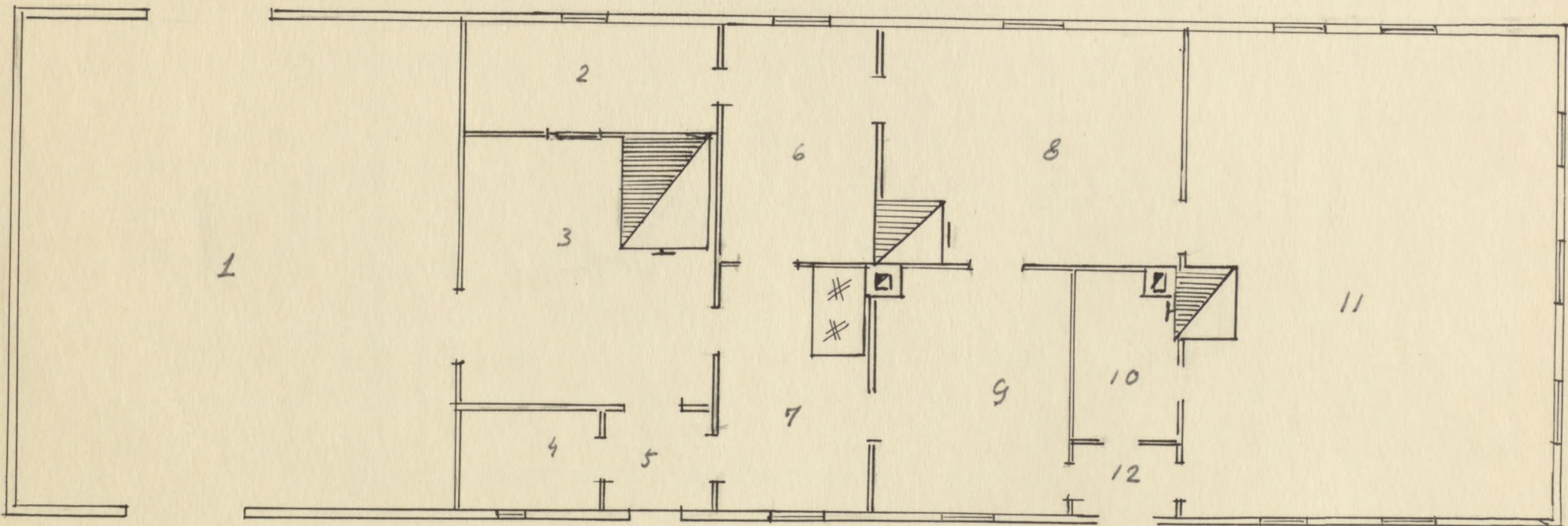
9. Tuba 20 m²
10. Klass 27,2 m²
11. Klass 75,0 m²
12. Töötuba 23,0 m²
13. Esik

Esna kooli
planeeritud 1963
Hoonisala.

Mõõt 1:200

(ESNA)MÜÜSLERI ALGKool 1894. a.-1923.

- 1 Rehealune
- 2 Sahver õpilastele.
- 3 Rehetuba
- 4 Sahver
- 5 Koda
- 6 Tuba õpilastele
- 7 Kook õõbimiseks.

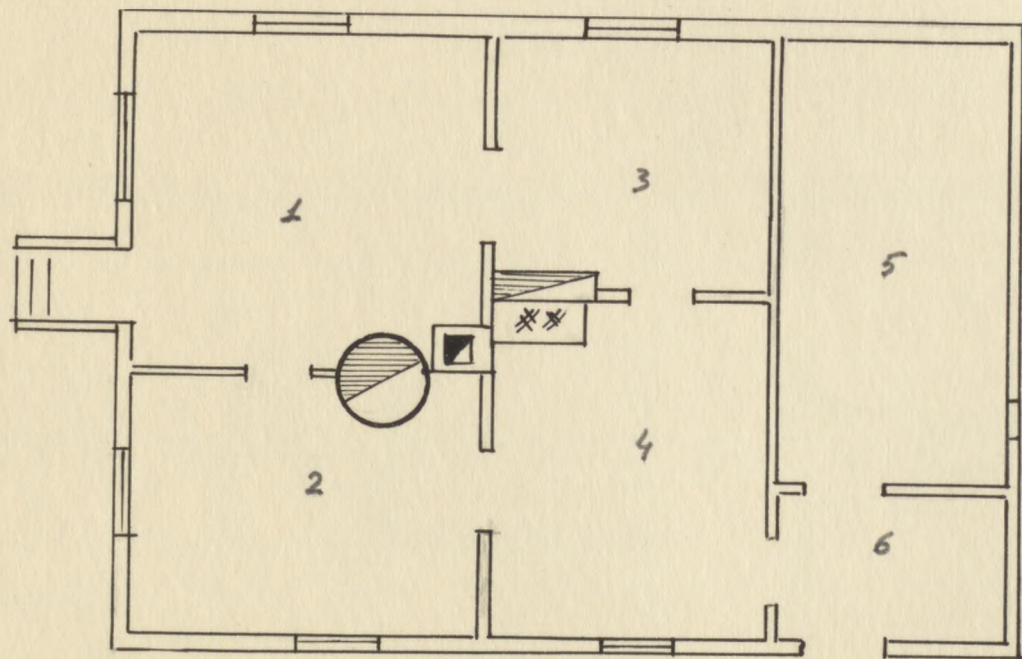
- 8 Tuba
- 10 Rüethoid
- 9 Tuba
- 11 Klass
- 12 Koda

Mööb-1:100

Möötnud ja joones -
tanud tegeliku ehituse
järgi 1962. a. Moonsalu

MÜÜSLERI KOOL 1954. a.

1 Klass

2 Klass

3 Tuba

4 Köök

5 Kõrvalruum

6 Koda

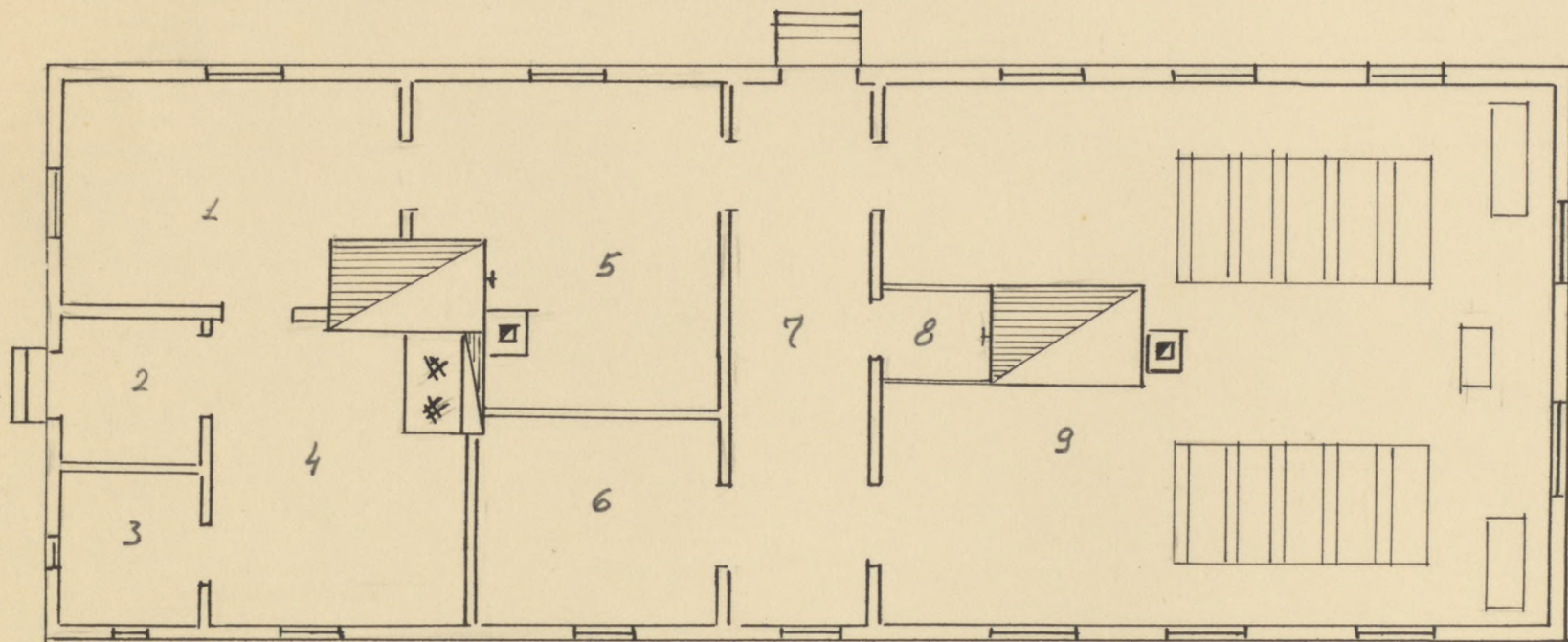
Mõõt 1:100

joonestanud Müüsleri
koolis plaani järgi.
1962. a. Soomsaalu

ESNA KOOL

(Väike laste 1900-1914.)

1 Tuba

2 Esik

3 Sahver

4 Köök

5 Tuba

6 Rüetehoidla

7 Koridor

8 Kütteruum

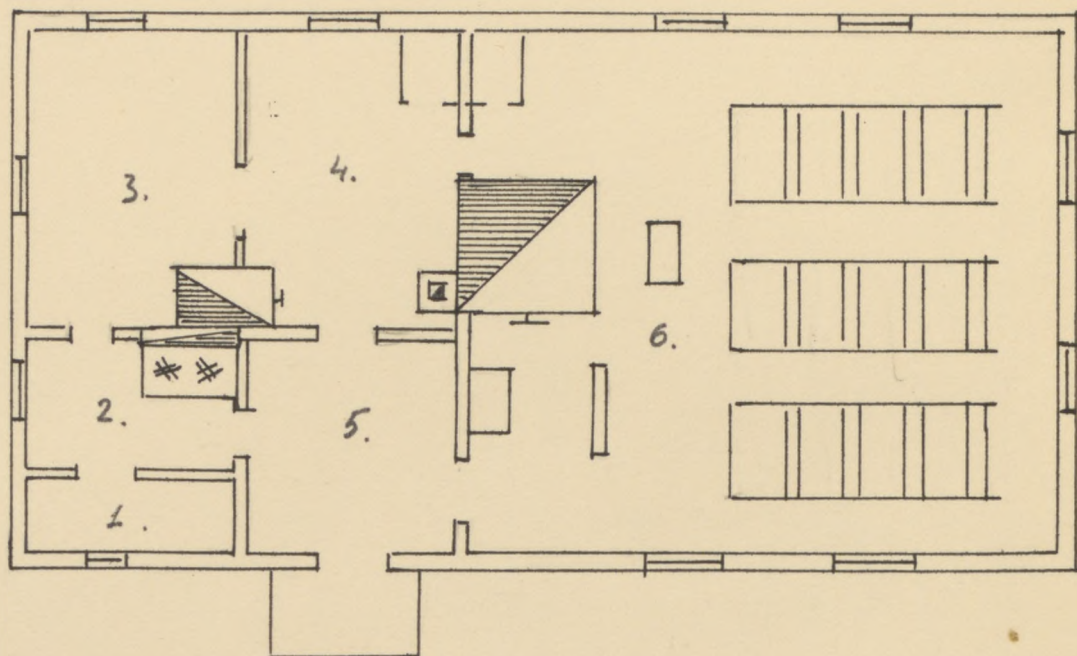
9 Klass

MÕÕT 1:100

Esna kooli plaani
valmistanud J. Plaadi
juhendamisel, kohapeal
mõõtnud ja joonesta-
nud 1962. a. Haamsalu.

7
 ÕÖTLA - (VILISTE) KOOL 1980. a. - 1914.
 väikelaste

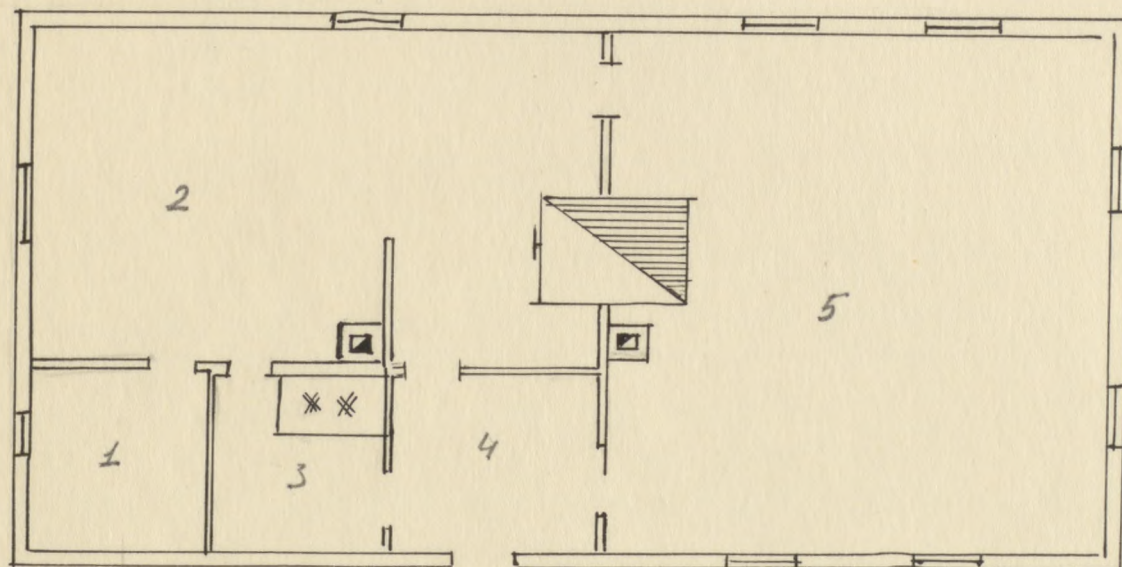

1. Sahver
  2. Kõök
  3. Tuba
  4. Tuba
  6. Klass
  5. Esik
- Mõõt 1:200

Õõtlä ja joonestanud
 tegeliku ehituse järgi
 1962. a. Soomela.

ÕÕTLA Kool 1892-1921.

1. Säärer
2. Tuba
3. Köök
4. Koda
5. Klass

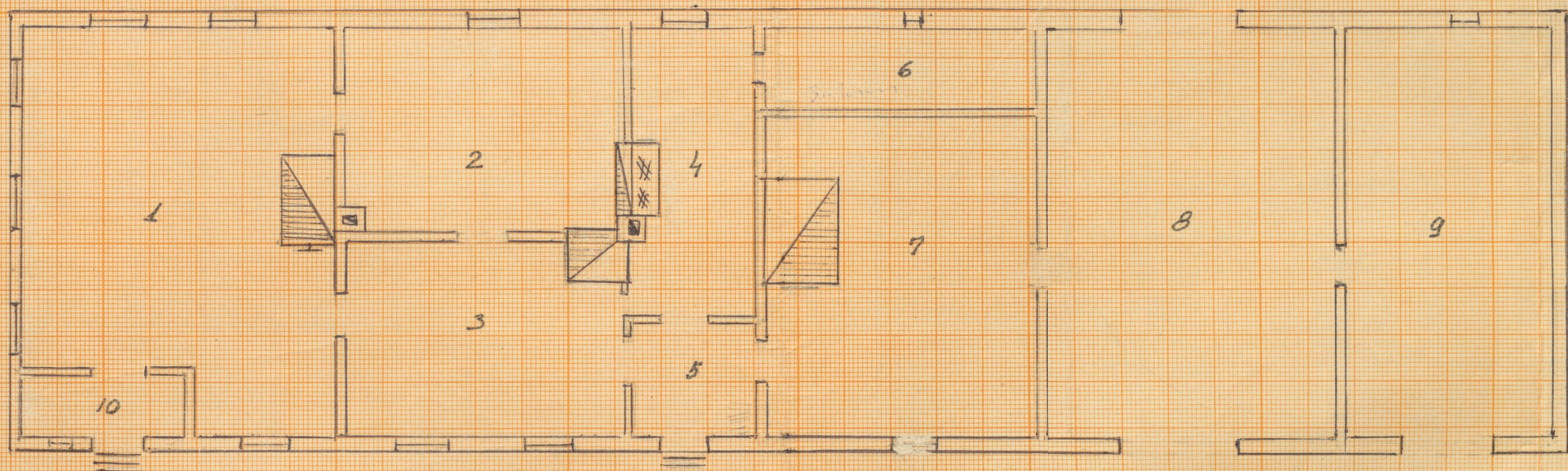
Mõõt 1:100

Mõeldud ja joonestatud
tegeliku ehituse järgi.
1962.a. Lõunakool

VODJA KOOL 1926.a. - 1962.

1:100

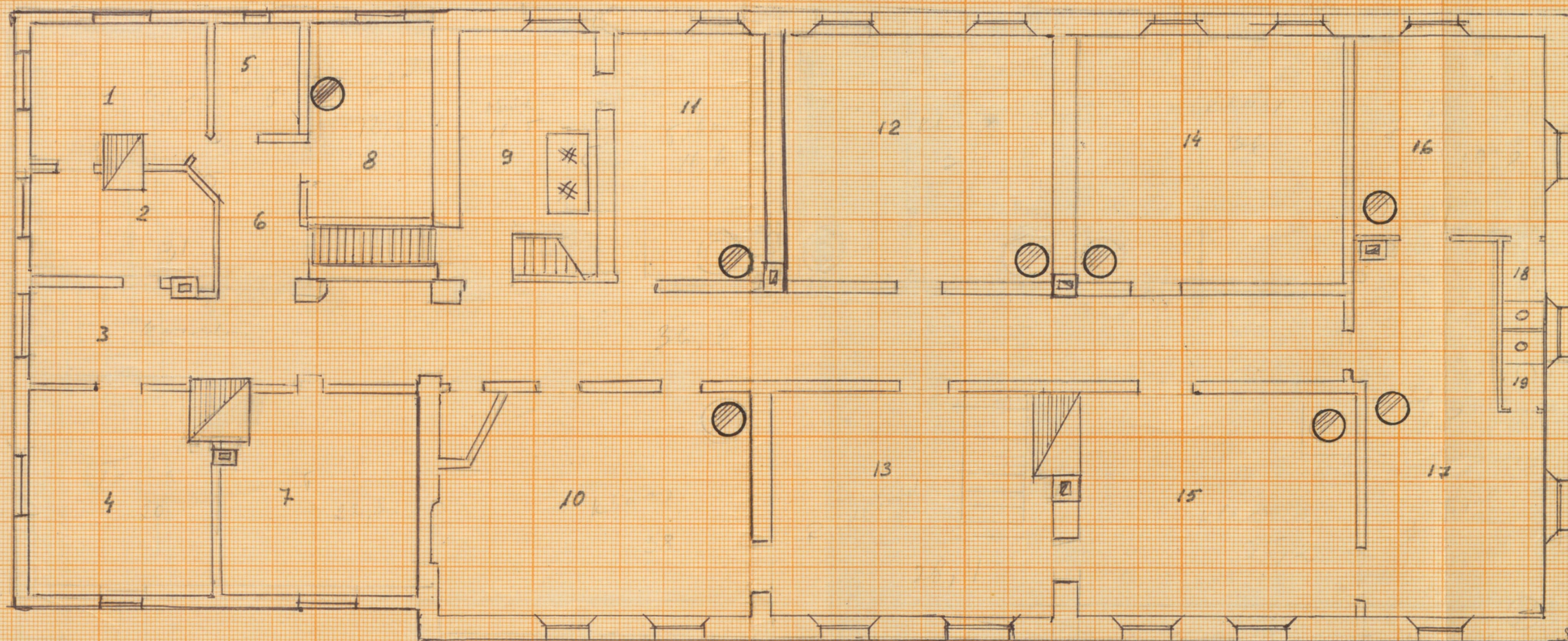

1. klass
2. tuba
3. tuba
4. köök
5. koda
6. sahter
7. pehatus
8. (kuur) pehatus
9. laut
10. koda

Õõtnud ja joonestatud
 tegelikest elust
 järgi 1962.a. Raamraku

ÕÕTLA Kool 1921a.

II korrus
mõõt 1:100

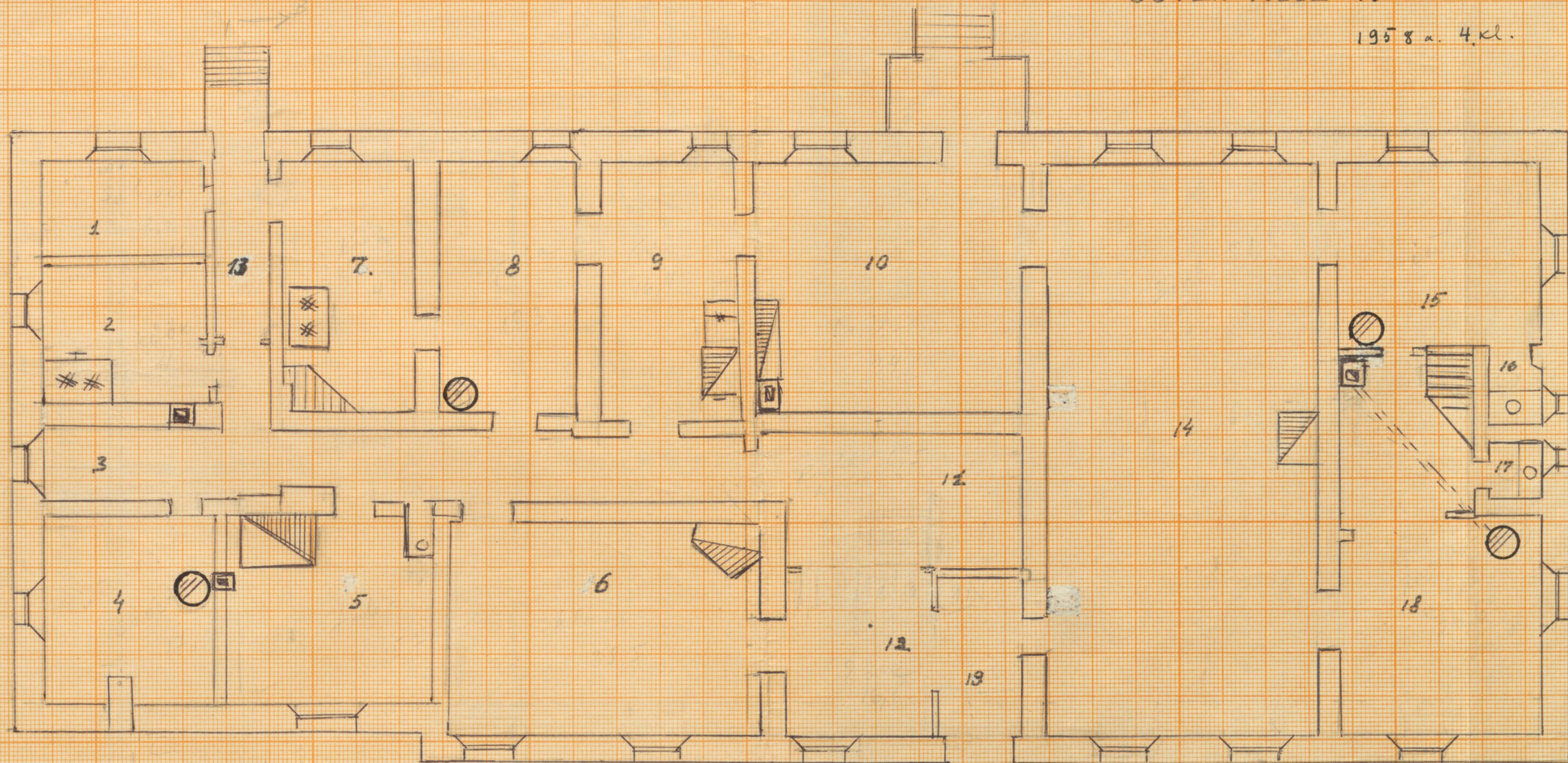
1. tuba..... 11,5 M²
2. tuba..... 9,1 M²
3. koridor.....
4. tuba..... 20,0 M²
5. sahvri..... 5,0 M²
6. Esik.....
7. tuba..... 22,8 M²
8. tuba..... 12,6 M²
9. köök..... 16,5 M²
10. klass..... 38,0 M²
11. tuba..... 16,6 M²
12. klass..... 37,1 M²
13. Riidehoid... 28,4 M²
14. klass..... 36,0 M²
15. klass..... 35,2 M²
16. Internaat... 19,8 M²
17. Internaat... 51,8 M²
- 18, 19. Kaimla

Õõla kooli plaani
järgi joonistatud
1963.a. Kõnnu

ÖÖTLA KOOL 1924 6^s kl.

1958 a. 4. kl.

1. sahvri... 8,2 m²
 2. köök... 11,0 m²
 3. koridor
 4. internaadi söökla 17 m²
 5. tuba... 15 m²
 6. klass... 30,5 m²
 7. köök... 14,1 m²
 8. tuba... 18,3 m²
 9. tuba... 16,4 m²
 10. kantselei... 34,8 m²
 11. Riidehoid
 12. Esik
 13, 19. Koda
 14. Saal
 15. Internaat... 18,6 m²
 16, 17. Käimla
 18 Internaat... 26,6 m²

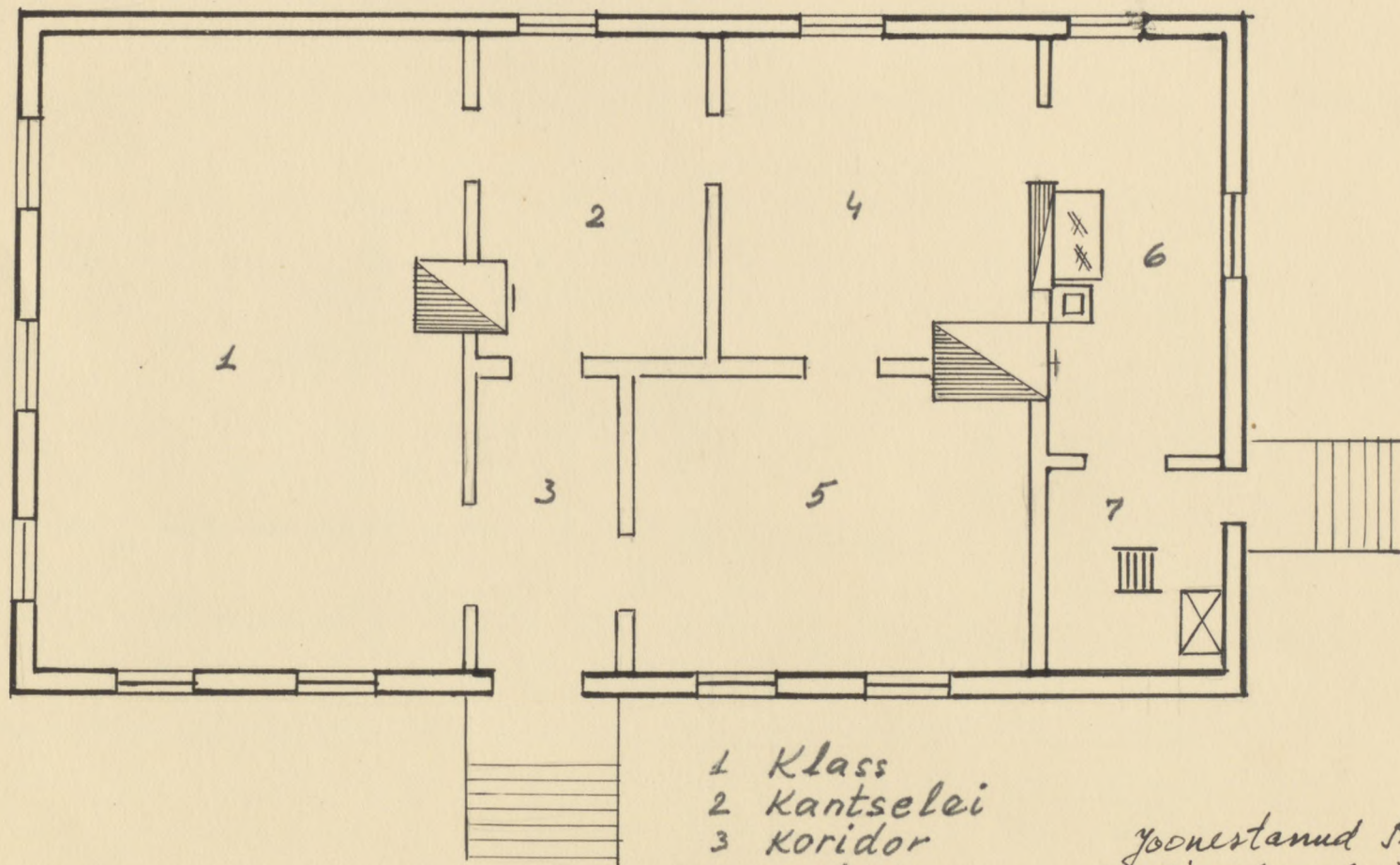
I KORRUS

Mõõt 1:100

PEETRI KOOL

ehitatud 1914. a.

- 1 Klass
- 2 Kantselei
- 3 Koridor
- 4 Tuba
- 5 Tuba
- 6 Köök
- 7 Esik

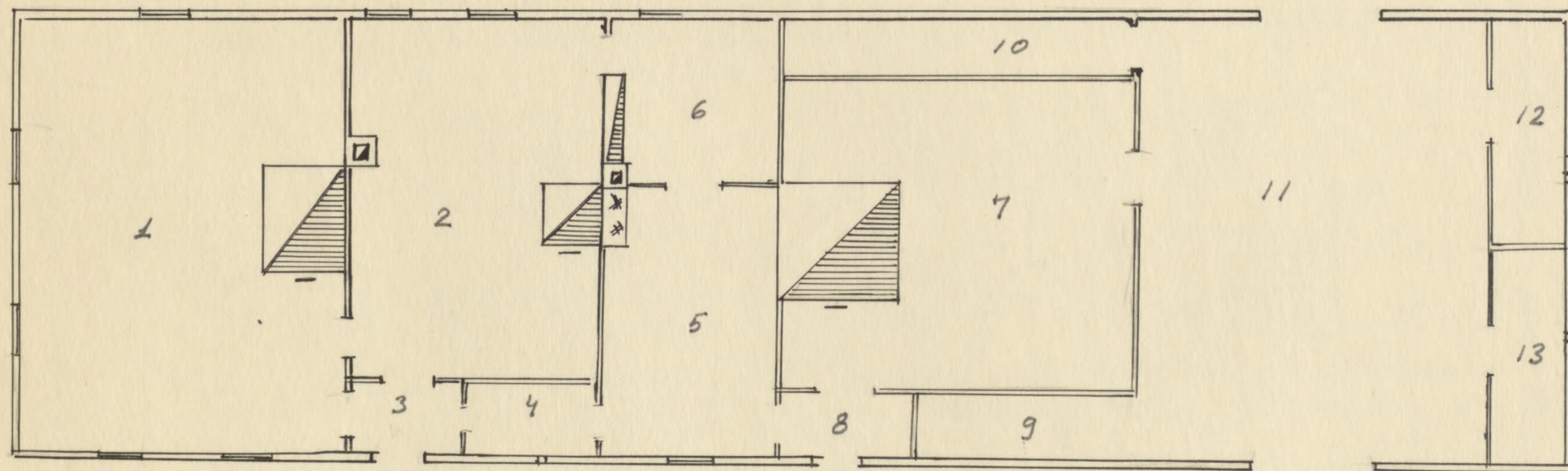
koostanud Petri
koolis plaani järgi
1962. a. Aasmäe.

Mõõt 1:100

ÄMBRA KOOLMAJA

1850 - 1912 a.

1. Klass
2. Tuba
3. Koda
4. Sahver
5. Köök
6. Tuba
7. Rehetuba

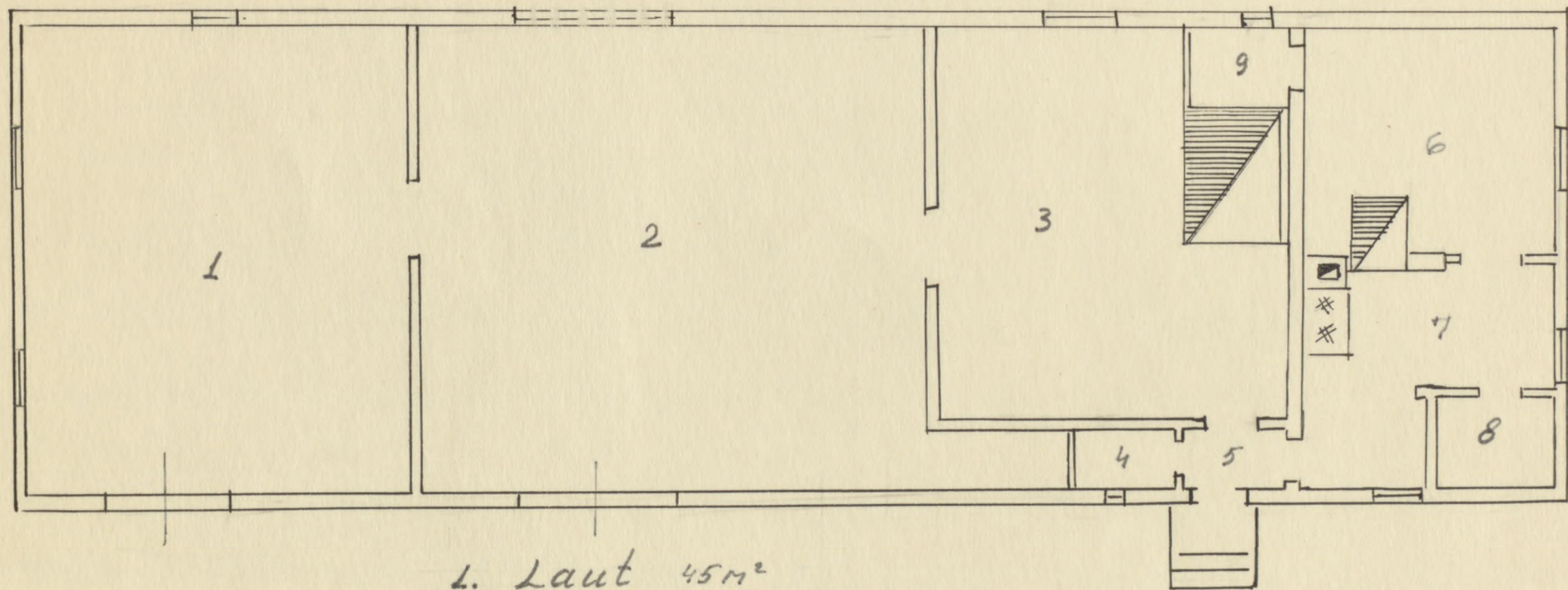
8. Koda
9. Aganik
10. Aganik
11. Râialune
12. Aganik
13. Aganik

Mõõt 1:100

Joonestanud: Raiter Koolis
 pilasaani järgi: 1963. a.
 H. Saumalu.

PEETRI (ÄMBRA) KOOLIMAJA KÕRVALHOONE 1926.a.

1. Laul 45 M²
2. Koor 60 M²
3. Raheatusa 26.7 M²
4. Sahter 1.9 M²
5. Koda
6. Tuba 14.5 M²
7. Kõök 13.5 M²
8. Sahter 2.9 M²
9. sahter

joonestanud Peetri
koolis plaani järgi.
1962.a. Kõrvalhoone.

MÕÖT 1:400